

שַׁעַר הַהֲלָכָה

הַלְכוֹת פֶּסַח

חֹדֶשׁ נִסָּן

לְמוֹד הַלְכוֹת הַפֶּסַח

שׂוֹאֲלִים בְּהַלְכוֹת הַפֶּסַח קֹדֶם הַפֶּסַח שְׁלֹשִׁים יוֹם. וְלִכְּנֹן, רֵאשִׁי וְנִכְּנֹן לְלַמֵּד אֶת הַלְכוֹת הַפֶּסַח מִיּוֹם פּוּרִים [י"ד באדר], שֶׁהוּא יוֹם הַשְּׁלֹשִׁים שֶׁקֹּדֶם הַפֶּסַח, כְּדֵי שֶׁתִּהְיֶינָה הַהֲלָכוֹת שְׁגוּרוֹת בְּפִיו, וַיַּעֲשֶׂה אֶת כָּל הַמִּצְוֹת כְּהִלְכָתָן. (תוספות, הרא"ש. א.)

פְּרִשַׁת הַחֹדֶשׁ

רֵאשׁ חֹדֶשׁ נִסָּן שָׁחַל בְּשַׁבָּת, מוֹצֵי־אֵיִם שְׁלֹשָׁה סְפָרֵי תוֹרָה. בְּסִפְרֵי הָרֵאשֹׁן קוֹרְאִים שְׁשֶׁה עוֹלָם בְּפְרִשַׁת הַשְּׁבוּעַ. בְּסִפְרֵי הַשֵּׁנִי קוֹרְא הַעוֹלָה הַשְּׁבִיעִי בְּקִרְיַת רֵאשׁ חֹדֶשׁ וְאוֹמֵר קְדִישׁ. בְּסִפְרֵי הַשְּׁלִישִׁי קוֹרְא הַמַּפְטִיר בְּפְרִשַׁת הַחֹדֶשׁ וְאוֹמֵר קְדִישׁ. וְאֵין אוֹמְרִים קְדִישׁ אַחֵר גַּמֵּר הַקְּרִיאָה בְּסִפְרֵי תוֹרָה הָרֵאשֹׁן, מִכֵּיּוֹן שֶׁעֲדִין לֹא עָלוּ שְׁבַעַה עוֹלָם וְלֹא הִסְתַּיְמָה חוֹבַת הָעוֹלָם שֶׁל הַיּוֹם. אֲךָ לְאַחַר הַסִּפּוּר הַשֵּׁנִי, שֶׁעָלוּ כָּבֵד שְׁבַעַה עוֹלָם, אוֹמְרִים קְדִישׁ. וּמִכָּל מְקוֹם, אִם הָעָלוּ שְׁבַעַה עוֹלָם בְּסִפְרֵי הָרֵאשֹׁן, כִּיּוֹן שֶׁהַשְּׁלֵמָה חוֹבַת הַיּוֹם, יֵאמְרוּ קְדִישׁ. (ט.)

בְּכָל פַּעַם שֶׁמוֹצֵי־אֵיִם שְׁלֹשָׁה סְפָרֵי תוֹרָה, כְּגוֹן רֵאשׁ חֹדֶשׁ טַבַּת, אֲדָר, וְנִסָּן שָׁחַל בְּשַׁבָּת, מְנַהֵג קְדוּם לומר אֶת הַפְּסוּקִים דְּלֶחֶץ בְּפִתְיחַת הַהִיכָל: 'רִמְיָהוּ פָּרָק י' פְּסוּק ו, ז, י. שְׁמַע יִשְׂרָאֵל וכו', אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא. אָנָּה ה' הַצְּלִיחָה נָּא. (הג"ח פלאג'י, הלבוש)

בְּשָׁחַל רֵאשׁ חֹדֶשׁ נִסָּן בַּחֹל, קוֹרְאִים פְּרִשַׁת הַחֹדֶשׁ בְּשַׁבָּת שְׁלֹפְנִי. (שו"ע סימן תרפ"ה)

יְמֵי שְׁמִיחָה

אֵין אוֹמְרִים וְדוּי בְּכָל חֹדֶשׁ נִסָּן, כִּיּוֹן שֶׁהַחֹדֶשׁ כָּלוּ יְמֵי שְׁמִיחָה לְעַם יִשְׂרָאֵל - בְּתַקִּיפוֹת הָעֶבֶר, הַהוּא וְהַעֲתִיד. שֶׁהָרִי כְּחֻצִי שָׁנָה לְאַחַר שִׁיבָאוּ יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, נִצְטוּ לְבָנוֹת אֶת הַמִּשְׁכָּן, וְחִנְכוּ אוֹתוֹ בְּרֵאשׁ חֹדֶשׁ נִסָּן. וְשָׁנִים עָשָׂר נִשְׁאִי יִשְׂרָאֵל הִקְרִיבוּ קֶרְבָּנוֹת מִיּוֹם רֵאשׁ חֹדֶשׁ נִסָּן עַד י"ב בּוֹ, וְכָל נִשְׁאִי הָיָה עוֹשֶׂה יוֹם טוֹב בְּיוֹם הִקְרִיבוּ לְחֻנֻּכַּת הַמִּזְבֵּחַ. יוֹם י"ג בְּנִסָּן הָיָה 'אֶסְרוּ חֹג' שֶׁל הַנְּשִׂאִים, שֶׁהוּא בְּיוֹם הַמִּסְכָּם אֶת כָּל הַיָּמִים טוֹבִים שְׁלָהֶם. יוֹם י"ד בְּנִסָּן הוּא עֶרֶב פֶּסַח, וְלְאַחַר מִכָּן שְׁבַעַת יְמֵי הַפֶּסַח עַד כ"א. יוֹם כ"ב הוּא 'אֶסְרוּ חֹג' שֶׁל פֶּסַח. וּמִיּוֹם כ"ג עַד כ"ט בְּנִסָּן, הֵם יְמֵי שְׁמִיחָה לְעִתִּיד, כִּי בְּנִין בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שִׁיבְנָה בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ, עֲתִיד לְהַבְנוֹת בְּט"ו בְּנִסָּן, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חז"ל (ילקוט שמעוני שְׁמוֹת יב): "בְּנִסָּן נִגְאָלוּ וּבְנִסָּן עֲתִידִים לְהִגְאָל". וְשְׁבַעַת יְמֵי חֻנֻּכַּת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ יִדְחוּ לְאַחַר חֹג הַפֶּסַח, כְּדֵי שֶׁלֹּא לְעֶרֶב אֶת שְׁמִיחַת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ עִם שְׁמִיחַת חֹג הַפֶּסַח. נִמְצָא שֶׁכָּל יְמֵי חֹדֶשׁ נִסָּן הֵם יְמֵים טוֹבִים וְשְׁמִיחִים לְיִשְׂרָאֵל, וְלִכְּנֹן אֵין אוֹמְרִים בָּהֶם וְדוּי כָּלֵל. (ב.)

פרשת הנשיאים

מנהג טוב לקרא מר"ח ניסן עד י"ב בו פרשת הנשיא של אותו יום כמוכא בפרשת נשא, ובי"ג יקרא ארבעה פסוקים שבתחלת פרשת בהעלתך, כמוכא בסדורים.^(א)

תענית

מתר להתענות תענית יחיד בחדש ניסן נחוי מראש חדש וחג הפסח, כגון על פטירת אביו או אמו, כמו שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן תקסח סעיף ח) שטוב להתענות ביום זה. אולם כיום, שהדורות נחלשו, ואם יתענה יש חשש שימעט מלמוד התורה, עדיף שלא יתענה כלל, וישב ויעסוק בתורה, וזכות התורה תעלה במעלות גבוהות מאד מאד את הוריו הנפטרים יותר מהתענית. ובפרט אם זוכים לארגן שעור תורה ברבים לעלוי נשמתם של ההורים, שבודאי אין ערך לוה. (סימן תכט ס"ב. ד)

בני אשכנז לא נהגו להתענות תענית יחיד בחדש ניסן, אולם למנהגם שהחתן מתענה ביום חתנו, מאחר ובאותו יום נמחלים לו כל עוונותיו, יתענה תענית זו בחדש ניסן, ואפילו בראש חדש. (הרמ"א תכט ס"ב, תקעג ס"א. ז) ומה שאמרו חז"ל שחתן נמחלים כל עוונותיו, הוא בתנאי שמחליט באמת לשוב ממעשיו הרעים ופותח דף חדש בחייו בדרך התורה והמצוות. אבל אם ממשיך הוא בהנהגותיו ובמעשיו הלא טובים, אין עוונותיו נמחלים.

ברכת האילנות

טעם הברכה - היוצא בימי ניסן ורואה אילנות מאכל המוציאים את פרחיהם, מברך עליהם פעם אחת, כדי להודות לה' על חדוש העצים היבשים שהפריחם.^(י)

נסח הברכה: "ברוך אתה ה', אלקינו מלך העולם, שלא חסר בעולמו כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות, להנות בהם בני אדם".

פונת הברכה - יכון בברכה היטב, כי יש בה תקון ועלוי גדול לנשמות המגלגלות בעצי השדה ובעשבים, ויבקש עליהם רחמים. וישתדלו לברך ברכה זו בעשרה, כדי שיאמרו קדיש לאחר מכן לעלוי נשמת הנפטרים. (החיד"א. י, יב)

זריזים מקדימים למצוות - לכתחלה יברך 'ברכת האילנות' ביום ראש חדש עצמו. ומכל מקום, אם לא הספיק, רשאי לברך כל החדש. ואפילו בחדש איר יכול לברך, כל שעדיין יש פרחים באילן, על אף שגדלו בו חלק מהפרות. (כד, כה, כו)

אילנות מאכל - לכתחלה יברך בשרואה שני אילנות, ומכל מקום אם אין לו אלא אילן אחד, רשאי לברך. וצריך שיהיו אילנות מאכל ולא סרק. ואם טעה וברך על אילנות סרק, לא יברך שוב על אילנות מאכל. (יג, חזו"ע ברכות תנו)

אילנות מרפבים או ערלה - לכתחלה לא יברך על אילנות מרפבים, הואיל וקיומם נגד רצון הבורא. אבל אילנות ערלה לכתחלה יכול לברך עליהם. (טו, יט)

ראיה - לא יברך עד שיראה את האילנות. ולכן, כשיש קבוץ גדול של אנשים, יקפידו שיראו כלם את פרחי האילנות. ואם ברכו ולא ראו, לא יברכו שוב כשיראו. (כח)

עור - לא יברך ברפת האילנות, כיון שברכה זו תלויה בראיה והוא אינו רואה, אך טוב שישמע מאחר שיוציאו ידי חובה, ויענה אמן. (כח, יד)

חוץ לעיר - טוב לברך על אילנות שמחוץ לעיר. ואמנם, אם קשה לו לצאת מחמת חלשה, ובפרט מחשש בטול תורה, יברך על אילנות שבתוך העיר. (יב)

שבת - מתיר לברך על האילנות בשבת, ובפרט כשחל ראש חודש בשבת, שזרזים מקדימים למצוות. וכל שכן במקומות שרב הצבור באים לבית הכנסת רק בשבת ויש חשש שישכחו בימי החל לברך, שבודאי מצוה רבה לברך בשבת לזכותם. (כ, כג)

נשים - גם הנשים צריכות לברך ברכת האילנות. (י)

והן אמת, שכלל גדול בידינו, שהנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא [גורם], דהיינו, כל מצוה שצוה אותנו בורא עולם לעשותה - אם המצוה תלויה בזמן קבוע, כלומר, שהזמן גורם למצוה לבוא, האשה פטורה מלעשותה. כגון מצות ציצית, שהנשים פטורות מלהתעטף בציצית, כי זמנה קבוע ביום ולא בלילה. וכן פטורות הן מלהניח תפלין, כי זמן הנחתן קבוע בחל ולא בשבת, וכן כל כיוצא בזה.

וכיון שלא רק במצוות מהתורה קים הכלל הנ"ל, אלא גם במצוות מדברי חכמים, אם כן, לכאורה תהיינה הנשים פטורות מברכת האילנות, כיון שזמנה בחדש ניסן? אולם הכלל בידינו, שלא נחשבת המצוה כמצוה שהזמן גרמא, אלא דוקא כשצווי המצוה הוא לזמן מסוים בלבד, אבל ישנן מצוות שאין להן צווי לזמן מסוים, אלא שהמצוות גורמת שלא לעשותן בכל זמן, כגון מצות הבאת בכורים, שזמנה מחג השבועות עד חנוכה, ובכל זאת אינה נחשבת כמצוה שהזמן גרמא, כיון שמה שאין מביאים בכורים בשאר השנה, הוא מחמת שאין שבעת המינים מצויים על פני השדה בשאר השנה, ואלו היו מצויים, היו הימים ראויים להבאת בכורים. וכיוצא בזה בברכת האילנות - שאין הצווי לחדש ניסן דוקא, אלא שמברכים בחדש זה כיון שהמצוות היא שהאילנות מלבבלים בחדש ניסן, אבל אלו היו מלבבלים בזמן אחר, היו מברכים בזמן אחר. ובאמת שישנן מקומות בחוץ לארץ שהאילנות מלבבלים בחדשים אחרים, ומברכים הם בחדשים ההם, לכך לא נחשבת ברכת האילנות כמצוה שהזמן גרמא. (י, כה)

שבת הגדול

הטעם לשבת הגדול

השבת שלפני חג הפסח היא 'שבת הגדול'. ואחד הטעמים שנאמרו בזה, מפני הניס הגדול שנעשה בו, שבאותה שנה שויצאו ישראל ממצרים, חל פסח ביום חמישי, ובשבת שלפניו שחל ב-י' בניסן, צוה הקב"ה את עם ישראל לקחת שיה לקרבן פסח. וכשעשו ישראל כן, נשאלו מהמצרים לפשר הדבר, וענו להם בני ישראל: עתיד הקב"ה בליל חמישי [ליל פסח] להרג את כל בכורי מצרים, ואנו נתן את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, לבל יבוא המשיחית לנגף אל בתינו. כששמעו זאת

הבכורים, הלכו מיד אצל אבותיהם ואצל פרעה ודרשו לשלח את ישראל ממצרים כדי שלא ימותו, אך נתקלו בסרוב מחלט והחלו במלחמה - זה לעמת זה, ונהרגו רבים מהמצרים, כמו שנאמר (תהלים קלו ז): "למכה מצרים בבכוריהם", כלומר, מצרים הכו על ידי בכוריהם. כשראו המצרים כך, חגרו איש חרבו לנקם בישראל, אך ה' יתברך הגן עליהם ברב רחמיו, והביא על המצרים מחלות ויסורים רבים ומשנים, עד שהיו שניהם קהות ומעיהם מתחתכים, ונאלצו לסגת אחור, ועל ידי כך נצלו עם ישראל מידי האויבים הללו. על בן נקראת שבת זו 'שבת הגדול', שהיה זה יום גדול לעם ישראל, שנעשה להם נס. (כט)

טעם נוסף לקריאת השבת "שבת הגדול", כי חובה קדושה להתאסף בשבת זו ברב עם בבתי כנסיות, וחכמי ישראל גדולי התורה דורשים בהלכות הפסח ועריכת ליל הסדר במשפטו. וטוב להרחיב את הדבור גם בדברי אגדה וספור יציאת מצרים ופרושי ההגדה של ליל פסח, להזכיר גבורות ה' ונפלאותיו. וכל המזכה את הרבים, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. (ל, לא)

וכך היה מנהגו של מרן הרב עובדיה יוסף שליט"א עד לפני כמה שנים, שהיה דורש בכל שבת הגדול בירושלים עיר הקדש בהיכל ישיבת 'אור החיים' שבשכונת הבוכרים, והיו באים כאלפים איש, אשרי מי שראה פניו, אך כלם היו זוכים לשמע את מוצא פיו של מרן, וגדול היה המחזה ומרגש מאד. היה הרב, בהרגלו בקדש, מתבל את דרשתו בדברי אגדה, משלים ומעשיות המושכים את הלב, יחד עם דברי חזק ואמונה ובטחון בבורא יתברך, והיה מאריך בדרשתו עד כמה דקות לפני השקיעה, וכלם היו ממהירים ללכת לביתם, כדי להספיק לאכל סעודה שלישית בזמנה. אשרי עין ראתה כל אלה.

ערב פסח שחל בשבת - יש להקדים את דרשת 'שבת הגדול' לשבת הקודמת, כדי להורות לעם את הלכות הפסח. ומכל מקום, גם בשבת של ערב פסח ממש, יש לדרש בספור יציאת מצרים ובחזקת האמונה בבורא יתברך. ויש להרחיב את הדבור על בעור ה' שאור שבעסה' [היצר הרע], ועל מחמצת הדעות המשבשות, ועל נפיחת המדות המקלקלות, כדי שנחזור למוטב. (לב, רנא)

הפטרה - הפטרת 'שבת הגדול' היא: "וערבה לה' מנחת יהודה וירושלים" (מלאכי ג, ד). ובשנה שמקדימים את 'שבת הגדול', יפטירו הפטרה זו בשבת של ערב פסח ממש, אלא אם כן יש מנהג ברור להפטיר את הפטרת פרשת השבוע. (ל)

שבת הגדול שלום - מנהג יפה לומר בשבת הגדול: "שבת הגדול שלום", כדי לזכר ולהזכיר לאחרים את נסיו ונפלאותיו של הבורא יתברך. (ל)

הכשרת הפלים לפסח

הטעם להכשרת הפלים

הפלים שאנו משתמשים בהם במשך השנה למאכלי חמץ, מאחר והם בלועים מהחמץ, אינן אנו יכולים להשתמש בהם בחג הפסח, אלא אם כן נפליט את החמץ הבלוע בהם. ולחלן נראה כמה פרטי דינים בהכשר כלי החמץ.

מערכת מיחדת לפסח

מי שיכול ליחד לעצמו מערכת כלים מיחדת לפסח, תבוא עליו ברכה. וישים לב להצניע את כל כלי החמץ שהשתמש בהם במשך השנה בארון מיחד, ויסגר אותו ויכתב עליו 'כלי חמץ', לבל יטעו להשתמש בכלים אלו בפסח. ואמנם לא לכל אדם ישנה אפשרות ליחד לעצמו מערכת כלים נוספת, ולכן יש לדעת את פרטי הדינים בדלהלן.

המקור מן התורה

בשחזורו עם ישראל ממלחמת מדין, הביאו עמם שלל גדול של כלי כסף וכלי זהב, וצוה אותם הקב"ה להכשיר את כל הכלים מבליעת המאכלות האסורות שנבלעו בהם, כמבאר בפסוקים להלן (במדבר פרק לא פסוקים כא-כג):

"ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה, זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה: אך את הזהב ואת הכסף את הנחשת את הברזל את הבדיל ואת העפרת: כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים".

מפסוקים אלו אנו למדים, כי כל כלי אשר בלע ממאכל אסור - כדי להכשירו ולהגיע לפלטת האסור כליל, הכשרו בדרך תשמישו, בדלהלן:

לבון

כלים שהשמוש בהם הוא באש, כגון שפודים שצולים בהם על האש - כיון שבבלעו אסור באמצעות האש, הכשרם גם כן על ידי האש, דהינו להכניסם בתוך האש עד שיהיו ניצוצות אש נתזים מהם, והכשר זה נקרא "לבון".

הגעלה

כלים שהשמוש בהם הוא על ידי בשול של דבר לח, כגון סיר שבשל בו מרק או מאכל עם רטב - כיון שבליעתם באמצעות לח רותח, הכשרם גם כן על ידי המים הרותחים. וזהו הנקרא "הגעלה" [הפליטה], דהינו להרתיח מים בכלי, ובעוד שהמים מבעבעים, יכניס את הכלי למים וגם את הידיות והמכסה, ובזה יפלט האסור הכלי. (קלה, קלו)

* קדם ההגעלה ינקה את הכלי היטב בחמרי נקוי, ויסיר ממנו כל לכלוך וחלדה, וינקה גם במקום הברגים. (קלד)

* כלי גדול מאד שמחמת גדלו אינו יכול לכנס לתוך כלי ההגעלה, ימלאהו מים עד הסוף וירתיחהו באפן שיגיעו המים על כל שפת הכלי. ויעשה שפה גבוהה יותר לפיו של הכלי, כדי שיתמלא היטב ויגיעו המים גם בשפתו, שהרי אי אפשר שלא נתזו פעם אחת ניצוצות מהחמץ שהתבשל בכלי על השפה. ואולם כל זה בכלי רגיל שנוגע החמץ רק בתוכו ולא מבחוץ, אבל כלי שמכניסים אותו לתוך תבשיל החמץ, כגון קערת מצקת גדולה שמכניסים אותה

לתוך הסיר כדי לשפך ממנה לצלחות, כיון שבלעה חמץ מבחוץ, צריך להכניסה בלה לתוך כלי ההגעלה. (סימן תנב ס"ו ובמשנה ברורה)

* נהגו לשטף את הכלי במים קרים מיד לאחר ההגעלה. והטעם לדבר, זכר לבית המקדש, שהיו נותנים את הכלים לאחר ההגעלה במים קרים. (סימן תנב סעיף ז. קמב, קנו)

הבהרה: ראוי להזהר להקדים את ההגעלה קדם זמן אסור אכילת החמץ שבערב פסח ושהוא בי"ד בניסן בבקר (10:20 בערך בשעות ק"ץ). כמבאר להלן, כיון שאם מגעיל לאחר זמן אסור, יש להזהר בכמה פרטי דינים. ובלאו הכי בהכשרת הכלים יש לדעת כי ישנם פרטים ודינים רבים. ולכן, כל אדם שאינו בטוח בעצמו שבקי הוא בהלכה, יפנה למורה הוראה שינחה אותו כיצד לנהל. וברוך ה' כיום יש בכל עיר מקומות להכשרת כלים מטעם הרבנות המקומית קדם הפסח. ועל העוסקים בהכשרת הכלים לשנן היטב את ההלכות קדם גישתם למלאכה חשובה ואחראית שבו. (קסב)

חלוק בין בליעת אסור לבליעת התר

יש להבדיל, כי כל מה שהצריכה התורה שכלים שתשימשם באש בשפודים - הכשרם באש, אינו אלא בכלים שבלעו ממאכל אסור, ככלי מדין הנ"ל שבלעו ממאכלות אסורות כגבולות וטרפות וחזיר, ועל כן החמירה התורה בהם שאין הכשרם אלא באש, אבל כלים שהשתמשו בהם באש בדבר של התר, כגון שצלו בהם בשר בשר, ועתה רוצה להשתמש בהם למאכלי חלב, אין צריך להכשירם בלבד באש, ודי להכשירם בהגעלה בלבד, שלא החמירה התורה בהם כל כך מאחר ומתחלה בלעו התר.

ומעתה, בהכשרת הכלים לפסח, מאחר ובמשך כל השנה החמץ הוא התר גמור, אם כן לכאורה לא נצטרך ללבן את השפודים באש ודי יהיה להם בהגעלה, ובאמת שכן דעת רב הראשונים (הרמב"ם, הראב"ד, רבנו תם, הסמ"ג, ראבי"ה, אור זרוע, תוספות ר"ד, הראב"ן, הר"ה, הריב"ן, הגהות מימוניות, רבנו חיים בר שמואל תלמיד הרשב"א, היראים, התרומה), אלא שמרן השלחן ערוך חשש לחולקים (הרמב"ן, מהר"ם חלאה, המאירי, מחזור ויטרי, ההשלמה, הר"ן, רבנו ירוחם) שאומרים שהחמץ נחשב אסור, ונמצא שהשפודים בלעו אסור, ולכן הצריך לבון. נומכל מקום בכמה הלכות מסימות הקל מרן, וצריך את דעת האומרים שהחמץ התר הוא.

אך יש להבין, כי מאחר והחמץ נבלע בשפוד במשך השנה שאז הוא התר גמור, היאך אפשר לומר שהכלים בלעו אסור? אלא אמר הרמב"ן: "חמץ שמו עליו", דהיינו החמץ כל השנה יש לו שם של 'חמץ', עוגה זו כל השנה היא בגדר אסור חמץ ביחס לימי הפסח, ואין זה דומה לבשר בשר שנבלע בשפוד שהוא התר גמור תמיד, ולכן די בהגעלה כדי להפכו לחלבי. מה שאין כן בחמץ שאף שמתר הוא באכילה לחלוטין, מכל מקום אף עתה נחשב הוא אסור ביחס לפסח שאסרה בו התורה לאכל חמץ, ולכן אם נבלע בשפוד, הכשרו בלבד דוקא.

באור ומקור לחלוק בין בליעת אסור להתר

ויש להבין, מה הסברא לחלק בין אם השפוד בלע אסור או בלע התר, הלא אם אין הבלוע יוצא מהשפוד אלא בלבד, מדוע די לו בהגעלה כשבלע התר? והבאור בזה הוא, כי אף שבהגעלה נשאר מעט מטעם הבשר הכשר הבלוע בשפוד, בכל זאת כיון שמעולם לא הכר כאן אסור בשר וחלב בעין, אלא שכאשר ישתמש בהם בחלב, יתהוה ויתחדש כאן אסור שלא נוצר עד עתה, והוא יתהוה בבלוע ולא בעין, לכן לא החמירה התורה. לא כן בבליעה מנבלות וטרפות ומאכלות אסורות, שנוצר האסור בעין קדם שנבלע, וכן בחמץ, שכבר נעשה המאכל חמץ קדם שנבלע בשפוד, לכן צריכים דוקא לבון.

וכדי להבין את מקור הדין מהגמרא, נקדים הקדמה קטנה. כידוע בבית המקדש צותה התורה להקריב קרבנות על גבי המזבח, ובשרם היה נאכל עד זמן מסים כפי שקבעה התורה. למשל: קרבן

חטאת נאכל לפהגים באותו יום שהקריבו אותו והלילה שלאחריו ולא יותר, ואם נשאר מהבשר אחר זמן זה, הריהו נקרא אסור "נותר", והאוכלו חייב כרת.

והנה לאחר שהפגנים בשלו או צלו את בשר החטאת, ועבר יום ולילה, נמצא שטעם בשר החטאת הבלוע בסירים ובשפודים הריהו טעם של אסור "נותר", ואיך יבשלו או יצלו בהם שוב קרבנות אחרים, הרי הם יבלעו מטעם של הבשר הנותר? לכך צוה התורה (ויקרא ו כא): "ומרק וישוף במים". כלומר, שהיו מגעילים את הכלים במים רותחים בבית המקדש, הן הכלים שבשלו בהם והן הכלים שצלו בהם, וכמבאר במשנה (זבחים צו ע"א): "השפוד והאסכלה של בשר הקרבנות, הכשרם בהגעלה".

ובגמרא (מסכת עבודה זרה עו ע"א) שאל רב עמרם את רב ששת, מדוע כלי גוים שבלעו באש - הכשרם בלבון, ואילו כלי המקדש שבלעו באש מבשר הקרבנות - הכשרם בהגעלה? השיב לו רב ששת, שיש הבדל בין בליעת כלי קדשים לבליעת כלי גוים. בכלי הגוים מתחלה היה כאן אסור בעין ולאחר מכן נבלע בשפוד, לכן החמירה בו התורה יותר, לא כן בשפוד שצלו בו בשר קדש, מתחלה לא היה כאן שום אסור, ורק לאחר יום ולילה נוצר אסור "נותר" בבלוע ולא בעין, וכשנוצר האסור בבלוע, הריהו קל יותר.

ומכאן למדנו על שפודים שצלה בהם בשר, ורוצה עתה להפכם למאכלי חלב בגבינת חלומי שצולים אותה, מאחר והשפודים מתחלה בלעו בשר החר גמור, ורק לאחר מכן פשישתמש בהם בגבינה יוצר כאן אסור חדש של "בשר וחלב", ואז כבר הבשר בלוע, לכך די להם בהגעלה. והוא הדין למחבת טפלון בשרית שמשתמש בה בלי שמן כלל, ורוצה להפכה לחלבית, די לה בהגעלה. מה שאין כן בחמץ שמתחלתו שם אסור חמץ עליו, ונוצר בו האסור קדם שנבלע.

כל האמור דוקא בשפוד או במחבת בשרי שרוצה להפכם לחלבי או להפך, אבל שפוד או מחבת בשרי שטעה והשתמש בהם במאכל חלבי בלי הגעלה, נאסרו בשמוש, ולגבי הכשרו ישאל חכם מורה דוראה.

(שולחן ערוך יורה דעה סימן קכא ס"ד, וכמבואר ברבותינו הראשונים. וכן הוא בגר"א, ערך השלחן, אבני צדק, חק יעקב, רבנו זלמן, רעק"א, החתם סופר, חסד לאברהם אלקלעי, זבחי צדק, זהב שבא לגאון רבי שמעון אגסי ועוד. קבו, קלח)

כל כלי הולכים בו אחר רב תשמישו

הכשר הכלי נקבע על פי רב שמושו. כלומר, שאם על פי רב השמוש בכלי הוא בתבשילים שיש בהם לחות, כרטיב או מרק, אף על פי שפעמים משתמשים בו גם במאכל יבש שלא באמצעות רטיב - כיון שרב שמושו הוא בתבשיל לח, הכשרו בהגעלה. ועל דרך זו הכשר כל כלי וכלי. (סימן תנא סעיף ו)

ויש להבין מה הסברא בזה שגלך אחר רב שמושו של הכלי, הרי למשל אם השתמשנו פעם אחת בכלי ביבש, הכשרו בלבון, כי בולעו כך פולטו, ואילו אם נשתמש בכלי הזה עוד כמה פעמים בלח, די יהיה להכשירו בהגעלה, כי נעשה רב שמושו בלח, והלא בליעתו ביבש להיכן הלכה?

והדברים מושבים על פי דברי רבנו מנחם עזריה מפאנו. ותחלה יש לדעת כי מן התורה דוקא כלי שהוא 'בן יומו' (שבשלו בו אסור ב-24 שעות האחרונות) צריך הכשר, מפני שהאסור הבלוע בו פולט טעם טוב במאכל, אבל כלי שאינו בן יומו (שלא בשלו בו אסור ב-24 שעות האחרונות), אינו צריך שום הכשר, כיון שטעם האסור הבלוע בו כבר נפגם, וטעם פגום אינו אסור מן התורה. ובכל זאת חכמים הצריכו להכשיר כלי שאינו בן יומו, כדי להפליט ממנו את הטעם הפגום. ועתה, כלי שבלע פעמים רבות בלח ופעם אחת ביבש - אם אכן בלוע ביבש ב-24 שעות האחרונות, יש להצריכו לבון, מאחר וטעמו אינו פגום ולא יפלט אלא באש. ומה שאמרו חכמים שהולכים אחר רב שמושו - זהו דוקא שכבר עברו 24 שעות מבליעתו ביבש, שמן התורה אינו צריך לבון, ולכל

היותר יצטרך הגעלה, אם השתמש בו לאחרונה בלח, וחכמים הם שהצריכו להכשירו אף אם לא השתמש בו ב-24 שעות האחרונות כלל. ולא החמירו להצריכו את ההכשר החמור יותר, אלא קבעו ללכת אחר רב שמושו, מבלי לחוש למעוט. (שו"ת הרמ"ע מפאנו סימן צו. גינת ורדים, עין יצחק אלחנן, בית דוד, רב פעלים, ועיין שלמות חיים זוננפלד. קמח)

סירים - רב שמושם הוא בדבר לח, ואפלו שפעמים מבשל בהם מאכל יבש ללא רטב, הכשרם בהגעלה. וגם מכסה הסיר והידית צריכים הגעלה. (סימן תנא סעי' ה, יב, יד)

יש להקפיד לנקות ולגרו היטב את השחרורית שבתחתית הפלי, ואם אי אפשר להוציאה, יגעיל את הפלי כמו שהוא. (קלח)

כפות, כפיות ומזלגות - כיון שרב שמושם הוא בכלי שני, נדחינו בכלי שהורק אליו המאכל מהכלי שבשל בו, אף הכשרם בכלי שני. והינו שירתית מים, ויכול לשפכם לתוך קערה, ובעוד המים חמים מאד, יניח את הפלים בקערה. וכל שכן שאפשר להכשירם בערוי מבלי ראשון, דחינו שירתית מים ויערה על הפלים. ומכל מקום, בני אשכנז מחמירים להכשירם דוקא בהגעלה בכלי ראשון. (סימן תנא סעיף ה, ו. קמח)

ספין - ינקה היטב ובפרט במקום החבור לידית. ואף על פי שרב השמוש בספין הוא בכלי שני, מכל מקום, כיון שבשעת החתוך דוחקים את הספין במאכל, לכך בולעת הספין יותר, והכשרה בהגעלה. ואולם בהגעלה זו אין חיוב להקפיד שהמים יהיו על האש בשעת ההגעלה, אלא די שהמים יהיו חמים מאד. (תנא ס"ג. קלח)

מצקת - כיון שרב שמושה הוא בכלי ראשון, הכשרה בהגעלה. (סימן תנא סעיף ה)

מחם מים - שבמשך השנה מקפידים שלא לחמם עליו דברי מאכל, אין צריך הכשר, ורק ידיהו היטב מבחוץ. אך אם חממו עליו אפלו פעם אחת פתה או בורקס וכדומה, הכשרו בהגעלה. ואם הוא חשמלי, שחושש להגעילו, ימלאהו מים עד הסוף וירתיחהו עד שיגלשו המים על שפת הפלי. (ילקו"י י תסט. אור לציון ח"ג פ"י ד"ה)

מחבת - בין שמשתמשים בה עם הרבה שמן נכטגון ציפס ושניצל, ובין שמשתמשים בה עם מעט שמן נכטגון ביצה, הכשרה בהגעלה. (כן כתבו בתשובות הגאונים, הראב"ה, הרא"ש, הרוקח, טור ושו"ע סימן תנא ס"א, ויורה דעה סימן קכא ס"ד. ערך השלחן, אבני צדק, רבנו זלמן, חק יעקב, הש"ך, תפארת אדם, שלחן גבוה, החיד"א, ורע אמת ועוד. קלח)

סיר עוגה - שמורחים בו מעט שמן שלא תשרף העוגה, המקל להכשירו בהגעלה, יש לו על מה לסמך. אך עדיף לקנות סיר עוגה חדש לפסח. (שלחן גבוה, תפארת אדם, מהר"י בכר שמואל ועוד. קלב)

תנור אפיה - ינקה את התנור היטב עם חמרי נקוי מכל שיירי מאכל וזעה שהצטברו בפנות. וטוב שימתין 24 שעות מעת השמוש האחרון בתנור, ויסיקהו למשך שעה אחת במדת החם הגבוהה ביותר, ואז רשאי לאפות ולצלות בו בפסח. ומכל מקום, לתבניות האפיה לא יועיל הכשר זה, ולכן לא ישתמש בתבניות של החמץ, אלא בתבניות מיוחדות לפסח או בתבניות חד פעמיות. (קלב)

מיקרוגל ללא גופי השחמה - ינקה אותו היטב מפל שירי מאכל דבוקים. ויניח בתוכו קערת מים עם מעט חמרי נקוי, כדי לפגם את המים שלא יהיו ראויים לשתייה כלל, ויפעיל כך את המיקרוגל במשך חמש או שש דקות. ואם יש בו גופי השחמה, הכשרו בהכשר תנור אפיה כנ"ל. (ילקו"י ח"ה שסא)

חצובה [הברזל שעליו מניחים את הסיר בבשול] **וכירים** [המשטח של הגז] - ינקה את כל החלקים היטב בחמרי נקוי, ויחמיר להגעילם. אך אף אם ערה עליהם מים רותחים מפלי ראשון, הכשרו בכך. ויש מחמירים לצפותם בניר כסף. והטעם שאינם צריכים לבון, כי אפלו אם נפל איזה חמץ יבש על החצובה ונצלה שם באש ונבלע, מן הסתם הוא נשרף. ואפלו אם לא נשרף, בכל זאת מאחר ולא מניחים בפסח את המאכל עצמו על החצובה, אלא נותנים אותו בסיר, והסיר על החצובה - כלל גדול בידינו שאין הבלוע בבלי יוצא לכלי אחר שלא באמצעות רטב. ובלאו הכי הרי רב הנבלע בחצובה אינו אלא ממזה שנשפך עליו, ואם כן מעקר הדין די לו בערוי בלבד. (קלו)

ההבדל בין חמץ לבשר וחלב

ויש לשאל, הרי בשאר ימות השנה אין צריך להגעיל את החצובה והכירים בין שמוש בבשר לשמוש בחלב, אף שפעמים נשפך מהמאכל, ומדוע בחמץ אנו מחמירים? תשובה: ראשית, בודאי שבשאר ימות השנה, כשיש לכלוך של חלב או בשר הנכר לעין, צריך לנקותו. אלא שלגבי הבשר והחלב **הבלועים** בחצובה ובכירים, כיון שכל בליעה בפני עצמה היא בליעה של החר [חלב לבד או בשר לבד], סמכו על המציאות המוכחת שהאש שורפת את הנשפך על החצובה מיד. אולם בפסח החמירו, משום החמרה הגדולה של אסור חמץ. (קלו)

פלטה של שבת - ינקה היטב את הפלטה מפל חשש חמץ דבוק, ויערה עליה מים רותחים מפלי ראשון. (קלח) ואולם אם ישנה רגילות לחמם חלות בשבת על גבי הפלטה, יצפה אותה היטב בניר כסף, ורק אז יהיה רשאי להשתמש בה בפסח.

שפודים ורשתות - שצלו בהם חמץ על האש [נגון קציצות בשר המערכות בפרורי לחם], הכשרם בלבון באש עד שיהיו ניצוצות נתזים מהם. ואם טעה והכשירם בהגעלה בלבד וצלה בהם בפסח, רשאי לאכל את המאכל. ואם צלה בהם בשר ולא ידוע לו שהיה מערב בהם פרוי לחם, די להגעילם. (קכו)

מדיח כלים - ינקהו היטב עם חמרי נקוי, וטוב שיפעיל את המכונה כשהיא ריקה עם מים רותחים וחמרי נקוי. (ילקו"י ח"ה עמוד שט) ומן הדין מתר להשתמש במדיח כלים בכלי בשר וכלי חלב יחד. וכמבואר בהרחבה בחוברת 'בשרות המטבח' בהלכה.

שיש מטבח - ידיח וינקה אותו היטב בכל הפנות, ויערה עליו מים רותחים מפלי ראשון. ואם יש חשש שיתקלקל מהמים הרותחים, יצפה את השיש בניר כסף. (קס)

פיור חרסינה - ידיחהו היטב, ויערה עליו [ג' פעמים] מים רותחים מפלי ראשון. (קנא)

סוגי כלים שונים

כלי זכוכית - שנינו במסכת אבות דרבי נתן: "כלי זכוכית אינם בולעים ואינם פולטים". על כן אינם צריכים שום הכשר, ואפלו אם הכניסו בהם משקה חמץ חם

או קר לזמן ממשיך בבקבוקי בירה, מתר להשתמש בהם בפסח, ובלבד שישטפם וידיחם היטב. בן פסק מרן רבנו יוסף קארו בשלחן ערוך (סימן תנא סעיף כו), והוא הדין לשאר ימות השנה שמתר להשתמש באותן כוסות וצלחות של זכוכית למאכלי בשר ולמאכלי חלב.

כן דעת רוב הראשונים, ומהם: רבנו תם, הרשב"א, הרא"ש, הר"ן, המאירי, המרדכי, האשכול, הראבי"ה, המכתם, הרשב"ץ, רבנו ירוחם, אוהל מועד ועוד. וכן פסקו רבים מהאחרונים, הכנסת הגדולה, הפרי חדש, שלחן גבוה, שער המפקד, הפרי מגדים ועוד, והעידו שכן המנהג בארץ ישראל וגלילותיה. ואף הרמ"א לא החמיר אלא בפסח, אבל בין בשר לחלב מודה לרוב הראשונים שמוותר, כך כתבו הכנסת הגדולה, מנחת יעקב, קהל יהודה, זרע אמת, מהר"ם מברסק, מהר"י אשכנזי ועוד. ובתשובות והנהגות לגר"מ שטרנבוך כתב, שגם בליטא נהגו להקל בזה בין בשר לחלב, ובשניות משנה הלכות (ח"ט קסח) שאל השואל, על מה סמכו רבים מבני אשכנז להקל בכלי זכוכית בבשר וחלב, מאחר ולא מצא לזה סמך בשום מקום. והשיב לו הרב, שלא ראינו אינה ראיה, שהרי כתבו הפוסקים שאף למחמירים בכלי זכוכית, החמירו דוקא בפסח שאסורו במשהו, אבל בשאר אסורים לא חששו. ועין שם עוד, וסיים בזה הלשון: "שמעתי מגדול אחד בדורנו, שאשתו הרבנית רצתה להחמיר ולקחת כוסות של זכוכית לבשר לבד ולחלב לבד, ומחה בה ואמר, כך ראיתי בבית אמי הצדקנית שהיתה מקבלת מגאוני וצדיקי הדור הקודם, וכן ראיתי אצל שאר צדיקי הדור העבר, ואיני רוצה לשנות ממה שראיתי בבית אמי, ואל תטש תורת אמר". עכ"ד. (קנב)

מנהג בני אשכנז להחמיר בכלי זכוכית שהשתמשו בהם בחמץ חם, שלא להשתמש בהם בפסח. (הרמ"א סימן תנא סעיף כו) ואולם, בלי זכוכית של דורלקס ופירקס, שמשמשים בהם לבשול על האש ממש, יכולים בני אשכנז להכשירם על ידי הגעלה שלש פעמים ולהשתמש בהם בפסח. ואין צריך לשטפם אחר כך במים קרים כנהוג לאחר ההגעלה, מחשש שמא יתפוצצו לרסיסים. (קנב)

עדות המזרח שנהגו בחוץ לארץ להחמיר בכלי זכוכית, ובאו וקבעו את מקומם בארץ ישראל, רשאים לשנות ממנהגם ולהקל בדעת מרן השלחן ערוך, אף בלי התרה. (קנב, קנז, פו)

כלי פלסטיק, עץ, אבן, אמיל [פח מצפה בחמר לכן או צבעוני] - כשמושם כך הכשרם, וכדין כלי מתכות. (קנא, קנז)

כלי חרס - אין מועיל להם הכשר, מאחר והתורה העידה עליהם שאינם פולטים, ולכן ינקה אותם היטב שלא יהיה חמץ נכר בהם, ויצניעם במקום מיוחד, ולא ישתמש בהם בפסח. ואולם אם השמוש בהם במשקה חמץ צונן כמו בירה, ושהה המשקה בתוכם 24 שעות ומעלה, הכשרם בהגעלה. או שימלאם מים, ולאחר 24 שעות ירוקן את המים וימלא שוב מים אחרים למשך 24 שעות, וירוקן וימלא שוב למשך 24 שעות, ואז יהיה רשאי לתת לתוכם יין לליל הסדר. (סימן תנא ס"א, סכ"א. קמט)

שמוש בצונן

כלים שרוב שמושם בצונן, כגביע של קדוש וכוסות כסף וכדומה, ששותה בהם משקים של חמץ כמו בירה או ויסקי, אף על פי שמדי פעם נותן בהם משקה חם ומטבל בו ביסקויט, די לשטפם ולהדיחם היטב. ובני אשכנז מחמירים להגעילם ברותחים. (סימן תנא ס"ו. קמז)

מקרר - ינקה היטב, ובפרט בגומיות שפדלתות המקרר ובחריצים. (קמח)

שלחן - אם אוכל ישירות על השלחן ללא מפה, נהגו לערוך עליו מים רותחים. אך אם יש חשש שיתקלקל, די בכך שיכסה את השלחן במפה כל ימי הפסח. (קנט)

שנים תותבות - ישטפן וינקן היטב היטב, וטוב לערות עליהן מים חמים. (סג, קמח)

צעצועים - יש לשטף ולנקות היטב את כל צעצועי ומשחקי הילדים.

בשרות המצרכים בפסח

השגחה מסמכת

כל מצרכי המזון שקונים לפסח, צריך להקפיד שיהיו בשרים לפסח בהשגחה מסמכת. ויקפיד בזה אפלו במצרכים שאינם ממיני דגן, כי יתכן מאד שבאחד מן הרכיבים ישנה תערובת חמץ שאינה ידועה לנו.

קטניות

יש לדעת ולהודיע, כי הארז וכל הקטניות, כמו חומוס, שעועית, אפונה, עדשים ועוד, אינם חמץ כלל ועקר, ואין שום אסור לאכלם בפסח.

כמבאר במשנה פסחים (קיד ע"א) שצריך לאכל שני תבשילין בליל פסח, אמר רב הונא שני תבשילין, כגון סילקא [תרד] וארז. ורבא היה מזהיר כל שנה לאכל בליל פסח דוקא סילקא וארז, כיון שיצאו שני דברים אלו מפיו של רב הונא. ואמר רב אשי, מכאן למדנו שאין מי שחושש לדברי רבי יוחנן בן נורי שחלק על חכמים ואמר שהארז הוא מין דגן. ע"כ.

אלא שלפני כמה מאות שנים, כאשר היו שדות החטה והקטניות סמוכות זו לזו, היו משתלשלים גרעיני חטה לשדות הקטניות ומתערבים בהם, ולא כלם בקיאים היו לברר את הקטניות היטב לבל תשאר שם שום חטה. לא פעם קרה שהיו מוצאים בפסח גרגר חטה בתבשיל, שאז נאסר כלו. אי לכך, בארצות אשכנז הנהיגו על עצמם חמרה זו שלא לאכל קטניות, מחשש שלא יוכלו לבררם כהגון. מלבד זאת, פעמים רבות היו מיבאים ארז וקטניות בשקי הקמח, והיה נדבק קמח בארז, שדבר זה גרם לחמץ גמור. ועל כן בודאי שעל בני אשכנז להמשיך במנהגם, משום "ואל תטש תורת אמך". (פב)

חוץ לארץ - ישנן קהלות מסימות מבני ספרד בחוץ לארץ, כמו בחלק מערי מרוקו, תוניס ועוד, שהנהיגו חמרה זאת על עצמם שלא לאכל בפסח קטניות או חלק מסוגי הקטניות. ואמנם, לאחר שעלו לארץ ישראל שה'מרא דאתרא', הוא מרן השלחן ערוך, רבנו יוסף קארו זיע"א, אשר כל הספרדים ועדות המזרח ללא יוצא מן הכלל קבלו הוראותיו, רשאים הם לשנות את מנהגם ולאכל קטניות ללא התרה. [נרק אם המשיכו בחמרתם לאחר שעלו לארץ ישראל ופתאום רוצים לשנות את מנהגם, יעשו התרה.] וכבר התבטא הגאון חכם צבי שהיה מרבני אשכנז לפני כשלוש מאות שנה, ואמר: "הלואי והמצה שאני אוכל בליל הסדר תהיה בשרה ללא שום חשש חמוץ, כמו הארז והקטניות שאוכלים אחינו הספרדים בפסח". (פד, פו)

חתן - בחור ספרדי שנהג בבית הוריו שלא לאכל קטניות, וכיום נשא אשה ועומד ברשות עצמו, רשאי לאכל קטניות ללא שום התרה כלל. (פה)

אף אם האבא מצוה את בנו הנשוי שימשיך בחמורותיו שלא לאכל ארו וקטניות, אם הבן אינו חפץ, אינו חייב לשמע לאביו, מאחר ובני ספרד קבלו עליהם את הוראות מרן השלחן ערוך, בין להקל בין להחמיר. וכל שכן במנהג זה שיש עליו קצת עוררים. ועין בטור (סימן תנג) שכתב, ויש אוסרים לאכל ארו וכל מיני קטניות בתבשיל, לפי שמיני חטים מתערבים בהן, וחמרה יתרה היא זו, ולא נהגו כן. וכתב הבית יוסף: גם רבנו ירוחם כתב, אותם שנהגו שלא לאכל ארו ומיני קטניות מבשל בפסח - מנהג שטות הוא, וולתי אם הם עושים להחמיר על עצמם, ולא ידעתי למה. ואולי לא ראה רבנו ירוחם מה שכתב הסמ"ק, שנהגה שאסרום משום דגן מעשה קדרה וקטניות מעשה קדרה, וגזרו שמא יבשל דגן כמו קטנית. וגם יש מקומות שעושים פת מקטנית ויבואו לטעות ויעשו פת מדגן, אבל מיני ירקות שאינם דומים לדגן כלל, לא יבואו לטעות. וגם פעמים תבואה מערבת בהם, ואי אפשר לבררו יפה. ורבנו מנוח כתב טעם בשם ספר המנהגות, מפני שאין דרך לאכל קטניות במועד, שנאמר 'ושמחת בחגך', ואין שמחה באכילת תבשיל קטניות. וכתב הבית יוסף: 'ולית דחש לדברים הללו וולתי האשכנזים'. וכתב הגאון יעב"ץ בספרו מר וקציעה: 'ומעידני על אבא מארי הגאון חכם צבי זצ"ל, שכמה צער נצטער אותו צדיק על מנהג האשכנזים להמנע מאכילת ארו וקטניות בפסח, והיה אומר, אם היה לי כח הייתי מבטל למנהג הגרוע הלו, שהיא חמרה שמביאה קלה, ויוצא ממנה מכשול להכשל באסור חמץ גמור, כי מתוך שאין מיני קטניות וארו מצויים להמנון לאכל ולשבע, צריכים לאפות מצה הרבה מאד, ואין נוהרים בעסה כראוי וכו', וגם נמנעים משמחת יום טוב מסבת חמרה שאין לה טעם ולא ריח, ואשרי צדיק דרכו ונפץ חמרות אלו אל הסלע'. ע"ש. על כן בודאי שאין חייב הבן לשמע לאביו, אך יזהר להבהיר לאביו בנחת ונעימות את טעמו ונמוקו, והכל על מקומו יבוא בשלום. (פב) וכמבואר בחוברת 'כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה'.

אשכנזיה הנשואה לספרדי - רשאית לאכל ארו וקטניות בפסח, וכן יכולה להקל בכל מנהגי הספרדים שמקלים בהם. וכתבו הפוסקים שפך עדיף שתעשה ככל מנהגי הספרדים, מאשר תחמיר על עצמה כמנהגי בית אביה, כי בזה שתתנהג בחמרות יתר על בעלה, גורמת למניעת השלום בבית, שחמור הוא מאד. וכבר כתב הרמב"ם (הלכות אישות פרק טו הלכה ב): "צונו חכמים על האשה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי, ותעשה כל מעשיה על פיו, ויהיה בעיניה כמו שר או מלך, מהלכת בתאוות לבו, ומרחקת כל מה שישנא, וזה הוא דרך בנות ישראל ובני ישראל הקדושים השדורים בזווגן, ובדרכים אלו יהיה ישובם נאה ומשבח". ע"כ. (זב)

מתר לאשכנזי לבשל לחברו הספרדי ארו ושאר מיני קטניות בפסח. וכמו כן רשאי לבשל ארו ביום טוב שביעי של פסח שחל ביום ששי, כדי שיאכלו ממנו הוא ובני ביתו בליל שבת שהוא אסרו חג של פסח. (זב)

ספרדיה הנשואה לאשכנזי - לא תבשל בביתם ארו וקטניות, אך כאשר מגיעה לבקור אצל הוריה בחג, רשאית לאכל שם ארו וקטניות. (זב)

אורח - אשכנזי המתארח אצל ספרדי, הגם שאינו אוכל קטניות, רשאי לאכל את המאכלים שהתבשלו בסירים שבשלו בהם ארו וקטניות ללא שום חשש. (זב)

בדיקת הארו - המנהג לבדק את הארו שלש פעמים בתשומת לב רבה לבל תמצא בו חטה. ויזהרו שלא לבדק ליד הילדים כשהלחם בידם, שמא יפלו חלילה פרוורים לארו. (פב)

מצה עשירה

מתר ללוש ולאפות עוגות מצה עשירה, דהינו עוגות מקמח חטה כשר לפסח הנלוש במיץ פרות או שמן או דבש או חלב, בלי מים כלל, ומתר להשהות עסה זו זמן רב, כיון ש"מי פרות אין מחמיצים" (פסחים לה עמוד ב), וכמו שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן תסב סעיף א), ופשוט שצריך בזה זהירות מרבה, ויקפיד גם שהכלים יהיו יבשים ממים, כי אם יתערב בעסה אפלו מעט מים, יכולה העסה כלה להחמיץ.

מנהג בני אשכנז שלא לאפות 'מצה עשירה' אלא רק לחולה או לזקן, כמו שפסק הרמ"א (סימן תסב סעיף ד), ויכולים להקל גם לילדים קטנים (ק"ח). ובערב פסח מתר גם לבני אשכנז לאכל מצה עשירה, שלא החמירו אלא בפסח עצמו. (סימן תעא סעיף ב, נודע ביהודה, ערוך השלחן סימן תמד סק"ה. רס"ה)

חגיות - המוכר בחנותו עוגות 'מצה עשירה', יש לו לתלות מודעה שבני אשכנז אינם אוכלים עוגות אלו בפסח, וזאת לחולים, לזקנים ולילדים קטנים. (ק"ח)

עוגות מקמח מצה - מתר גם לבני אשכנז לאפות עוגות מקמח מצה עם מים, שמאחר והמצה נאפתה, שוב אינה מחמיצה לעולם. (פרי חדש, שערי תשובה, חק יעקב. ק"ח)

פצוחים

יש להזהר שלא לקנות אגוזים, שקדים, פיסטוקים וכיוצא קלויים הנמכרים בשוק, אם אין עליהם השגחה כדת, מאחר ופעמים מערבים בהם קמח במלח שעליהם. (ק"ז)

פרות יבשים

פרות יבשים כתאנים, צמוקים, שזיפים, משמשים וכיוצא, הנמכרים בשוק בהשגחה כדת, שייבשום באפן שאין בהם חשש חמץ כלל, מתר לכתחלה לאכלם בין לבני ספרד ובין לבני אשכנז. (הרמ"א סימן תסז סעיף ח)

תמרוקים. משחת נעלים. חמרי נקוי.

חמץ שנפסל מאכילת הפלג בערב פסח, מתר להנות ממנו בפסח (סימן תמב סעיף ט), אשר על כן, תמרוקים, בשם ומוצרי קוסמטיקה, משחת נעלים, וחמרי נקוי, אף אם נעשו ללא השגחה לפסח, מתר להשתמש בהם, כיון שטעמם פגום ואינם ראויים לאכילת הפלג. (ק"ט. ילקריי ח"ה שס)

תרופות

אם נעשו ללא השגחה מיחדת לפסח ויש חשש שמערב בהן חמץ שטעמו פגום, מתר להשתמש בהן לצורך חולה שנפל למשכב אף שאין בו סכנה, ובלבד שאין החך נהנה מהן כלל, כגון כדורי בליעה. אבל אם החך נהנה מהן, כמו כדורי מציצה או סירופ מתוק, אסור להשתמש בהן. ומה טוב לבקש מהרופא שירשם לו תרופות הכשרות לפסח, כמו שמצוי היום ברב התרופות. [ובאר הרמב"ם שדין חמץ בכל מאכל אסור, שאם אין בו הנאה להך, מתר להתרפאות בו. וכתב החזון איש, אף על פי שמערב העמילן במים]

ומחמץ, מפל מקום אם הוא מערב בדבר שאינו ראוי למאכל אדם, ואי אפשר להפריד העמילן לבדו, מתר לבדלען, כי בתערובת כזו לא שניך לומר שהוא מחשיב את החמץ [אחשביה], כי דעתו רק על הסמים המועילים לרפואה, מה שאין פן אם היו ראויים לאכילת אדם, היו אסורים באכילה וחיב לבער. (קב)

תערובת חמץ

אדם שהתערב לו בטעות חמץ בתוך מאכלים הכשרים לפסח, כגון שמץ גרגר חטה בתוך תבשיל, או שהכניס לתוך התבשיל בטעות מצרך שאינו כשר לפסח, או שהשתמש בטעות בכלים של חמץ וכל פיוצא בזה - יפנה לרב מורה הוראה שיורה לו כיצד לנהוג, לבל יפשל חס ושלום באסור כלשהו של חמץ, כי רבו הפרטים בזה. ולהלן כתבנו בכתב קטן מעט מפרטי הלכות אלו להבנת המשגים.

מורה צדק

הרגיל להשאל בעניני הלכה, עליו לשנן את הלכות הפסח היטב היטב, כדי שיהיה בקי בפרטי ההלכות, ויכל לענות לשואל בדת וכדין. ואף אם אבותיו נהגו להחמיר בדברים מסוימים או שהוא הנהיג לעצמו חמרות מסוימות, אין לו להורות פן לאחרים, אלא עליו להורות לשואלים את הדין - לבני ספרד בדעת מרן השלחן ערוך, ולבני אשכנז בדעת הרמ"א. וכמו שכתב מרן החיד"א: "אף שכל אחד מחמיר לעצמו בהלכות הפסח כאשר תאזה נפשו, את צנועים חכמה להחמיר בביתו ובחומותיו. וכל מה שיוכל, יתחמק מלגלות מסתוריו לבני אדם. ואם הגיע להוראה, יורה על פי הדין דוקא".

וכתב עוד, הריצה להחמיר בתוך ביתו הזה מה טוב, ואמנם לאיש אשר אלה לו, יותר טוב אם ישים אל לבו לדקדק בדברים חמורים מאלה שהם עקרי הדת ושרשן, שיהיה בעל מדות תרומיות. ולכל הדעות אין להורות ברבים להחמיר בדבר שפשט המנהג להקל ופסקו פן הפוסקים בתשובותיהם, ובמקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים להחמיר לרבים. ויותר מהמה בני הזהר במשקל החסידות. עד כאן. וכתב הש"ך, אסור לאסור את המתר אפלו בשל גוי ואפלו שאין הפסד בדבר, ואם הצרך לאסור מחמת הספק, כל שאין האסור ברור כשמש, צריך המורה לומר לשואל שאין האסור ברור. וכתב מהר"י שתרנגו, קבלה בדינו שבכל מקום שהגאון רבי יצחק טייב בספרו ערך השלחן החמיר נגד דעת מרן על פי רב הפוסקים, רק לעצמו היה מחמיר, אבל לאחרים היה מורה בדעת מרן. והגאון רבי חיים פלאגי כתב, שהמחמיר לאחרים נגד פסק מרן, ענוש יענש בידי שמים, שמאבד ממונם של ישראל. ולדעת כמה גדולים דינו כעובר על עברות שבין אדם לחברו שאין יום הכפורים מכפר חס ושלום, ושגגת תלמוד כזאת בודאי שעולה זדון. וכן כתבו הגאון רבי אברהם אבוש גאב"ד פרנקפורט, והגאון רבי אלעזר פלקלס תלמידו המבוקש של הנודע ביהודה בספרו תשובה מאהבה. וכתב הרא"ש, "ועל האוסר להביא ראיה ברורה וחזקה, כי התורה חסה על ממונם של ישראל". וכבר דרשו חז"ל (ספרא שמיני פרשה א ועוד) על אהרן הכהן את הפסוק (מלאכי ב ח): "תורת אמת היתה בפיך, ועולה לא נמצא בשפתיו" - תורת אמת היתה בפיך, שלא טמא את הטהור ולא טהר את הטמא. ועולה לא נמצא בשפתיו, שלא אסר את המתר ולא התיר את האסור. ואמרו בירושלמי (תרומות סוף ה): כשם שאסור לטהר את הטמא, כך אסור לטמא את הטהור. ועל כל פנים במקום שכתב מרן שבעל נפש יחוש לעצמו, יש להודיע את השואל אולי ירצה להיות בעל נפש ולהחמיר לעצמו. וכדברים האלו כתבו עוד רבים מהאחרונים. (א, קי)

חמץ אפלו באפל לא בטל

כידוע, כל מאכל אסור שהתערב במאכל כשר - אם יש כמות של פי ששים במאכל הכשר כנגד מאכל האסור, בטל האסור ומתיר התבשיל באכילה. למשל: אם נשפך מעט חלב לתבשיל של בשר, ויש בתבשיל הבשר כמות של פי ששים כנגד החלב הנשפך, מתיר התבשיל באכילה. והוא הדין בשאר אסורים כנגלה וחזיר וכיוצא. כמבואר בהרחבה בחוברת 'כשרות המטבח', אולם באסור חמץ החמירו חכמים, שאפלו נפל מעט חמץ לתוך התבשיל בפסח, על אף שיש בתבשיל כמות של פי

1000 יוֹתֵר כִּנְגַד חֲמִץ, נֶאֱסָר הַתְּבַשִּׁיל כָּלוּ בְּאֵכִילָה. כִּינן שֶׁהַהֲלָכָה קוֹבֵעֶת: "חֲמִץ בִּפְסַח - בְּמִשְׁהוֹ". דְּהֵינּוּ, אֲפֹלוּ רַק מִשְׁהוֹ שֶׁל חֲמִץ מֵעֶרֶב בַּתְּבַשִּׁיל, נֶאֱסָר כָּל הַתְּבַשִּׁיל. (סימן תמו סעיף א)

אֵלָּא שֶׁעֲדִין לֹא נֶאֱסָר הַתְּבַשִּׁיל גַּם בְּהִנָּא, כִּדִּין חֲמִץ מִמֶּשׁ שֶׁאֲסוּר בְּהִנָּא, נֶאֱלָא אִם כֵּן מַעַט הַחֲמִץ מִשְׁבִּיחַ אֶת הַתְּעֻבּוֹת. וְלִכֵּן מִתֵּר לְמַכֵּר אֶת הַתְּבַשִּׁיל לְגוֹי וְלִהְיוֹת מִהַפְסָף, שְׂכִינן שְׂאִין הַגּוֹי מִשְׁלֵם יוֹתֵר עֲבוּר הִנָּאת טַעַם הַחֲמִץ שֶׁבַּתְּבַשִּׁיל, נִמְצָא שְׂאִינוּ נִהְיָה מִהַחֲמִץ כָּלָל. (סימן תמו סעיף י. פט) וְאוּלָּם בְּנֵי אֲשֶׁכְּנוּ מִחֲמִירִים בְּזֶה וְשׁוֹרְפִים אֶת כָּל הַתְּבַשִּׁיל, וְרַק בְּהַפְסָד מְרַבָּה מְקָלִים לְמַכֵּר לְגוֹי. (הרמ"א תמו סעיף י ובמשנה ברורה)

טַעַם חֲמִירַת הַחֲמִץ: אֶחָד הַטַּעֲמִים שֶׁהַחֲמִירוֹ חֲכָמִים בַּחֲמִץ יוֹתֵר מִשְׁאֵר אֲסוּרִים, כִּינן שֶׁהַתּוֹרָה הַחֲמִירָה בּוֹ מֵאֵד, שְׁלֹכָד מֵאֲסוּר כֶּרֶת שָׁבוּ, אֲסָרָה אוֹתוֹ הַתּוֹרָה בְּשֵׁנִי אֲסוּרֵי לֹא תַעֲשֶׂה - "לֹא יֵרָאֶה" וְ"לֹא יִמָּצֵא", וּבִאֲסוּר עֲשֶׂה שֶׁל "תִּשְׁבִּיתוֹ שְׂאֵר מִבְּתִיכֶם", שְׂאִין כִּיּוֹצֵא בְּזֶה בְּשׁוּם אֲסוּר אַחֵר. עוֹד, מִשׁוּם שֶׁהַחֲמִירָה מִצּוֹי בְּכָל הַשָּׁנָה בְּהִתֵּר, וְלֹא רִגְלִים לְהוֹדֵר מִמֶּנּוּ כְּמוֹ מִשְׁאֵר אֲסוּרִים שֶׁאֲסוּרִים נוֹהֵג כָּל הַשָּׁנָה. (רש"י, תוספות והרא"ש)

תַּעֲרֻבַת חֲמִץ קֶדֶם הַפְּסַח

כָּל הַחֲמִירָה שֶׁהַחֲמִירוֹ חֲכָמִים בַּחֲמִץ שֶׁאֲפֹלוּ בְּאֵלָּף לֹא בָטַל, הוּא דוֹקָא כְּשֶׁהַתַּעֲרֵב הַחֲמִץ בִּפְסַח עֲצָמוֹ, אֲךְ אִם הַתַּעֲרֵב הַחֲמִץ בַּתְּבַשִּׁיל קֶדֶם הַפְּסַח וְנֶאֱפֹלוּ בְּעֶרֶב פְּסַח אַחֵר חִצּוֹת הַיּוֹם, שְׂכָבֵר אֲסָרָה הַתּוֹרָה לְאַכֵּל חֲמִץ. עֲדִין מְקָלִים אֲנוּ כָּכָל יִתֵּר הָאֲסוּרִים, וּבָטַל הַחֲמִץ בְּשִׁשִּׁים. וְהַטַּעַם בְּזֶה, מִכִּינן שֶׁכָּל מִה שֶׁהַחֲמִירָה הַתּוֹרָה בַּחֲמִץ נִבְכָּרַת וּבִאֲסוּרֵי "לֹא יֵרָאֶה" וְ"לֹא יִמָּצֵא" וְ"תִשְׁבִּיתוֹ", הוּא דוֹקָא בִּפְסַח עֲצָמוֹ, אֲבָל קֶדֶם הַפְּסַח הִרְיָהּ כִּיִּתֵּר הָאֲסוּרִים, וּבָטַל בְּשִׁשִּׁים. (סימן תמו סעיף ב. צח)

לְמִשְׁלֵ: נִשְׁפָּכָה מַעַט בִּירָה לַתּוֹךְ הַיַּיִן קֶדֶם הַפְּסַח, וְהִיָּה פִי שְׁשִׁים בִּיַּיִן כִּנְגַד הַבִּירָה, מִתֵּר לְשִׁתּוֹת אֶת הַיַּיִן בִּפְסַח. אֲבָל אִם נִשְׁפָּכָה הַבִּירָה בִּפְסַח עֲצָמוֹ, נֶאֱסָר כָּל הַיַּיִן, אִף אִם יֵשׁ בַּחֲבִית פִּי מִלִּיּוֹן יַיִן כִּנְגַד הַבִּירָה. (תמו סעיף ד. קג)

וּכְמוֹ כֵּן, אִם קֶדֶם הַפְּסַח נִשְׁפָּכָה מַעַט בִּירָה לַתּוֹךְ תְּבַשִּׁיל מֶרֶק אוֹ בֶּשֶׂר, וְהִיָּה פִי שְׁשִׁים בַּתְּבַשִּׁיל כִּנְגַד הַבִּירָה, מִתֵּר לְחַמֵּם אֶת הַתְּבַשִּׁיל וְלֶאֱכֹלוּ בִּפְסַח. אֲבָל אִם נִשְׁפָּכָה הַבִּירָה בִּפְסַח עֲצָמוֹ, נֶאֱסָר הַתְּבַשִּׁיל, אִף אִם יֵשׁ בַּתְּבַשִּׁיל פִּי מִלִּיּוֹן מִהַבִּירָה. (תמו סעיף ד. באה"ל ד"ה בלח)

דִּין הַנִּי"ל שֶׁבָטַל בְּשִׁשִּׁים קֶדֶם הַפְּסַח, הוּא אֲפֹלוּ שְׁלֹא נוֹדַע לָנוּ קֶדֶם הַפְּסַח שֶׁהַתַּעֲרֵב הַחֲמִץ, אֵלָּא בַּתּוֹךְ הַפְּסַח עֲצָמוֹ נוֹדַע לָנוּ, הֵרִי זֶה מִתֵּר. (משנה ברורה תמו ס"ק לב. ק)

חֲטָה בְּקוֹעָה שֶׁהִיא חֲמִץ, שֶׁנִּפְלָה לְתַבַּשִּׁיל קֶדֶם הַפְּסַח, וְהִיָּה פִי שְׁשִׁים בַּתְּבַשִּׁיל, וְהוֹצִיאָהּ אֶת הַחֲטָה, מִתֵּר לְחַמֵּם אֶת הַתְּבַשִּׁיל שׁוּב בִּפְסַח. אֲבָל אִם לֹא הוֹצִיאָהּ אֶת הַחֲטָה וְחִזְרוּ וְחִמְמוּהָ שׁוּב בִּפְסַח, נֶאֱסָר כָּל הַתְּבַשִּׁיל, כִּדִּין חֲמִץ שֶׁהַתַּעֲרֵב בִּפְסַח שֶׁאֲפֹלוּ בְּאֵלָּף לֹא בָטַל, מִכִּינן שֶׁהַחֲטָה הַחֲמִץ נִתְּנָה טַעַם שׁוּב בְּעֵת חֲמוּם הַתְּבַשִּׁיל בִּפְסַח עֲצָמוֹ, וְהִיָּה חֲמִץ בִּפְסַח לֹא בָטַל. (תמו סעיף ג. צח)

דִּין חוֹזֵר וְנִעוֹר

אִם הַתַּעֲרֵב קֶדֶם הַפְּסַח מֵאֲכָל יֶבֶשׁ חֲמִץ בְּמֵאֲכָל יֶבֶשׁ כֶּשֶׂר, כְּגוֹן שֶׁהַתַּעֲרֵבָה מִצַּת חֲמִץ אֶחָד בְּשִׁתֵּי מִצּוֹת כֶּשֶׂרוֹת לְפָסַח, הַתְּבַטֵּל הַחֲמִץ בְּרֵב כָּכָל דִּין יֶבֶשׁ בְּיָבֵשׁ נִשְׁאֲמָרָה הַתּוֹרָה, שֶׁאִם הַתַּעֲרֵב אֲסוּר יֶבֶשׁ בְּרֵב שֶׁל כֶּשֶׂר, הָאֲסוּר בָּטַל בְּרֵב. כְּגוֹן, אִם הַתַּעֲרֵבָה חֲתִיכַת כֶּשֶׂר נִבְלָה בְּשִׁתֵּי חֲתִיכוֹת שֶׁל כֶּשֶׂר, הֵרִי שְׁשִׁיל שֶׁחֲתִיכוֹת מִתּוֹרוֹת בְּאֵכִילָה, רַק טוֹב שְׁלֹא אָדָם אֶחָד יֵאָכֵל אֶת שְׁלִשְׁתָּן. (שו"ע יורה דעה סימן קט סעיף א). וּמֵאַחֵר וְהַתְּבַטֵּל הַחֲמִץ קֶדֶם הַפְּסַח, אֵינוֹ חוֹזֵר וּמִתְעוֹרֵר שׁוּב בִּפְסַח, שְׂכִינן שֶׁהַתְּבַטֵּל וְאֵין הָאֲסוּר נִכָּר, לֹא הַחֲמִירוֹ חֲכָמִים שֶׁאֲפֹלוּ בְּאֵלָּף לֹא יִתְבַטֵּל. כֵּן פִּסְקוֹ רֹב הָרַשּׁוּנִים, רש"י, רבנו תם, רבנו יצחק מִבְּעֵלֵי הַתּוֹסְפוֹת, הָאוֹר זִרְעֵי, הָרַאבִּי"ה, רבנו שְׁמוּחָה, רבנו יַעֲקֹב מִקוֹרְבִּיל, הָרַאבִּי"ה, הָרַאבִּי"ד, הָרִ"ן, הַסַּמ"ג, הַתְּרומָה, אֲוֵרוֹת חַיִּים, רבנו פֶּרֶץ, הָרִיטב"א, הָרַא"ש, הַעִיטוֹר, הַסַּמ"ק, הַגְּהוֹת מִיִּמּוֹנוּת, הַמַּכְתָּם, הַמֵּאִירִי, הַרשֵׁב"ץ, וְכֵן פִּסְק בְּסֵתָם מִרְן בְּשׁו"ע (סימן תמו סעי' ד), וְכֵן פִּסְקוֹ מִהַר"ט, מִהַר"ח מוֹדַעִי, גִּינַת וִרְדִּים, בֵּית יִהוּדָה עֵינֵי, וְיֵאֵמַר יַצְחָק, מִהַר"א בֵּן שְׁמַעוֹן עוֹד רַבִּים מִן הָאֲחֵרוֹנִים, וְשִׁכֵּן הוּא מִנְהַג בְּנֵי סִפְרָד. וְכַתֵּב הַגָּאוֹן מִהַר"ם בֵּן חֲבִיב שֶׁהַחֲמִירוֹת בְּשִׁמְן שׁוֹמֵשִׁמִּין שְׁמָא נִשְׂרָה עִם חִיטִּים, חוֹמְרָה יִתִּירָה הִיא.

אולם הרמ"א (תמו סעיף ד) כתב, שמנהג בני אשכנז להקל בן רק בתערובת לח בלח נכמו בירה ביין או בתבשיל בשר פנ"ל, אבל בתערובת יבש ביבש מחמירים לומר שחזר ונעור החמץ, ואינו בטל. והטעם בזה, כדי לחוש לרב נטרונאי גאון, הרמב"ם, הרשב"א והרי"ף גאות שאומרים, שאף על פי שהתבטל החמץ קדם הפסח, חזר ונעור שוב בפסח. ואף שהם החמירו גם בלח בלח, מכל מקום מנהג בני אשכנז להחמיר רק בחמץ שהוא בעין, בתערובת יבש ביבש. אבל בתערובת לח בלח, כיון שאין החמץ נכר בעין, כמו הברירה שנעלמה בתוך היין לגמרי, לא החמירו. (משנ"ב ס"ק לג. קג)

נותן טעם לפגם

כידוע, לגבי שאר אסורים, אם בשל אדם בטעות בסיר של אסור, נאסר המאכל. למשל: בשל בשר בטעות בסיר של חלב, נאסר הבשר באכילה מחמת החלב הבלוע בסיר שנפלט לתבשיל. אולם כל זה דוקא שבשול את הבשר בתוך 24 שעות לבשול החלב בסיר, אבל אם כבר עברו 24 שעות משעה שבשול חלב בסיר ואחר כך בשל בטעות בשר - מתיר הבשר באכילה, מכיון שדוקא בתוך 24 שעות הטעם הבלוע בסיר הוא טעם טוב, ונמצא שנפלט לבשר טעם טוב של חלב ואסורו, אבל לאחר 24 שעות, טעם החלב הבלוע בסיר נפגם ואינו נותן טעם טוב בבשר, ולכן אינו אסור. וזה הנקרא בלשון רבותינו: "נותן טעם לפגם, מתיר". דהיינו, כל שבליעת האסור נתנה טעם פגום במאכל, הריהו מתיר. כמבואר בהרחבה בחוברת 'כשרות המטבח'.

ומעתה, לגבי אסור חמץ, אם טעה ובשל בפסח בסיר של חמץ - לאחר שכבר עברו 24 שעות משעה שבשול את החמץ בסיר, מתיר התבשיל באכילה, כיון שכבר נפגם טעמו של החמץ הבלוע, ונפלט טעם פגום של חמץ שאינו אסור. כן פסקו הגאונים ורוב הראשונים, רש"י, רבנו תם, רבנו יצחק מבעלי התוספות, רבנו שמואל, רבנו יהודה בר יצחק, אור זרוע, הרמב"ן, אורחות חיים, הריטב"א, מהר"ם מרוטנבורג, הרא"ש, האגור, הרשב"ץ, יכן וכו', ועוד. וכן פסק מרן בבית יוסף ובשולחן ערוך (סימן תמו סעיף ח). ואף על פי שחמץ בפסח אפילו באלף לא בטל, והרי באלף אין טעם כלל ובכל זאת נאסר, מכל מקום, כאן שנפגם החמץ, פקע איסורו לגמרי ואינו אסור כלל. (מ"ב ס"ק צו. קיד, קה)

אמנם הרמ"א (תמו סעיף י) כתב, שמנהג בני אשכנז להחמיר בנותן טעם לפגם בפסח, (בהרשב"א, היראים וריב"א, מפאת חומרת איסור חמץ) ולכן נאסר התבשיל באכילה. ואולם רשאי לתן את התבשיל לבני ספרד לאכלו. ומכל מקום אם עברו י"ב חדש על הפלי אפלו בלי חרס, וטעו ובשלו בו, אף לבני אשכנז מתיר התבשיל באכילה. (חכם צבי, הגר"ז, מהר"ש אנגיל ועוד. קיד, קסא)

מרקחת - רבה

מרקחת שהתבשלה בשאר ימות השנה בכלי של חמץ, מתיר לאכלה בפסח לכתחלה. ומן הדין גם בני אשכנז יכולים להקל בזה, מאחר ויש כאן צרוף של שני טעמים להקל, גם ששתם פלים אינם בני יומם וממילא נעשה טעם לפגם, וגם משום 'נותן טעם של התיר', דהיינו שהחמץ נתן טעם בכלי, והפלי נתן טעם במרקחת, וענין זה התיר, כיון שנעשה קדם פסח. ובצרוף שניהם מודה הרמ"א להקל. (מג"א וחק יעקב. קד)

אסור השהית חמץ

אסורי חמץ שבתורה

נאמר בתורה (שמות פרק יב פסוק יט): "שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם כי כל אכל מחמץ ונברתה הנפש ההוא מעדת ישראל בגר ובאזרח הארץ". ולהלן נאמר (פרק יג פסוק ז): "מצות יאכל את שבעת הימים ולא יראה לך חמץ ולא יראה לך שאר בכל גבלך". ונאמר עוד (שם פרק יב פסוק טו): "תשביתו שאר מבתיכם".

אסור להשהות חמץ שלנו ברשותנו כל ימי הפסח. והמשהה חמץ ברשותו, הריהו בטל מצות עשה של "תשביתו שאר מבתיכם", ועבר גם על אסור של "לא יראה לך חמץ". (ט)

חמץ שעבר עליו הפסח

אדם שעבר והשאיר חמץ ברשותו בפסח, מאחר ועבר על האסורים הנ"ל, אסרו חכמים חמץ זה בהנאה בין לבעל החמץ ובין לאחרים, ועל פן אסור להאכילו אפלו לבהמה, חיה ועוף של הפקר או לגוי. (סימן תמח סעיף ג, ו. סט, עה)

מאכלי בעלי חיים

יש להזהר במאכלי בעלי חיים, שלא תהיה בהם תערובת חמץ כלל ועקר, שנמצא שמבטל מצות "תשביתו", ועובר על אסור "לא יראה". ומצוי הדבר מאד במאכל הדגים.

המוצא לחם על הארץ

אף על פי שבמשך השנה, בשמוצאים לחם זרוק על הארץ מגביהים אותו, (כמבואר במשנה ברורה סימן קעא ט"ק יא) מכל מקום בפסח אסור להגביהו, שאם יגביהו נמצא שזוכה בו, ועובר על אסור מן התורה של "לא יראה לך חמץ". ואפלו אם מתכוון שלא לזכות בו, עדין אסור להגביהו מחשש שמא ישכח ויאכל ממנו. (הריב"ש. קכב)

מכירת החמץ לגוי

כאמור, אין להשאיר חמץ ברשותנו, ואפלו אם בטלו, שאז אינו עובר אסור מהתורה כמבאר להלן, עדין אסור חכמים להשאיר חמץ בעין. אולם, אם מוכר את החמץ לגוי במכירה גמורה, אף על פי שהחמץ נשאר בביתו, הרי זה מתר, כיון שאין החמץ שיך לו, ובלבד שיניח אותו במקום מצנע וסגור לכל תגע שם יד אדם. (סימן תמח סעיפים ג, ה ובאחרונים. ע)

מי המבצע - מכירת החמץ מתבצעת על ידי הרבנות המקומית שבכל עיר ועיר. ועל כל אדם לרשום את שמו בטפסי המכירה שמטעם הרבנות, שבוזה הוא ממנה אותם בשלוחים עבורו למכר את חמצו לגוי. ואין לו לסמך על עצמו ולמכר בינו לבין הגוי, כי פרטי ודיני המכירה רבים הם עד מאד. (ע)

זמן המכירה - יודרו כל אדם למכר את החמץ, ולא ימתין ליום האחרון, שמא ישכח למכרו. ועל כל פנים רשאי למכרו עד שעה שיאסר החמץ בהנאה [דהיינו בערב החג, גמר שעה חמישית לפי שעה זמנית בדלהלן, בערך: 11:20]. ובדיעבד יכל למכרו עד שעה רגילה לפני חצות היום [בערך: 11:40]. (ס)

כלם מוכרים - גם אדם שלא השאיר חמץ בביתו כלל, ימכר את החמץ לגוי, כי לפעמים נשאר בטעות איזשהו חמץ או תערובת חמץ שאינו יודע עליו, ואם לא ימכרהו [הגם שבטלו] יעבר על דברי חכמים, שאסרו להשאיר חמץ ברשותו, ויאסר החמץ בהנאה. (ע)

כלי חמץ - ימכר רק את החמץ בלא הכלים. ואם טעה ומכר גם את הכלים, צריך להטבילם במקנה לאחר פסח, כדין הקונה כלים מגוי, אך לא יברך על הטבילה. (פא)

חֲמֵץ שֶׁל אֲחֵרִים - מִתֵּר לְמִזְכֵּר אֶת הַחֲמֵץ שֶׁל הוֹרִיו אוֹ שֶׁל חֲבֵרָיו, כְּשִׁידוּעַ שְׂאִינָם מוֹכְרִים בְּעֶצְמָם. וְהַנִּכּוֹן שִׁידוּעֵם קִדְּם לָכֵן, כִּדֵּי שְׂיִמְנוּ אוֹתוֹ שְׁלִיחַ לְמִזְכֵּר עֲבוּרָם. אֲךָ גַּם אִם לֹא הוֹדִיעַ לָהֶם, רָשָׁאֵי לְמִזְכֵּר עֲבוּרָם, [כִּינֵן שְׂאֲפָשֵׁר לִזְכוּת לְאָדָם שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ].

לְתִשּׁוּמַת לֵב: יֵשׁ לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא לִקְנוֹת חֲמֵץ לְאַחֵר הַפֶּסַח אֲלֵא מִחֲנוּת שִׂישׁ לֵה תַעֲנוּת מִכִּירַת חֲמֵץ מִהֶרְבֵּנוֹת הַמְּקוֹמִית, הַתְּקַפָּה לְשָׁנָה זוֹ, שְׂאֵם לֹא כֵּן, עֲלִיל לְהַפְשֵׁל בְּאַכִּילַת אֶסּוֹר שֶׁל "חֲמֵץ שֶׁעָבַר עָלָיו הַפֶּסַח". (ע)

בְּדִיקַת חֲמֵץ

נִקְיוֹן הַבֵּית

קִדְּם לֵיל י"ד בְּנִסָּן יֵשׁ לְנִקּוֹת אֶת כָּל חֲדָרֵי הַבֵּית נְקִי יְסוּדֵי לְבַל יִשְׁאַר שֵׁם שׁוֹם חֲשֵׁשׁ חֲמֵץ. וְכֵן בְּכִיסֵי הַבְּגָדִים וּבִילְקוּטֵי בֵּית הַסֶּפֶר, בְּאַרוֹנוֹת הַמִּטְבָּח, בְּמִקְרָר, בְּרֶכֶב, וּבְכָל הַמְּקוֹמוֹת שְׂאֲפָשֵׁר שֶׁהַכְּנִיסוֹ שֵׁם חֲמֵץ בְּמִשְׁךְ הַשָּׁנָה. וְכִבֵּר אָמַר רַבֵּנוּ הָאֶרֶ"י ז"ל: "כָּל הַנִּזְהָר מִמִּשְׁהוֹ שֶׁל חֲמֵץ בְּפֶסַח, מִבְּטָח לוֹ שֶׁלֹּא יִחַטֵּא כָּל הַשָּׁנָה". (ב)

וְיִקְפִּיד לְנִקּוֹת הַיֵּטֵב אֶת כִּיסֵי הַבְּגָדִים, כִּמוֹ שְׂאֲמָרוֹ בְּגִמְרָא שֶׁבֶת (יב ע"א) חִיב אָם לְמִשְׁמַשׁ בְּכִיסוֹ בְּעֶרֶב שֶׁבֶת, כִּדֵּי שֶׁלֹּא יִהְיֶה בּוֹ דְּבַר שְׂאֲסוֹר לְצֵאת בּוֹ בְּשֶׁבֶת. וְכֵן פֶּסֶק מִרְן (סִימָן רנב ס"ז). וּמֵאַחֵר וּפְעָמִים נוֹתֵן אָדָם בְּכִיסוֹ מֵאֲכָלֵי חֲמֵץ, וְכִמְבָּאֵר בְּגִמְרָא יְבָמוֹת (סג ע"א) עַל הַתְּנָא הַגְּדוֹל רַבִּי חִיָּיא שֶׁכִּשְׁהִיה הוֹלֵךְ לְשׁוּק אוֹ לְאִיזוֹ שְׂמֻחָה וְרוֹאֶה דְּבַר מֵאֲכָל שְׂרָאִי לְאַשְׁתּוֹ, הִיָּה שֵׁם בְּכִיסוֹ וּמִבִּיא לָהּ לְאָכֹל. עַל כֵּן יֵשׁ לְבַדֵּק אֶת כִּיסֵי הַבְּגָדִים קִדְּם הַפֶּסַח לְבַל יִשְׁאַרוּ שֵׁם פְּרוּרֵי חֲמֵץ.

בְּנִחַת וּבְשֻׁמְחָה

אֵף עַל פִּי שֶׁהַנָּשִׁים טוֹרְחוֹת טְרַחָה מְרַבָּה מְאֹד בְּנִקְיוֹן הַבֵּית לְפֶסַח, יֵשׁ לְדַעַת כִּי מִצְוַת הַבְּדִיקָה הִיא מִחֲמֵץ וְלֹא מֵאֲבָק, כִּי פְעָמִים הָאִשָּׁה טוֹרְחַת מִדָּאֵי מַעֲבָר לְנִדְרָשׁ עַל פִּי הַהֲלָכָה, וּמִתּוֹךְ כֶּךָ מְגִיעָה הִיא, חֵס וְשְׁלוֹם, לְכַעַס וְרִגּוֹ וְאִי סְבֻלּוֹת כִּלְפֵי בַעֲלָה וּלְדִיָּה, וְדָבָר זֶה הוּא מְכַלִּי הַנֶּשֶׁק הַגְּדוֹלִים בְּיוֹתֵר שֶׁל הַיֵּצֵר הָרַע - לְהָרִס אֶת הַשְּׁלוֹם, הַשְּׁלֹחַ וְהַשְּׂמֻחָה בַּבֵּית, וְנִמְצָא שִׁיּוּצָא שְׂכָרָה בְּהַפְסָדָה. לְכֶךָ תִּשְׁתַּדֵּל שֶׁהַכֹּל יִתְנַהֵל בְּנִחַת רוּחַ, רִגְעָה, שְׁלֹחַ וְשֻׁמְחָה כְּרָצוֹן ה' יִתְבָּרַךְ, וְהַכֹּל עַל מְקוֹמוֹ יָבוֹא בְּשְׁלוֹם.

כְּבוֹד הָאִשָּׁה

עַל הַבַּעַל לָשִׁים לֵב לְחֻזַּק וּלְעוֹדֵד וּלְסַיֵּעַ אֶת אִשְׁתּוֹ שֶׁתַּחֲיָה בְּעִבּוּדָתָהּ בְּנִקְיוֹן הַבֵּית לְקִרְאָת יְמֵי הַפֶּסַח הַבָּאִים עָלֵינוּ לְחַיִּים טוֹבִים וְשְׁלוֹם. וְכִבֵּר כְּתִב הַרְמַב"ם (אִישׁוֹת פֶּרֶק טו הֲלָכָה יט): "צוּוּ חֲכָמִים שִׁיְהִיָּה אָדָם מְכַבֵּד אֶת אִשְׁתּוֹ יוֹתֵר מִגּוּפוֹ, וְאוֹהֶבָה כְּגוּפוֹ. וְאִם יֵשׁ לוֹ מִמּוֹן, מְרַבָּה בְּטוֹבָתָה כְּפִי הַמִּמּוֹן. וְלֹא יִטִּיל עָלֶיהָ אִימָה יִתְרָה. וְיִהְיֶה דְּבוּרוֹ עֲמָה בְּנִחַת, וְלֹא יִהְיֶה עֶצֶב וְלֹא רוֹגֵז". עַד כָּאן.

"עֲזֹב תַעֲזֹב עִמּוֹ"

נֶפֶסֶק בְּרַמְב"ם וּבִשְׁלָחַן עֲרוּךְ (אֲבִן הָעוֹר סִימָן פ): בַּעַל שִׂישׁ לוֹ אֲפָשְׁרוֹת כְּסָפִית לְהַבִּיא

לרעתו עוזרת למלאכות הבית כנקיון וכביסה וכיוצא, ורעתו חפצה בזה שיביא לה עוזרת, חייב הבעל להביא לרעתו עוזרת כפי ממונו, ודי שהיא תעשה רק חלק ממלאכות הבית.

במקרה שהאשה חלשה וקשה לה לעשות את מלאכות הבית, כגדוץ, קפול בגדים, שטיפת רצפה, נקיון המקרר וארונות המטבח לפסח וכיוצא, חובה על הבעל להביא עוזרת לאשתו, או שהוא עצמו יעשה עבודות אלו, שזה בכלל מצוות התורה 'ואהבת לרעך כמוך' וגמילות חסדים. ואדרבה, עקר עשיית החסד הוא עם אשתו שחייב לכבדה יותר מגופו, ואחר כך יעשה חסד עם שאר בני אדם. ולצערנו, ישנם שטועים בזה, ועוזרים רבות לבני אדם בחוץ, ובבית אינם שוטפים צלחת, והכל נופל על נשותיהם. ישמע חכם ויוסף לקח. ועיין עוד בשלחן ערוך המדות (אהבת הבריות עמודים נח, שפג).

כבוד הבעל לרעתו

בספר "הזהירו בכבוד חברכם" כתב על הסבא מסלבודקא רבי נתן צבי פינקל, שהיה דורש על הפסוק "ולא תונו איש את עמיתו", 'את' לרבות אשתו. והיה דורש מתלמידיו תמיד שיתחשו בכבוד רב אל נשותיהם, ומדת החסד שנדרשת מכל אדם להיטיב עם חבריו, ראשית כל צריך לבצע אותה עם אשתו וילדיו, שנאמר "ומבשרך לא תתעלם". והיה נאה דורש ונאה מקים. תלמידיו ומקרביו ספרו נפלאות על יחסו לאשתו הרבנית, כמזה היה מכבדה ועוזרה למעלה מנחותיו. ובכל זאת תמיד היה חושש שמא לא יצא ידי חובתו כלפיה, והיה מבקש ממנה מחילה וסליחה. מזה עתה היתה פרדתו ממנה בערב יום הכפורים לפני עוזבו את הבית לתפלת ערבית, שעם כל יחסו הנפלא כלפיה במשך כל השנה, חשש שמא עדין לא נהג כשורה עמה לפי כבודה. ובעינים זולגות דמעות היה מתחנן אליה שתסלח לו מכל הלב. ("ענף עץ אבות" עמוד קצח)

היחס למשרתים

כשמביאים משרת או עוזרת לבית, יזהרו להתנהג ולדבר עמהם בכבוד ולא לבישם חס ושלום. ולהלן לשונו הזהב של הרמב"ם היאך צריכים להתנהג אפלו עם עבד גוי: "מדת חסידות ודרכי חכמה שיהיה אדם רחמן ורודף צדק ולא יכבד עלו על עבדו ולא יצר לו, ויאכילהו וישקהו מכל מאכל ומכל משתה. חכמים הראשונים היו נותנים לעבד מכל תבשיל ותבשיל שהיו אוכלים, ומקדימים מזון הבהמות והעבדים לסעודת עצמם, הרי הוא אומר (תהלים קכב ב): 'כעיני עבדים אל יד אדוניהם, כעיני שפחה אל יד גברתה'. וכן לא יבזהו ביד ולא בדברים, לעבדות משרם הכתוב ולא לבושה. ולא ירבה עליו צעקה וכעס, אלא ידבר עמו בנחת וישמע טענותיו. וכן מפרש בדרכי איוב הטובים שהשתבח בהם ואמר (איוב לא יג): 'אם אפאס משפט עבדי ואמתי ברבם עמדי. ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקד, מה אשיבנו. הלא בבטן עשני עשהו, ויכננו ברחם אחד'. ואין האכזריות והעזות מצויה אלא בגוים הערלים, אבל זרעו של אברהם אבינו, והם ישראל שהשפיע להם הקב"ה טובת התורה וצום בחקים ומשפטים צדיקים, רחמנים הם על הכל. וכן במדותיו של הקב"ה שצונו להדמות בהם, הוא אומר 'ורחמיו על כל מעשיו'. וכל

המרחם מרחמים עליו, שנאמר "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך". עד כאן.

ומעתה צא ולמד קל וחמר, אם דברי הרמב"ם נאמרו על עבד גוי, על אחת כמה וכמה צריכים אנו להתייחס בכבוד כלפי יהודי או יהודיה המשרתים אותנו.

המכבד את הבריות

כתב הגאון החיד"א בספרו "דבש לפי" (מערכת ה אות טז): כפי מה שמתנהג האדם עם משרתיו ועם בני ביתו, כך מתנהגים עמו בשמים על פי מדותיו. ואם מתנהג עמם באהבה וחסד, בנעם וברך, כך יתנהגו עמו בשמים. אבל אם מתנהג עמם בדרכים קשות, חס ושלום יתנהגו עמו כך. ודי במלים אלו כדי שישנה האדם את הנהגתו הלא טובה בבית, וינהג בדרכים ישרות, טובות ונוחות.

וכתב הגאון רבי חיים פלאגי בספרו "תוכחת חיים", מעשה נורא שנתגלה לי בחזיון לילה באחד מעשירי עירנו שהיה תם וישר ונפטר, ולאחר חדש ימים ראיתי אותו בחלום לבוש בגדים נאים ושש ושמן. ושאלתי אותו על מה זכה לכל הכבוד הזה, ואמר לי שזכה לחיי העולם הבא על אשר לא השתעבד במשרתיו באכזריות ובקשי, כי אם ברחמנות שלא היה מכביר עלם עליהם, ויהי חלום. ושוב חקרתי בדבר וידעתי נאמנה שכן היתה מידתו הטובה, שלא לצער למשרתים שלו בשום שרות כבד, ולרחם עליהם בכל מה שאפשר, אשריו ואשרי חלקו. עד כאן.

ובאמת שהרב עצמו היה נאה דורש ונאה מקים, כפי שהעיד עליו בנו הגאון רבי אברהם פלאגי בספרו "צנאה מחיים", וכתב: "מתוך לפיות עם כל אדם, ולמשרתות בשעת אכילתם, מי הוא מבני הבית שיוכל לבקש אפלו כלי מים לשותות או קערה או מזלג מהמשרתת כשהיא יושבת לאכל. גם לא היה מניח לנו לעורר למשרתות בבקר אפלו שהאיר היום, כי הן עיפות ויגעו, ושם ינוחו יגיעי כח עוד מעט". (שלחן ערוך המדות אהבת הבריות עמוד שצה)

בדיקת הספרים

אין צורך לבדוק את הספרים מחשש שמא נפלו בהם פרורי חמץ. ואף שיתכן כי בעת הלמוד בהם נפלו מעט פרורי חמץ, אינו צריך לחוש לכך, ומתיר ללמוד בהם בפסח. ואולם, ברכונים שמצוי שדבוק בהם שיירי מאכל, אין להשתמש בהם אלא

לאחר נקוי היטב. כן דעת רבנו ישעיה מטראני, המאירי, ומהר"ם חלאה שדוקא שישנם כמה חצאי זיתים של עיסה הכלי מצרפם ולא בפירורים של פת. והסכימו לזה רוב גדולי האחרונים, המהר"ל, מטה משה, מגן אברהם, שיירי כנה"ג, פרי חדש, אליה רבה, הגר"ז, שלחן גבוה ועוד. וכל שכן אם אין אלא חצי כזית בלבד שא"צ ביעור כלל, וכדעת מרן השו"ע שפסק כרבנו יחיאל מפאריש והטור והגמ"י והמרדכי והסמ"ק והרשב"ץ, וכמבואר בפני יהושע, בגדי שש, חמוד משה, מגן האלה, מאמר מרדכי ועוד. ואין לחוש כלל לפירורים אלו שמא יבא לאוכלם, הן מטעם שכתבו הראשונים שלא חששו חכמים לכך אלא בשיעור כזית שיש בו כרת ומלקות, ולא בפירורים שאין בהם כזית. והן מטעם שנמאסים מיד כשנופלים ממנו, וכמו שכתב הגאון מפלאצק במגן האלה. ומה שכתב במעשה רב שצריך לבדוק גם בספרים, חומרה בעלמא היא ולא מן הדין. ולא ראינו לרבנן קשישאי המתחסדים עם קונם שיחושו לכך כלל וכלל. וכן פסק בשו"ת אור לציון. (יביע אומר ז סימן מג. לה)

זמן בדיקת חמץ

ביליל י"ד בניסן תקף בצאת הכוכבים [19:20 בערך], בודקים את החמץ לאור הנר. (לב)

אם עדין לא התפלל ערבית והגיע זמן צאת הכוכבים, יתפלל ערבית קדם ואחר כך יבדק, שיש להקדים לעשות את המצוה התמידית [ערבית], קדם המצוה שאינה תמידית [בדיקת חמץ]. כמבואר בהרחבה בחוברת "ימי החנוכה בהלכה ובאגדה" (מאור ישראל ח"ב פסחים ד ע"א. מד)

אם התפלל ערבית קדם צאת הכוכבים, יקרא קריאת שמע ואחר כך יבדק את החמץ, כיון שקריאת שמע תמידית, והיא גם מן התורה. (מאור ישראל שם. חזו"ע חנוכה עא)

ערב פסח שחל בשבת - כיון שאי אפשר לבדק את החמץ לאור היר, מקדימים את הבדיקה לליל ששי י"ג בניסן, כלומר, יום חמישי בערב בצאת הכוכבים. (ס)

אכילה קדם הבדיקה

אסור לאכל פת או עוגה יותר מ"בביצה" [בלי קליפתה - 50.4 גרם], החל מחצי השעה שקדם זמן הבדיקה, עד שיבדק. ואולם, פרות וירקות או תבשיל של ארז וכדומה, מתר לאכל אפלו הרבה, וכן שתית תה או קפה מתרת. (מא)

מלאכה קדם הבדיקה

אסור להתחיל בעשיית מלאכה חצי שעה קדם זמן הבדיקה, שמא ימשך אחר מלאכתו וישכח לבדק. ואם עבר והתחיל במלאכה או באכילה, צריך להפסיק ולבדק. ואמנם, גם אם התחיל במלאכה או באכילה בהתר לפני הזמן האמור, טוב שיפסיק כדי לבדק לכתחלה בזמן. (מב)

שנה קדם הבדיקה

אסור לישן אפלו מעט, מחצי השעה שקדם זמן הבדיקה, שמא ימשך בשנתו וישכח לבדק את החמץ. (ת"ה חנוכה קלו)

שומר

הרוצה לאכל יותר משעור "בביצה" פת או עוגה בחצי השעה שקדם זמן הבדיקה, רשאי למנות אדם אחר שיזכירהו בהגיע זמן הבדיקה לבדק. והוא הדין שרשאי להתחיל במלאכה בשממנה אדם אחר שיזכירהו. וכן רשאי לנוח מעט על מטתו, כשיש לו שומר שאחראי להעירו לבדק את החמץ. (ת"ה חנוכה קלט)

למור תורה קדם הבדיקה

אין להתחיל ללמד משהגיע זמן הבדיקה, אבל קדם לכן מתר, אפלו בחצי השעה שקדם הבדיקה, ולא גזרו חכמים בזה כמו באכילה, מלאכה ושנה, מגדל חשיבות הזמן וחמרת העוון של בטול תורה. וכשהתחיל ללמד לפני כן, אין צריך להפסיק מלמודו, הגם שהגיע זמן הבדיקה. (מב)

שעור תורה קדם הבדיקה

בתי כנסת שמתקיימים בהם שעורי תורה מדי ערב לאחר תפלת ערבית, טוב

שִׁידְחוּ אֶת הַשְּׁעוֹר לַשְּׁעָה מֵאַחֶרֶת יוֹתֵר, כִּךְ שִׁיִּסְפִּיקוּ הַצְבוּר לְבָדֵק אֶת הַחֲמִץ בְּבֵיתָם בְּתַחֲלַת הַלַּיְלָה, וְלֵאחֶר מִכֵּן יִחְזְרוּ לַשְּׁעוֹר וְיִלְמְדוּ כַּמִּדֵּי יוֹם. אוּלַם, אִם יוֹדֵעַ מִגִּיד הַשְּׁעוֹר שָׂאֵם יִלְכוּ לְבֵיתָם לֹא יִחְזְרוּ לַשְּׁעוֹר, אוֹ שִׁיִּחְזְרוּ פָחוֹת אֲנָשִׁים מִכֹּל יוֹם, לֹא יִבְטֹל אֶת הָרַבִּים מִלְמוֹד תּוֹרָה, חֹס וְשָׁלוֹם, אֲלֵא יִמָּסֵר אֶת הַשְּׁעוֹר בַּשְּׁעָה הַקְּבוּעָה כַּמִּדֵּי יוֹם, וְאַחֶר כִּךְ יִלְכוּ לְבֵיתָם וְיִבְדְּקוּ אֶת הַחֲמִץ בַּשְּׁמֶחָה וְגִיל. וְטוֹב שִׁיִּכְרִיזוּ אַחֶר כִּךְ בַּצְבוּר שֶׁלֹּא לִשְׂפַח לְבָדֵק אֶת הַחֲמִץ. וּמִכָּל מְקוֹם, כָּל זֶה בַּשְּׁעוֹר שֶׁל 'דֵּף הַיּוֹמִי' אוֹ פִּסְקֵי הַלֵּכָה בְּלֶבֶד בְּלֹא פִּלְפוּל, אֲבָל פִּלְפוּל הַנִּמְסֵר לְרַבִּים, יִדְחוּ אֶת הַשְּׁעוֹר לֵאחֶר הַבְּדִיקָה, שְׂמָא יִמְשָׁכוּ וְיִשְׁכְּחוּ לְבָדֵק. (מג)

שֶׁאֵר בְּנֵי הַבֵּית

בְּכָל הָאָמּוֹר [אֲכִילָה, מְלֹאכָה, שְׁנָה וְלִמּוּד תּוֹרָה], אֵין הָאָסוּר אֲלֵא עַל בַּעַל הַבֵּית שֶׁהוּא עֲצָמוֹ בּוֹדֵק, אֲבָל לְשֶׁאֵר בְּנֵי הַבֵּית מֵתֵר בְּכָל זֶה. (חזו"ע חנוכה סח)

הַהֲכָנוֹת לְבְּדִיקָה

עֶשֶׂר חֲתִיכוֹת - מִנְהַג יִשְׂרָאֵל קְדוּשִׁים לְהַכִּין קֹדֶם הַבְּדִיקָה עֶשֶׂר חֲתִיכוֹת פֶּת קִטְנוֹת מְאֹד עֲטוּפוֹת הַיֵּטֵב בְּנֵר, וּלְפָזֶרֶן בַּפְּנוֹת הַבֵּית, וְהַבּוֹדֵק, בְּעֶבְרוֹ בְּכָל הַבֵּית מוֹצֵא גַם אוֹתָן. וְטוֹב שֶׁבְּנֵי הַבֵּית יִפְזְרוּ אֶת הַחֲתִיכוֹת, וְלֹא בַּעַל הַבֵּית הַבּוֹדֵק. (לו)

טוֹב לְרַשֵּׁם אֶת מְקוֹם הַנִּחָת הַחֲתִיכוֹת, מִחֲשֵׁשׁ שִׁיִּשְׁכְּחוּ הַיֵּכֶן הַנִּיחוֹן. וּמִכָּל מְקוֹם, אִם חָפֵשׁ וְלֹא מִצָּא, יִסְמַךְ עַל הַבְּטוּל שֶׁמִּבְטֵל אַחֶר כִּךְ אֶת הַחֲמִץ. (לו, לח)

סִפִּין, לֶחֶם וּמִלַּח - יֵשׁ נוֹהֲגִים שֶׁהַבּוֹדֵק לוֹקֵחַ עִמּוֹ סִפִּין כְּדִי לַחֲטֹט אַחֶר הַחֲמִץ שֶׁבַּחֲרוּרִים וּבִסְדָּקִים. וְכֵן נוֹהֲגִים, שֶׁמוֹלִיךְ עִמּוֹ קַעֲרָה שִׁישׁ בִּיה פְּרוּסֶת לֶחֶם, וּכְשֶׁמִּגִּיעַ זְמַן הַבְּעוֹר לְמַחֲרֵת, שׁוֹרֵף אֶת הַחֲמִץ שֶׁבַּקַּעֲרָה. וְלִסְיָמָן טוֹב, כְּדֹאֵי לִתֵּת מַעֲט מִלַּח בַּקַּעֲרָה. (בן איש חי ועוד. נא)

נֵר - יְבָדֵק לְאוֹר הַנֵּר אֲךִי לֹא לְאוֹר אֲבוּקָה. [מִפְּנֵי שְׁאוּרוֹ גָּדוֹל וְאֵינוֹ יָכוֹל לְהַכְנִיסוֹ לַפְּנוֹת, וְגַם מִשּׁוּם שִׁירָא פֶּן תִּפְרֹץ דִּלְקָה בַּבֵּית, וְאִם פֶּן לִבּוֹ טְרוֹד וְאֵינוֹ מִכּוֹן לְבָדֵק הַיֵּטֵב]. וְאִם עֶבֶר וְבָדֵק בְּאֲבוּקָה, חוֹזֵר וּבּוֹדֵק בְּלִי בְּרָכָה. וְאִם אֵין לוֹ נֵר, יְבָדֵק בַּפִּנֵּס בְּבְרָכָה. (לח)

חֲשֵׁמֶל - לֹא יִכְבֶּה אֶת הָאוֹר בַּבְּדִיקָה, וְאַדְרָבָה, עֲדִיף יוֹתֵר לְבָדֵק עִם הַנֵּר לְאוֹר הַחֲשֵׁמֶל, שֶׁהוּא מְאִיר יוֹתֵר, וְיִשְׁתַּמֵּשׁ בְּנֵר בְּעֶקֶר לְחֹרִים וּלְסְדָּקִים שֶׁחֲשׂוֹךְ שָׁם. (מ)

הַבְּרָכָה

קֹדֶם שִׁיִּבְדֵּק, יִבְרַךְ: "בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו, וְצִוָּנוּ עַל בְּעוֹר חֲמִץ".

דְּבוּר - אָסוּר לְדַבֵּר בֵּין הַבְּרָכָה לְבְּדִיקָה אֲפִלּוּ מִעֲנִין הַבְּדִיקָה, כְּגוֹן שֶׁכְּבִיה הַנֵּר וּמִבְקֵשׁ שִׁיִּבְיֵאוּ לוֹ אֵשׁ לְהַדְלִיקוֹ. וְאִם דְּבַר, אֵינוֹ חוֹזֵר לְבְּרַךְ. אֲךִי אִם דְּבַר שֶׁלֹּא מִעֲנִין הַבְּדִיקָה, צָרִיךְ לְחֹזֵר וּלְבְּרַךְ. וְלֵאחֶר שֶׁהִתְחִיל לְבָדֵק - גַּם אִזּוֹ יִזְהַר שֶׁלֹּא יִדְבַר

כָּל דְּבוּר שְׁאִינוּ מַעֲנִין הַבְּדִיקָה. אֵךְ אִם דִּבֵּר, אֵינוּ חוֹזֵר לְבָרֵךְ. וְאִם הִצְרִיךְ לְבָרֵךְ 'אֲשֶׁר יִצֵּר' בְּמִשְׁךְ הַבְּדִיקָה, רִשְׁאֵי לְבָרֵךְ, שְׁמָא יִשְׁכַּח לְבָרֵךְ אַחֵר הַבְּדִיקָה. (מדר)

שְׁהַחֲנוּ - אֵין מְבַרְכִים 'שְׁהַחֲנוּ' עַל מִצְוֹת בְּדִיקַת חֻמֶּץ. אוֹלָם מִמַּדַּת חֲסִידוֹת טוֹב לְקַחַת בְּגַד חֹדֶשׁ אוֹ פָּרִי חֹדֶשׁ, וּלְבָרֵךְ 'שְׁהַחֲנוּ' לְאַחֵר שְׁתֵּי חִיל קֶצֶת בְּבְדִיקָה, וַיְכּוֹן בְּבִרְכָתוֹ גַּם עַל מִצְוֹת הַבְּדִיקָה, וְלֹא אַחֵר הַבְּדִיקָה יִבָּרֵךְ עַל הַפָּרִי וַיֵּאכֹל. (מדר)

מְקוֹמוֹת הַחֲבִיבִים בְּבְדִיקָה

צָרִיךְ לְבָדֵק בְּכָל פְּנוֹת הַבֵּית, בְּאֵרוֹנוֹת הַמִּטְבָּח, בְּמִקְרָר, בְּמִזְנוֹן, בְּמִרְפְּסוֹת, חֹדֶר הַמְדִּירָגוֹת, בְּגִנּוֹת, וּבְכָל מְקוֹם שֶׁמְכַנִּיסִים שָׁם חֻמֶּץ. וַיְבָדֵק בְּכָל חֹדְרֵי הַבֵּית, אֵף אִם בְּרוּר לוֹ שֶׁמְעוֹלָם לֹא אָכַל שָׁם חֻמֶּץ. וְכִשְׁשֵׁי יְלָדִים קִטְנִים בְּבֵית, בְּרוּךְ ה', יְבָדֵק גַּם תַּחַת הָאֵרוֹנוֹת וְהַמִּטּוֹת שְׁמָא הִכְנִיסוּ שָׁם חֻמֶּץ, וְאִפְלוּ אִם קָשָׁה לוֹ, לֹא יִקְרָץ בְּבְדִיקָתוֹ. וְאָמְרוּ חֲז"ל (אבות פ"ה מ"ג) כִּי כִגְדָל הִטְרַח וְהִצְעֵר לְקִיּוֹם הַמִּצְוָה, כֵּן גָּדַל הַשְׂכָּר. (לה)

וּמִסְפָּר עַל הַגָּאוֹן הַחֲתָם סוֹפֵר שֶׁהִרְבֵּה לְבָדֵק בְּכָל הַבֵּית וְהָעֲלִיָּה בְּכָל אֶרֶץ וְאֶרֶץ, וּבְחִיצָר וּבִגְן, וּבְכָל מְקוֹם שֶׁאֲפָשָׁר בְּאִיזוֹ מִצִּיאוֹת שֶׁבְּעוֹלָם לְהִכְנִיס שָׁם חֻמֶּץ. וְהָיָה בּוֹדֵק בְּכַבּוּדוֹ וּבְעֶצְמוֹ, אֵף עַל פִּי שֶׁהָיוּ לוֹ בָּנִים וּבָנוֹת וְתַלְמִידִים בְּחוּרֵי חֻמֵּד שֶׁאֲפָשָׁר לְסַמֵּךְ עֲלֵיהֶם, וְכֵן הָיָה מְטַרִיחַ אֶת עֶצְמוֹ גַּם בְּמָה שֶׁאֵינוּ לְפִי כְבוֹדוֹ - לְהִכְנִיס רִאשׁוֹ אֶל לֹל הַתְּרַנְגּוּלִים לְבָדֵק הֵיטֵב. גַּם בְּמַעֲשֵׂה רַב כָּתֵב עַל הַגָּאוֹן מוֹיִלְנָא שֶׁהָיְתָה נִמְשַׁכֶּת אֶצְלוֹ הַבְּדִיקָה זְמַן רַב. וְאִם גְּדוּלֵי עוֹלָם אֵלּוּ לֹא חָסוּ עַל זְמַנָּם הֵיכָר מְאֹד, קָל וְחֹמֶר אֲנַחְנוּ שְׁצָרִיכִים לְהַשְׁתַּדֵּל לְהַתְאֲמִץ וּלְבָדֵק בְּסִבְלָנוֹת מְרֻבָּה. (לו, מט)

"חֲנוּךְ לִנְעָר עַל פִּי דְרָבּוֹ, גַּם כִּי יִזְקִין לֹא יִסוּר מִמֶּנָּה"

בְּעֲלֵי הַחֲנִיּוֹת הָעֶסּוּקִים מְאֹד בְּלִיל בְּדִיקַת חֻמֶּץ, וּכְגוֹן סִפְרִים, מוֹכְרֵי פֶלֶפֶל, פִּיצוֹת וְכִיּוֹצֵא, יִשְׁתַּדְּלוּ לְהַגִּיעַ לְבֵיתָם בְּצֵאת הַכּוֹכָבִים לְבָדֵק אֶת הַחֻמֶּץ בְּמַעֲמַד כָּל בְּנֵי הַבֵּית, וְלֹא בְּגִמְרַ עֲבוּדָתָם בְּשַׁעַה מְאַחֲרֵת שֶׁכִּבְר הוֹלְכִים בְּנֵי בֵיתָם לִישׁוֹן. כִּי כֹאֲשֶׁר רֹאִים הַיְלָדִים שֶׁהָאָבָא בּוֹדֵק אֶת הַחֻמֶּץ, וְהֵיכָר הוּא מְתַאֲמֵץ בְּמַעֲשֵׂה הַמִּצְוָה וּמִתְכַּפֵּף תַּחַת הַמִּטּוֹת וּפּוֹתֵחַ אֶת הָאֵרוֹנוֹת וְהַמִּקְרָר, וְהוֹלֵךְ מִחֹדֶר לְחֹדֶר, וְלֹא מִמַּהֵר וְרוֹצֵה רַק לְגַמֵּר, נִחְקָקִים הַדְּבָרִים בְּלִפְנֵי חֹזֶק בִּיּוֹתֵר, וְשׂוֹאֲבִים כֹּחוֹת רוּחָנִיִּים נְעִלִים. הַשְׁמָחָה וְהַהֲתַלְהָבוֹת בְּקִיּוֹם הַמִּצְוֹת מְקַנֶּה לַיְלָדִים הִרְבֵּה כֹחַ, רָצוֹן וְחֶשֶׁק לְהִתְמִיד בְּמִצְוֹת - בְּהוֹנֵה, בְּעֵתִיד הַקְּרוֹב, וְגַם בְּעֵתִיד הַרְחֹק. בְּעוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים, הַרְחֹב הַיּוֹם כָּל כֶּךָ פְּרוּץ, מְקַלְקֵל וּמְשַׁחֵת אֶת הַיְלָדִים, וְכִמְהָ יְלָדִים וְנַעֲרִים שֶׁסָּטוּ מִן הַדֶּרֶךְ לְבִסּוֹף חֲזָרוּ מִחֲמַת הַזְכְּרוֹנוֹת הַיְפִים מִימֵי הַקְּטָנוֹת מִמַּעֲשֵׂי הַמִּצְוֹת שֶׁל הָאָבָא בְּהַתְלַהָבוֹת וּבְשִׁמְחָה לְכָל מִצְוָה.

אֲשֶׁר עַל כֵּן, יִשְׁתַּדְּלוּ בְּעֲלֵי הַמִּלְאכָה לְפָנוֹת אֶת עֶצְמָם מִהַחֲנִיּוֹת בְּזִמְנֵי הַבְּדִיקָה, וַיִּמְנוּ מִחֲלִיף כְּלִשְׁהוֹ, וְאִפְלוּ אִם אֵינָם מוֹצֵאִים מִחֲלִיף לְשַׁעַה זֹה, אֵל לָהֶם לְזַלֵּל בְּחִשְׁבוֹת חֲנוּךְ יְלָדֵיהֶם הַיְקָרִים. וְאִדְרָבָה, זְכוֹת מִצְוָה זֹה שֶׁל חֲנוּךְ הַבָּנִים

והתגברותו של האב תעמד להם לפרנסה טובה בכבוד, בנחת ובשמחה, ויזכו הוא ואשתו לראות בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות, ביראת שמים טהורה ומדות טובות, אמן. כמבואר בחוברת "ימי החנוכה בהלכה ובאגדה".

רכב

אפלו אם אין בדעתו לנסע ברכב בכל ימי הפסח, צריך לבדק אותו מחמץ לאור הנר בזהירות או בפנס, לאחר שיגמר את הבדיקה בבית, ויסמך על הברכה שברך בביתו. וטעם החיוב, משום שעדין חוששים שמא יכנס שם בפסח, אף על פי שאומר שברור לו שלא יכנס. ואף שמכר את החמץ, עדין צריך לבדק שלא ישאר שם חמץ בעין, וכמו שבודק בבית. (בב)

מוסדות צבוריים

מוסדות צבוריים צריכים לבדק את כל הרכבים העומדים ברשותם נפהסעות התלמידים לאור הנר או הפנס בליל י"ד, אף אם אינם נוסעים ברכבים אלו בימי הפסח. ואם קשה הבדיקה על המנהל, ימנה שליחים שיבדקו. (בב)

כמו כן יש לבדק את כל שטחי וחדרי המוסדות לאור הנר, אלא שבמקרה זה, אם קשה עליהם הבדיקה, אפשר לסגור את המקום לגמרי ולא יפתחוהו כלל בפסח, ויתנו את המפתח ביד אחר, ואז לא יצטרכו לבדק, ויסמכו על המכירה. ואולם פשוט, שאם משתמשים במקום בפסח, בודאי צריך בדיקה.

חניות

אדם שיש לו חנות, צריך לבדק גם את החנות מחמץ. ומכל מקום, בברכה שמברך בבית על הבדיקה, פוטר גם את הבדיקה של הרכב והחנות, ולא ידבר עד שיגמר לבדק את כל המקומות שחייב לבדקם. ואולם, אם החנות רחוקה ממש מביתו ויש הסח הדעת ביניהם, יכון בברכה שמברך בביתו לפטר רק את הבדיקה שבבית, ואז יוכל לברך שנית על הבדיקה שבחנות.

ומכל מקום אם החנות אינה רחוקה כל כך, לא יברך פעמים, מאחר ואין ההליכה לבדה נחשבת הפסק, כיון שחובה עליו לבדק את המקומות האלו, ונמצא אפוא שלא סיים את המצוה עד שיגמר לבדק גם את החנות. ורק שבשרחוקים הרבה יעשה כנ"ל. (הגור"ש קלוגר, מקראי קודש. מז)

בית גדול

מי שקשה לו לבדק את כל הבית, רשאי להעמיד את בנו או את חברו אצלו בשעת הברכה, וכל אחד נרו בידו, ויברך הוא על הבדיקה ויכון להוציאם ידי חובה, ויבדק מעט, והם יבדקו את יתר המקומות בבית. אולם, אם לא שמעו את הברכה, אין ראוי שיבדקו בשבילו, שנמצא שעושים את המצוה בלי ברכה. ואם בכל זאת קשה לו להמשיך לבדק, רשאים הם לבדק, אך לא יברכו. (מח)

שליחו במותו

בעל הבית שאינו יכול לבדק כלל, ימנה שליח שיבדק במקומו, ולא יברך בעל

הבית על הבדיקה, אלא השליח יברך, כיון שהוא עושה את מעשה המצוה. ואת נסח הבטול יאמר בעל הבית, ואם בטל השליח ואמר: "כל חמץ שיש ברשות פלוני וכו'", מועיל הבטול. ובמקרה זה, גם אשת בעל הבית יכולה לבטל את החמץ, ותאמר: "כל חמץ שיש ברשות בעלי וכו'". (מהרש"ל, בית דוד, נהר שלום, הגר"ש קלוגר ועוד. מט, נו, נז)

בתי כנסיות ובתי מדרשות

בתי כנסיות ובתי מדרשות, אף על פי שמנסים אותם קדם ליל י"ד, צריכים בדיקה לאור הנר בליל י"ד על ידי הגבאים היקרים שומרי משמרת הקדש, מכיון שפעמים רבות הילדים מכניסים שם חמץ בבואם להתפלל עם הוריהם. ומכל מקום אינם רשאים לברך על בדיקה זו, אלא בברכה שמברכים בביתם יכוננו לפטר בדיקה זו. (סימן תלג סעף י, ערוך השלחן, מהרש"ם, מט) וכתב המשנה ברורה (ס"ק מג): ויש שמשים שאינם נוהגים לבדק בלילה, אלא מנסים היטב ביום, ולא יפה הם עושים, וצריך להזהירם על כך שיקימו מצות חכמים בתקונם. (פרי חדש, חק יעקב)

וכאן המקום להזכיר את הגבאים היקרים העוסקים במלאכת שמנים באמונה, ה' עליהם יחיו, על הזכות הגדולה שנפלה בחלקם לשרת את הצבור, שבנדאי לא דבר פשוט הוא לנהל בית כנסת, וכדברי הגמרא בהוריות (י ע"ב): "כסבורים שררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם!" ופרש רש"י, שהשררה עבדות היא לאדם, לפי שמטל עליו על הרבים. עד כאן. ואשריהם הגבאים העושים זאת בישור ובשמחה מאהבתם לתורה ולעם ישראל, ששכרם פי אלף יותר מהעושים שלא בשמחה, שחלילה הם מרחיקים את הצבור מלבוא לחצרות ה'. ואדרבה, כל המזכיר את הרבים, וכות הרבים תלויה בו, אשריו בעולם הזה וטוב לו לעולם הבא. ועיין עוד בזה בהרחבה בחוברת "כבוד אב ואם בהלכה ובאגדה".

חדר סגור

חדר שמנח שם חמץ, ודעתו למכרו כלו לגוי ביום י"ד בפקר, יסגרוהו היטב ויכתב עליו "חמץ", לבל יטעה מישהו להשתמש בו בפסח, ואז אין צריך לבדקו בליל י"ד. שפיון שדעתו למכרו לגוי שאינו חיב במצוות, לא חל חיוב בדיקה על החדר כלל. והוא הדין בארון סגור שמוכר את כלו לגוי. (אשל אברהם, חתם סופר, צמח צדק, בנין עולם. נא)

המתארח כל ימי הפסח

מי שמתארח כל ימי הפסח, אף על פי שאינו מגיע לביתו בפסח, צריך לבדק את החמץ בליל י"ד עם ברכה בביתו. אולם, אם יוצא מביתו קדם ליל י"ד, לכתחלה ימנה את חברו שליח שיבדק בביתו עם ברכה, ואת נסח הבטול יאמר בעל הבית. ואם אינו חפץ שאחר יבדק לו בביתו, יבדק הוא בעצמו בנר עם ברכה לילה קדם שיצא מביתו. (נמאחר וחלה עליו חובת בדיקה שלשים יום לפני הפסח, פי מאז שואלים בהלכות הפסח.) [הרא"ה, הריטב"א, הראב"ן, הר"ן, הבי"ח ופרי חדש. תלו ס"א באה"ל ד"ה ולא יברך ושעה"צ. מ, נז]

שכירות דירה

המשכיר דירה לחברו, חובת הבדיקה מטלת על השוכר הגר בדירה ולא על המשכיר. אולם, אם הדירה פנויה עתה ואינה משכרת - כאן תלוי הדבר: אם התפנתה הדירה בתוך שלשים יום לפני הפסח [מ"ד באדר והלאה, שאז מתחילה חובת הבדיקה], צריך המשכיר לבדק, שמאחר והיו גרים שם בעבר, דינו ככל מקום

שִׁמְכֵנִיסִים בּוֹ חֶמֶץ. אֲבָל אִם הִתְפַּנֵּתָה הַדִּירָה קֹדֶם לָכֵן, בְּזִמְנֵי שְׁעָדִין לֹא חָלָה חוֹבֶת הַבְּדִיקָה, הוֹאִיל וְלֹא נִכְנָסִים שָׁם בַּפֶּסַח, אִינוּ צָרִיךְ לְבַדֵּק. וּבְכָל מְקָרָה, טוֹב שִׁישְׂאֵל מוֹרָה הוֹרָאָה. (עיין סימן תלו סעיפים א, ב, תלו סעיף א, ומשנ"ב ושער הציון שם)

בטול החמץ

אֲחֵר גָּמַר הַבְּדִיקָה צָרִיךְ לְבַטֵּל אֶת הַחֶמֶץ, שְׁמָא נֹתֵר עֲדִין בְּרִשּׁוֹתוֹ חֶמֶץ שֶׁלֹּא רָאָה אוֹתוֹ. וּבִטּוֹל, הֵינּוּ לְגִלּוֹת דַּעְתּוֹ שֶׁאֵינוֹ מַחְשִׁיבוֹ לְכָלִים וְהִרְהוּ כְּעַפְרֵי הָאָרֶץ. וְחֵיב לְהֵבִין בְּאֻמִּירַת הַבִּטּוֹל שְׁכּוֹנָתוֹ כֵּן. אֲבָל אִם חוֹשֵׁב שְׂאוֹמֵר אִיזוֹ תַּחֲנָה אוֹ בְּקֶשֶׁה, לֹא יֵצֵא יְדֵי חוֹבֶת הַבִּטּוֹל כָּלֵל, וְצָרִיךְ לַחְזוֹר וּלְאָמְרוֹ בְּשִׁפְהָ הַמוֹבֶנֶת לוֹ. (סימן תלד סעיף ב, משנה ברורה ס"ק ו, נב)

כֹּתֵב הַרְמַב"ם (פרק ב מזהלות חמץ ומצה הלכה א): "מִצְוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְהַשְׁבִּית הַחֶמֶץ קֹדֶם זְמַן אֲסוּרוֹ, שְׁנֹאמֵר 'בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבֵּיתְכֶם'. וְזֶה הִיא הַשְׁבֵּתָה זֹאת שֶׁיִּבְטֵל הַחֶמֶץ בְּלִבּוֹ וְיִחָשֵׁב אוֹתוֹ כְּעַפְרֵי וְיִשִּׁים בְּלִבּוֹ שֶׁאֵין בְּרִשּׁוֹתוֹ חֶמֶץ כָּלֵל, וְשָׁכַל חֶמֶץ שֶׁבְּרִשּׁוֹתוֹ הָרִי הוּא כְּעַפְרֵי וְכֹדֵבֵר שֶׁאֵין בּוֹ צָרַךְ כָּלֵל".

נִסַּח בִּטּוֹל הַחֶמֶץ שְׂאוֹמֵר בְּלִילָה: "כָּל חֲמִירָא דְאִיכָא בְּרִשּׁוֹתֵי, דְלֹא חֲזַתִּיה וְדִלֹא בַּעֲרַתִּיהָ, לְבַטֵּיל וְלִהְיוֹ כְּעַפְרָא דְאֶרֶצָא". וְאִם אִינוּ מִבִּין שִׁפְתֵי אֶרְמִית, יֹאמֵר בְּלִשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ: "כָּל חֶמֶץ וְשְׂאוֹר שֶׁיִּשְׁנֵנוּ בְּרִשּׁוֹתֵי, שֶׁלֹּא רִאִיתִיו וְשֶׁלֹּא בַּעֲרַתִּיו, יִתְבַּטֵּל וְיִהְיֶה כְּעַפְרֵי הָאָרֶץ". וְיֹאמֵר אֶת נִסַּח הַבִּטּוֹל שְׁלֹשׁ פְּעָמִים לִיתֵר חֲזוּק. (נד)

אֲזַהֲרָה: בְּגִמַּר הַבְּדִיקָה יִצְנִיעַ אֶת כָּל הַחֶמֶץ הַנּוֹתֵר לְאֲרוּחַת הָעָרֵב וְהַבֶּקֶר בִּפְנֵה מִיחָדָת שֶׁלֹּא יִתְפּוֹר, וּבִפְרֵט יֵשׁ לְהַשְׁגִּיחַ עַל הַיִּלְדִּים הַקְּטָנִים שֶׁלֹּא יִטִּילוּ בַּעֲת אֲכִילָתָם. (נד)

בעור חמץ

סוף זמן אכילת חמץ והנאה מחמץ

מִן הַתּוֹרָה אֲסוּר לֶאֱכֹל אוֹ לִהְנוֹת מִהַחֶמֶץ בַּיּוֹם י"ד בְּנִיסָן מִחֲצוֹת הַיּוֹם נְסוּף שְׁעָה שְׁשִׁית מִתְחַלֵּת הַבֶּקֶר לְפִי שְׁעוֹת זְמַנִּיּוֹת. וְחֻכְמִים עָשׂוּ סִיג שֶׁלֹּא לֶאֱכֹל חֶמֶץ שְׁעֵתִים קֹדֶם לָכֵן, דִּהְיִנוּ מִסוּף שְׁעָה רְבִיעִית מִהַבֶּקֶר. וְכֵן שֶׁלֹּא לִהְנוֹת מִהַחֶמֶץ [כְּגוֹן לְמַכֵּר לְגוֹי אוֹ לִתֵּת לְפָנֵי הָעוֹפּוֹת שִׁיאֲכָלוּ], מִסוּף שְׁעָה חֲמִישִׁית מִהַבֶּקֶר. (נט)

חשוב השעות הזמניות

הָעֶקֶר לְהַלְכָה לְחָשֹׁב אֶת הַשְּׁעוֹת הַזְּמַנִּיּוֹת מֵעֲמוּד הַשָּׁחַר עַד צֵאת הַכּוֹכָבִים, נִזְמַן עֲמוּד הַשָּׁחַר הוּא 4 מִיל לְפָנֵי הַנֶּץ הַחֲמָה, וּמִיל הוּא 18 דְּקוֹת, אִם כֵּן 4 מִיל הֵם 72 דְּקוֹת קֹדֶם הַנֶּץ, כַּמּוּבָר בְּסִידוּר רַב סַעֲדִיה גֶּאֻן, הָרֵאבִי"ה, הָרֵא"ה, הַמֵּאִיר, הַתְּרוּמַת הַדָּשֵׁן, מִהַר"י, וְכֵן פֶּסֶק מִרְן הַשְּׁלַחן עָרוךְ (סימן תנט ס"ב), הַרְמ"א (סימן רסא ס"א), הַלְבוּשׁ, הַב"ח, הַשֵּׁי"ךְ, אֵלִיהֵ רַבָּה, בֵּית דוֹד, בֵּן אִישׁ חַי, הַחוּזֵן אִישׁ וְעוֹד. וְלֹא כַּמְפָּרֶסֶם בְּאִיָּה לִחוּחַת שְׁעֲמוּד הַשָּׁחַר הוּא 90 דְּקוֹת קֹדֶם הַנֶּץ, שְׁנֵה נֶגֶד דַּעַת מִרְן וְהַרְמ"א. וְלִפִּי זֶה סוּף שְׁעָה רְבִיעִית (סוף זְמַן אֲכִילַת הַחֶמֶץ) בְּעֶרְךָ 9:10 בַּבֶּקֶר. אוֹלָם בְּשַׁעַת הַדָּחַק אוֹ לִילְדִים קְטָנִים יֵשׁ לְהַקֵּל כְּפִי הַחֲשׁוֹב שֶׁמִּזְרִיחָה עַד הַשְּׁקִיעָה, דִּהְיִנוּ עַד 10:20 בְּעֶרְךָ. זְמַנִּים מְדֻקָּקִים יֵשׁ לְרִאוֹת בְּלוֹחַ הַשָּׁנָה. (יחודה דַּעַת ח"ב סימן ח, נט)

נקיון הפה והשנים

ינקה את הפה ויצחצח את השנים היטב בגמר אכילת החמץ, שמא ישאר לו משהו בין השנים, ויצא לאחר זמן אסורו ויאכל אותו. (גס)

בספר בן איש חי (צו אות ח) כתב, מעשה באחד שהיה נוהר הרבה בשמירת המצה בלישה ואפיה ובכל הלכות הפסח, והנה בליל פסח חלם שאמר לו אדם אחד אוי לו שאוכל משהו של חמץ, וייקץ ויתמרמר מאד ויבך בכי גדול ויחזר וישן מתוך בכיתו, ויחלם והנה איש מדבר עמו ואמר לו, זה החמץ שאכלת הוא שנשאר בין השנים פרוור קטן חמץ מאכילה שאכל בבקר, ובעת שהיה אוכל ולועס המצה בלילה, נפרד אותו פרוור מבין השנים ונדבק במצה ואכלו עם המצה. ע"כ. והנה כבר אמרו חז"ל (סנהדרין ל ע"א) "דברי חלומות לא מעלים ולא מורידים", ובאמת שאף להלכה אין חשש אסור בפרור שנשאר עד הלילה, כמבאר בדברי הראשונים שבשר שנשאר בין השנים לאחר שש שעות הוא נסרח, ונפגם טעמו, ואין עליו שם בשר כלל, ואף החולקים מודים בלחם וכיוצא שמהר מאד הוא נמאס ונסרח, וכל שכן שעד הלילה עברו כעשר שעות, שבודאי נסרח. אלא שעדין צריך להזהר לנקות את השנים היטב מחשש שיאכל את הפרור אחר שעה רביעית שאסרו חכמים לאכלו. (גס)

פיצוד מבער את החמץ?

אחר שגמר לאכל, ירפו את כל החמץ הנשאר, וישרפוהו באש לקים מצות "תשביטו שאר מבתיכם". וטוב שקדם השרפה יחתיכוהו לפרוטות דקות, כדי שתשלט בו האש היטב עד שישרף לגמרי בפחמים. ואם לא עשה כן, ישפך עליו הרבה נפט, כדי שימאס לאכילה. (נו, סד)

זמן בעור חמץ

משעה שנאסר החמץ באכילה, ילך וישרפהו, וזמן השרפה עד שעה שיאסר בהנאה [דהיינו גמר שעה חמישית - 11:20 בערך]. ובהגיע זמן הבעור, לא יעשה מלאכה עד שיבער את החמץ. כמו שלא עושים מלאכה קדם בדיקת חמץ והדלקת נר חנכה וכיוצא. (סד)

בטול החמץ

לאחר ששרף את החמץ, יבטל אותו בפיו בנסח דלהלן [ולא קדם הבעור, כדי לקים את הבעור בחמץ שלו]. ויזהר לסיים לשרף ולבטל לפני גמר שעה חמישית, כי אז כבר יאסר החמץ בהנאה מדברי חכמים, ויחשב שאינו שלו, ולא יועיל לבטלו. (ס)

נסח בטול החמץ ביום: "כל חמירא דאיפא ברשותי, דחזתיה ודלא חזתיה, דבערתיה ודלא בערתיה, לבטיל ולהוי כעפרא דארעא". ואם אינו מבין שפת ארמית, יאמר בלשון הקדש: "כל חמץ ושאר שישנו ברשותי, שראיתיו ושלא ראיתיו, שבערתיו ושלא בערתיו, יתבטל ויהיה כעפר הארץ".

באור ההבדל בין נסח הבטול בלילה לנסח הבטול ביום: אם נתבונן, נראה כי שונה נסח הבטול בבקר מהנסח בלילה, שבלילה הנסח לבטל כל חמץ 'שלא ראיתיו', ואלו ביום הנסח לבטל כל חמץ 'שראיתיו ושלא ראיתיו'. והטעם הוא, מכיון שבלילה האדם שומר את החמץ הנותר כדי לאכלו בבקר, נמצא שבודאי אין דעתו לבטל את החמץ שהוא רואה, אבל ביום, שאינו משייר לעצמו שום חמץ, שייך לומר שמבטל גם את החמץ שרואה. (בית יוסף סימן תלד) ועוד יש להבין, מדוע

בנסח הבטול ביום אומר 'שבערתי', והרי חמץ שבער מהעולם, לא צריך לבטלו? אלא הכונה היא על מצב שהניח פרוסת לחם עבה באש, ונשרף ממנה רק הצד החיצון, ופנים הלחם ראוי עדין לאכילה. את החלק הפנימי הזה מתכוון לבטל בשאומר 'שבערתי'. (נט)

ערב פסח שחל בשבת - ישיר לעצמו את החמץ הצריך לו לשתי סעודות שבת וכדלהלן, ואת שאר החמץ ישיר ביום ששי (י"ג ניסן), וטוב שישיר כמו בכל שנה - קדם גמר השעה החמישית (בערך: 11:20). (רנח)

נשים

גם הנשים חייבות בכל הנ"ל. ולכן, אשה שגרה לבדה צריכה לבדוק את החמץ ולבערו ולבטלו. וכמו כן אשה שבעלה לא בבית, תעשה כן במקומו. ובנסח הבעור תשים לב לומר: כל חמץ שיש ברשות בעלי... (נו, נח)

תענית בכורות

לפרסם את הנס

נהגו הבכורות הזכרים הבריאים להתענות בערב פסח, זכר לנס שהציל הקב"ה את בכורי ישראל בשעה שנגף את בכורי מצרים במכת בכורות. (רו, רטו)

חולה

בכור שיש לו איזה חלי שהוא או כאבי עינים, פטור מלהתענות, שבמקום חלי יצטרך לא גזרו רבותינו להתענות. (רמ)

סעודת מצוה

בדורות אלו, שירדה חלשה לעולם, נהגו להפסיק את התענית על ידי השתתפות בסעודת מצוה כסיום מסכת, ברית מילה, פדיון הבן, פר מצוה שחל זמנו בערב פסח, וכדומה. על כן הבכורות יתחילו להתענות מהבוקר, ולאחר שישתתפו בסעודת מצוה הריהם פטורים מן התענית ורשאים יהיו לאכל כל היום. (רמ, ריב)

כדי להפטר מהתענית צריך לכתחלה שיטעם הבכור לפחות "כזית" [27 גרם] מסעודת המצוה. אי לכך, על האחראים לשים לב ולהביא כבוד, כמיני פרות ומגדנות וכיוצא, שישפיק לפחות שעור 'כזית' לכל בכור, ולא יסתפקו באכילת תמרה אחת וכיוצא. ועל כל פנים אם לא אכלו הבכורות שם כלום, לא נפטרו מהתענית. (מנחת יצחק וויס, שו"ת ויברך דוד. ריב)

בכור הפוטר את עצמו מתענית על ידי השתתפות בסעודת סיום מסכת, צריך שישמע את הסיום וישתדל להבינו. ואמנם אם לא שמע את הסיום ממש, אך השתתף בחלק מדרשת המסים שהאריך מעט בדברי אגדה ומוסר, ורוצה לפטר את עצמו בזה מהתענית, אין למחות בו בחזקה. וכתב בספר נהר מצרים לגאון רבי אהרן בן שמעון, שאותם הלוקחים לביתם מאכל מסעודת מצוה כדי להאכיל לבנם הבכור, ראוי לגער בהם בניזפה שעושים את המצוה ללעג וקלס, והריהם באוכלים ביום תעניתם בשאט נפש. (ריב)

סיום מסכת משניות

סיום מסכת משניות [עם פרוש ברטנורא וקצת עקר תוספות יום טוב] נחשב כסעודת מצוה, ופוסט מתענית בכורות רק למסים עצמו ולא לשומעים. (רי)

להבין ולהשפיל

אין סיום מסכת פוסט מתענית בכורות אלא דוקא אם למד את המסכת בהבנה, אבל בקריאה בלבד לא מועיל. ויש לדעת כי בקריאת דברי תורה בלי הבנה אינו מקיים מצות תלמוד תורה. (מגן אברהם סימן נ סק"ב. ריא)

מסכתות קטנות. חמש. נביא.

סיום מסכתות קטנות, כמו מסכת סופרים או מסכת פלה, מועיל לפוסט מהתענית (פמ"ג). וכן חמש אחד (אגר"מ) או נביא אחד (מהר"ש קלוגר), ובלבד שילמד בהבנה, ולא בקריאה בלבד. (יבי"א ח"א סימן כו אות י)

זהר הקדוש

סיום ספר אחד מהזהר הקדוש, על אף שאינו מבין מה שקורא, נחשב כסעודת מצוה. וכבר כתב הגאון החיד"א, שהקריאה בזהר הקדוש מסגלת להאיר את הנפש ואפילו אם יטעה בקריאתו, והוא תקון גדול לנשמה. וכן אמר רבנו האר"י ו"ל לבעל תשובה אחד ללמד בכל יום חמשה דפים בזהר, על אף שאינו מבין מה שאומר. וכן הורה הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל לאנשים שהיה קשה להם להבין את למוד הגמרא. (ריא)

בכור קטן

יש נוהגים שהאבא מתענה עבור בנו בכורו כשהוא קטן. ואמנם, גם במקומות שלא נהגו כן, טוב שהאבא ישתתף בסיום מסכת עד שיגיע בנו לגיל מצוות. ובאופן שגם האבא בעצמו בכור, המנהג בהרבה קהלות שהאמא מתענה עבור בנה. וטוב שתשתדל להשתתף בסיום מסכת, ובזה תפטר מהתענית. (ריד)

בכור שטרם מלאו לו שלשים יום ללדתו, אין אביו צריך להתענות עבורו. ואם מתאפשר לאבא בקלות, טוב שישתתף בסיום מסכת. (ריד)

אבל - מתר לאבל בתוך שנה להשתתף בסעודת סיום מסכת, כיון שזו סעודת מצוה, אבל בתוך שבועה אין להקל. ואם הוא חלש וקשה לו התענית ויבוא להתבטל מסדר ליל פסח, יפדה את התענית בצדקה, דהיינו שיתן מחיר סעודה אחת לעניים, ורשאי יהיה לאכל. (ריג)

ערב פסח שחל בשבת

כשחל ערב פסח בשבת, המנהג להקדים את התענית ליום חמישי י"ב בניסן. והמקל במקום צריך שלא להתענות, יש לו על מה לסמך. ובכל אופן יכולים להשתתף בסעודת מצוה כבכל שנה. והמתענה בשביל בנו קטן, רשאי שלא להתענות. (ריטו)

ההכנות לחג

לשמיח ולשמיח

נאמר בתורה (דברים טו יד-טו): "ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך, והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך: שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה', כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידך, והיית אך שמח". וכתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות יום טוב הלכה יז): חייב אדם בחג להיות שמח וטוב לב, הוא ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים אליו. ומצוה שישמח לכל אחד כפי הראוי לו, כיצד? הקטנים נותן להם קליות ואגוזים וממתקים; והנשים קונה להן בגדים ותכשיטים נאים כפי ממונו; והאנשים אוכלים בשר ושותים יין. ע"כ. (החינוך מצוה תפח)

והעיד רבי חיים ויטאל על רבנו האר"י ז"ל (שער המצוות לו ע"ב), וזו לשונו: בענין מדת הנדיבות והתקרנות ראיתי למורי ז"ל, שלא היה חושש בעצמו להתכבד במלבושים נאים יותר מדי, גם במאכלו היה אוכל דבר מועט מאד, אבל במלבושי אשתו היה זהיר מאד לכבדה ולהלבישה, והיה מפיק כל רצונה, אף אם לא היתה ידו משגת כל כך. עכ"ל. ופשוט וברור, שכל מה שצריך להשתדל להפיק את רצון האשה, הוא במלבושים צנועים ההולמים את ההלכה, ולא חס ושלום בגדים צמודים וכיוצא בהם, שהלובשת אותם עוברת על אסורי תורה חמורים, ומכשילה את הרבים באסור התורה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם". ודי בזה למבין.

כתב הרמב"ם: "וכשאוכל ושותה בחג, חייב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האמללים, אבל מי שנועל דלתות ביתו ואוכל ושותה עם בניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצוה, אלא שמחת כרסו".

אין שמחה גדולה ומפארה אצל הקדוש ברוך הוא אלא "לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האמללים האלו, דומה לשכינה, שנאמר: 'להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים'". (הלכות מגילה פרק ב הלכה יז)

אשרי משכיל אל דל

ספר רבי מאיר רפאל זצ"ל מ"ז: בשעליתי לירושלים בשנת תרפ"ג, דרתי באותה חצר יחד עם הרב אברהם עדס זצ"ל, הרב היה גר למעלה - ואני למטה. פעמים היה קורא לי לעשות לו איזו עבודה בביתו, והיה משלם לי שכר כפלים. והייתי אומר לו: אדוני הרב, זה יותר מדי, השכר שנתת לי. והיה משיב לי: כתוב בתורה, "ואהבתם את הגר", ומה הגר שבא במקלו ובתרמילו כל כך צריך לאהבו - אנחנו, בני אברהם יצחק ויעקב, ואתה, ששמת נפשך בכפר ובאת מחוץ לארץ לארץ ישראל וירושלים, לא כל שכן? ותמיד היה ממציא לי איזו עבודה שלא שנה אפילו שני גרוש, והיה משלם חמשה גרוש.

פעם, בערב החג, לא היתה לי פרוטה בפיס אפילו כדי לקנות ירק, והייתי עומד ברחובות נע ונד, זה קונה וזה מוכר, וחלגו עיני דמעות בסתר. הרב עבר בדרך וקרא אותי: "מאיר, מאיר, בא". נגשתי אליו, ואמר לי: "בא לביתי ונעשה חשבון כמה פסח אני חייב לך". השבתי לו: "אדוני הרב, אין לי שום חשבון, יען מה

שַׁעֲבַדְתִּי לְךָ שְׁלֵמָתָ לִי כְּפָלִים! אָמַר לִי: "לֹא, יֵשׁ לָנוּ חֲשׁוֹן, בֹּא אֵלַי לְבֵיתִי".
הִלַּכְתִּי אִתּוֹ וְנָתַן לִי עֲשָׂרִים וְחֲמִשָּׁה גְרוּשׁ, וְאָמַר לִי: "לֹךְ תַּעֲשֶׂה הוֹצָאוֹת יוֹם טוֹב
הַקָּדוֹשׁ". אָמַרְתִּי לוֹ: "אֲדוֹנִי, מִדּוּעַ תִּתֵּן לִי? הֲלֹא אֵינֶנְךָ חַיֵּב לִי כְּלוּם!" הִשִּׁיב לִי:
"לֹךְ תִּקְנֶה מִצָּרִים לְכָבוֹד יוֹם טוֹב!"

אֲזַ הִרְגֵּשְׁתִּי בְּדַאי שֶׁהָרֵב יֵשׁ לוֹ רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, וְהָיוּ בְּעֵינַי עֲשָׂרִים וְחֲמִשָּׁה גְרוּשׁ אֵלּוּ
כְּעֲשָׂרִים וְחֲמִשׁ לִירוֹת [פִּי מֵאָה], וְשִׁמְחָתִי כְּמוֹצֵא שֶׁלֹּל רֵב. (מעֵינן הַמוֹעֵד סוֹכֶת שְׁכָא)

בְּזֶמֶן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ הֵיטָה מִצּוֹה עַל יִשְׂרָאֵל לְשַׁמַּח אֶת הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם [שְׁנָאֵמַר:
"]וְשִׁמְחָתָ בַּחֲגֵךְ אִתָּה... וְהָלֹי"ן], מִפְּנֵי שֶׁהָיוּ עוֹבְדִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ וּמוֹרִים הוֹרָאוֹת
בְּיִשְׂרָאֵל, שְׁנָאֵמַר: "יִוְרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לִיעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל". וּבְזֶמֶנִּנוּ, שְׁאִין עֲבוּדָת
בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, מִצּוֹה לְשַׁמַּח אֶת הָאֲבִרְכִּים שְׁלֹמֵדִים תּוֹרָה יוֹמָם וְלַיְלָה, וּמוֹרִים
הוֹרָאוֹת בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁהֵם בְּמָקוֹם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם, כְּמוֹ שֶׁאָמְרוּ חֲזוֹ"ל (מִנְחוֹת קִי ע"א):
תְּלִמִּידֵי חֲכָמִים שְׁעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, מַעֲלָה עֲלֵיהֶם כְּאִלּוּ עוֹסְקִים בְּעֲבוּדָת בֵּית
הַמִּקְדָּשׁ. (בְּנִין שְׁלֵמָה לְהַגְרִישׁ הַכֹּהֵן מוֹיִלְנָא. ח"ע יו"ט צט)

אָדָם שֶׁיֵּשׁ בְּאִפְשָׁרוֹתָיו לְהִזְמִין אֶת הַנִּזְקָקִים אֵלָיו לְבֵיתוֹ, תָּבֹא עָלָיו בְּרָכָה. אֲךָ אִם
אֵין בְּאִפְשָׁרוֹתָיו, וּכְגוֹן שֶׁהֵם מְשַׁפְּחָה בְּרוּכָת יְלָדִים וְאֵין לוֹ מָקוֹם בְּבֵיתוֹ, אוֹ שֶׁיֵּשׁ
חֲשֵׁשׁ כְּלָשָׁה שֶׁהֵם הִתְבַּשְּׁטוּ בָּאִשָּׁר וְבָאוּ אֵלָיו, אָזִי יִשְׁלַח אֶת הַמַּאֲכָלִים לְבֵיתָם, אוֹ
שִׁיתֵן לָהֶם מִכֶּסֶף בְּעֵין יָפֵה וְנִדְיָבָה עֲבוּר הוֹצָאוֹת הַחֵג. (פִּסְקֵי תְּשׁוּבוֹת ח"ו שפז)

הַהֲכָנוֹת לְלֵיל הַסֵּדֶר

כָּל אָדָם יָכִין בְּבֵיתוֹ מִבְּעוֹד מוֹעֵד אֶת כָּל הַמַּאֲכָלִים הַנִּצְרָכִים לְעֵרִיכַת הַסֵּדֶר
כְּמִשְׁפָּט, דְּהֵינּוּ: יֵין [אַרְבַּע כּוֹסוֹת לְכָל אֶחָד], מִצּוֹת שְׁמוֹרוֹת עֲבוּדָת יָד [כֶּ-110 גָּרָם לְכָל
אֶחָד], עָלֵי כֶּרֶס - סִלְרֵי [קֶצֶת לְכָל אֶחָד], מִים עִם מִיץ לִימּוֹן, אוֹ מִי מֶלַח, אוֹ חֲמִץ
לְטַבּוֹל הַכֶּרֶס, מְרוֹר - חֶסֶה [54 גָּרָם לְכָל אֶחָד], חֲרֹסֶת, זְרוּעַ [בָּשָׂר אוֹ עוֹף צְלוֹי אוֹ מִבְּשָׁל
לְקַעֲרַת לֵיל הַסֵּדֶר], בִּיצָה מִבְּשָׁלָה. וְכֵמוֹ כֵּן יִכְיֶנּוּ, כְּמוֹכֵן, סְעוּדַת חֵג מְשַׁבַּחַת פִּיד
הַמֶּלֶךְ, וּקֶצֶת מִמֶּתְקִים לְעוֹרֵר אֶת הַיְלָדִים וְהַגָּדָה שֶׁל פֶּסַח לְכָל אֶחָד.

הַכֵּנַת הַמִּצּוֹת - מִצּוֹת הַחוּבָה שְׁאוּכָלִים בְּלִיל הַסֵּדֶר, צָרִיךְ שִׁיְהִיו מִמִּצָּה שְׁמוּרָה
מִשְׁעַת קִצְרִיהָ, וְשֶׁנַּעֲשׂוּ בְּעֲבוּדָת יָד בְּכוּנָה 'לִשֵּׁם מִצַּת מִצּוֹה'. כִּי לְדַעַת רֵב
הַפּוֹסְקִים לֹא יוֹצְאִים יְדֵי חוּבָה בְּלִילָה הָרֵאשׁוֹן בְּמִצּוֹת מְכוּנָה הַמִּצּוֹת. וְרַק בְּשַׁעַת
הַדִּחָק, כְּשֶׁלֹּא הִשִּׁיג מִצָּה שְׁמוּרָה עֲבוּדָת יָד, יוֹצֵא יְדֵי חוּבָה בְּמִצּוֹת מְכוּנָה. (עו, עח)

מִצּוֹת הַחוּבָה שְׁאוּכָלִים בְּלִיל הַסֵּדֶר, נִקְרָאוֹת 'מִצַּת מִצּוֹה', וְרֵאשִׁי לְהִתְאָמֵץ
לְהַשִּׁיגָם דּוֹקָא מִמִּצּוֹת שְׁנָאֵפוּ בְּעֶרֶב פֶּסַח לְאַחַר חֲצוֹת הַיּוֹם [12:40]. וְכֵמוֹ שֶׁכָּתַב
מֶרֶן בְּשִׁלְחוֹן עֲרוֹךְ (סִימָן תנח): "נוֹהֲגִים שֶׁלֹּא לְלוֹשׁ מִצַּת 'מִצּוֹה' בְּעֶרֶב פֶּסַח עַד אַחֵר
שֶׁשׁ שְׁעוֹת, שֶׁהוּא זְמַן הַקֶּרֶבֶת קֶרֶבֶן פֶּסַח. וּבְעֶרֶב פֶּסַח שָׁחַל בְּשַׁבָּת, יְלוֹשׁ בְּעֶרֶב
שַׁבָּת אַחֵר שֶׁשׁ שְׁעוֹת". וְכֵן דַּעַת רִשִּׁי, הַגֹּאֲנִים, רַבֵּנוּ שְׁמִשׁוֹן מִשְׁאֲנֵץ, הַרַבִּי"ה, הַרַשִׁ"שׁ וְעוֹד. וְיִתְאָמֵץ בְּזֶה
מְאוֹד, כִּי לְכָל הַדַּעוֹת יֵשׁ בְּזֶה לְפָחוֹת מִצּוֹה מִן הַמִּבְחָר. (קסז)

אדם הרגיש לאכילת מצה מקמח חטה, יאכל מצה מקמח שבלת שועל. (עו)

הסירו מכשול: יקפיד לקנות 'חטה' ו'כרפס' מגדול מיוחד שאין בו חשש תולעים, כי אכילת תולעים חמורה מאוד יותר מכל מאכלות אסורות, ואכילת תולעת אחת חמורה ממש כמו חמש חתיכות של חזיר! (כמבואר בחוברת 'כשרות המטבח'), ומכל מקום, אם לא השיג מגדול מיוחד, יתלש את כל עלי החטה הירקים ויזרקם, ויאכל רק את הקלח הלכן לאחר בדיקה קפדנית ויסודית, כיון שהקלח קל יותר לבדיקה. (צח)

בשר לפסח - אסור לומר: בשר זה או זרוע זה 'לפסח', שנראה שפונתו לקרבן פסח, והריהו כאוכל בשר קדשים חוץ לבית המקדש, אלא יאמר: בשר זה 'ליום טוב', ונהגו להזהר בזה גם בעופות ודגים. (ריז)

ערב פסח

מזמור לתודה בתפלת שחרית

מנהג אשכנז שלא לומר "מזמור לתודה" בתפלת שחרית של ערב פסח ושל חל המועד, מכיון שבזמן שבית המקדש היה קים לא הקריבו קרבן 'תודה' בימים אלו, מפני שהיה צריך להביא עם הקרבן חלות חמץ [40 חלות, 10 חמץ ו-30 מצה], וחששו שמא לא יספיקו בערב פסח לגמר לאכל את עשר חלות החמץ קדם זמן אסור אכילת חמץ. אולם מנהג בני ספרד לאמרו, כיון שאין מזמור זה נתקן לשם קרבן 'תודה' אלא לשם הודאה, (טור ובית יוסף סימן רפא, ח)

אסור מלאכה

אסור לעשות מלאכה בערב פסח מחצות היום [12:40 בערך]. ושני טעמים נאמרו בזה: א. כדי שיפנה את זמנו להכנת צרכי החג, באפיקת המצות ושאר עניני ליל הסדר. ב. בזמן בית המקדש היו מקריבים קרבן פסח, וזמן הקרבתו מחצות היום. וביום שאדם מקריב קרבן, נאסר בעשית מלאכה, כי יום טוב הוא לו. ולכן, אף שהיום, בעונותינו הרבים, חרב בית המקדש ואין לנו קרבן פסח, בכל זאת, כיון שנאסרה בזמנו עשית מלאכה, נשאר האסור בתקפו, ואין בבחינו להתירו. (קפא)

תקוני בגדים - לא אסרו אלא מלאכה גמורה, כגון לתפר חליפה חדשה, אפלו בחנם. אבל תקונים לצורך החג, אפלו מעשה אמן - מתר, ובלבד שיהיו בחנם. ובתקון קל של 'מעשה הדיוט' כתפירת כפתור, רשאי האמן אף לטל שכר. (קפט)

מתר לגזז צפרנים, לצחצח נעלים, ולגהץ בגדים כל היום כולו. (קצג)

תספורת - מצוה שייבנס לחג כשהוא מספר. אולם אין להסתפר אחר חצות, ורק בגלוח הזקן יש להתיר. ואם שכח להסתפר, רשאי להסתפר על ידי עצמו בלבד. ואם יש ספר עני שאין לו כדי צרכו ליום טוב, רשאי להסתפר אצלו בשכר. (קצא)

ערב פסח שחל בשבת - מתר לעשות מלאכה ביום ששי אחר חצות, אפלו מעשה אמן, כבכל ערב שבת, כיון שעקר הטעם לאסור עשית מלאכה בערב פסח הוא הטעם השני

שֶׁל הַקֶּרֶבֶת קֶרֶבֶן פֶּסַח. וְכִיּוֹן שְׁזָמַן הַקֶּרֶבֶת בְּיוֹם שַׁבָּת וְלֹא בְּיוֹם שִׁשִּׁי, לָכֵן לֹא נֶאֱסָר יוֹם שִׁשִּׁי בַּעֲשִׂיַת מִלֵּאכָה אֲלֵא כִּבְכֹּל שְׁבוּעָה - מִזְמַן מִנְחָה קְטָנָה [נִשְׁעָתִים וְחֻצִּי לִפְנֵי צֵאת הַכּוֹכָבִים לְפִי שְׁעוֹת זְמַנִּיּוֹת. בְּעֶרְךָ: 16:20], כִּמְבָאֵר בַּחוּבְרַת 'הַשַּׁבָּת בְּהִלְכָּה וּבִאֲגָדָה' חֶלֶק א. (קפג, רנה)

אֲכִילָה בְּעֶרֶב פֶּסַח

אֲסוּר לֶאֱכֹל מִצֵּה בְּעֶרֶב פֶּסַח כָּל הַיּוֹם, כְּדִי שִׁיְהִיָּה הַכֹּר וְחִדּוּשׁ בְּאֲכִילָתָהּ בְּלֵילָה שֶׁהִיא לְשֵׁם מִצְוָה. וְאַף אֶת הַיְלָדִים אֵין לְהַאֲכִיל מִצֵּה. אֲבָל קָטָן שֶׁאִינוּ מִבֵּין בְּסִפּוֹר יִצְיֵאת מִצְרִים שְׁמִסְפָּרִים בְּלֵיל הַסֵּדֶר, מִתֵּר לְהַאֲכִילוֹ מִצֵּה. וּמִצֵּה עֲשִׂירָה [עוֹגָה הַנִּעֲשִׂית מִקְמֹחַ כֶּשֶׁר לְפֶסַח וּמִיץ פְּרוֹת בְּלִי מֵיִם כָּלֵל], מִתֵּר אֶף לְגִדּוּלִים לֶאֱכֹל. (קצו, רנט)

מִשְׁעָה עֲשִׂירִית שֶׁל הַיּוֹם [בְּעֶרְךָ: 16:50], אֲסוּר לֶאֱכֹל אֶף מִצֵּה עֲשִׂירָה. וּבִמְקוֹם צֶרֶךְ יֵשׁ לְהַקְלֵל לֶאֱכֹל עַד 50 גֶרֶם וְלֹא יוֹתֵר. וְאַמֶּנֶם פְּרוֹת וִירְקוֹת, בָּשָׂר, דָּגִים וְכִדּוּמָה, רִשְׁאֵי לֶאֱכֹל בְּרִצּוֹנוֹ, וּבִלְבָד שֶׁלֹּא יִמְלֵא בְּרִסּוֹ, כְּדִי שִׁיֵּאֲכַל אֶת הַמִּצֵּה בְּלֵילָה לְתַאֲבוֹן. וְאוּלָּם, טוֹב לֶאֱכֹל כַּמּוֹת כְּזוֹ שִׁישְׁעֵר בְּעֶצְמוֹ שֶׁאֲכִילָה זֶה תִּסְפִּיק לוֹ שֶׁלֹּא יִרְעַב בְּלֵילָה, כְּדִי שֶׁלֹּא יָבוֹא לְמַהֵר לְגַמֵּר אֶת הַהֶגְדָּה וְאֶת סִפּוֹר יִצְיֵאת מִצְרִים. וְאַדְרָבָּה, כְּשִׁיֵּאֲכִלוּ הוּא וּבָנָיו בֵּיתוֹ בְּעֶרֶב פֶּסַח כְּרָאוּ, יֵשְׁבוּ כָּלֶם רְגוּעִים וְשִׁלּוּם בְּלֵילָה, וְיִסְפֹּר לָהֶם בְּנֵחַת, בְּסִבְלָנוֹת וּבִשְׂמֻחָה. (קצט)

גִּלַּת הַכּוֹתֶרֶת: חוֹבָה קְדוּשָׁה לְהַשְׁכִּיב אֶת הַיְלָדִים לִישׁוֹן בְּעֶרֶב פֶּסַח, כְּדִי שִׁיְהִיו עֶרְנַיִם כָּל הַסֵּדֶר וְיִקְיָם בָּהֶם מִצְוֹת 'וְהִגִּדְתָּ לְבִנְךָ', שֶׁזֶהוּ עֵקֶר מִטְרַת לֵיל הַסֵּדֶר. (ה)

מִקּוּהַ טְהָרָה

מִנְהֵג חֲשׁוֹב לְטַבֵּל בַּמִּקְוָה טְהָרָה בְּעֶרֶב הַחֹג. וּמִי שִׁיּוּל גַּם בַּמֶּשֶׁךְ הַשָּׁנָה לְטַבֵּל בְּכָל עֶרֶב שַׁבָּת, תָּבֹא עָלָיו בְּרָכָה, וְזוֹכֶה בָּזֶה לְטַהֵר אֶת נַפְשׁוֹ וּמַחֲשָׁבוֹתָיו. (ח"ע יו"ט קב)

הַכֶּנֶת נֵר דְּלוּק

אֲסוּרוֹ חֻכְמִים לְהַדְלִיק אֵשׁ חֲדָשָׁה בְּיוֹם טוֹב, כִּמּוֹ מִקְפֶּסֶת גִּפְרוּרִים אוֹ מִמְצִית וְכִדּוּמָה, וְהַתִּירוֹ לְהַדְלִיק מֵאֵשׁ הַדְּלוּקָה מִעֶרֶב יוֹם טוֹב. אִי לִכְךָ, יֵשׁ לְשִׁים לֵב בְּעֶרֶב יוֹם טוֹב קֹדֶם כְּנִיסַת הַחֹג לְהַכִּין 'נֵר נִשְׁמָה' הַדּוּלֵק 24 שְׁעוֹת, כְּדִי שֶׁאֵם יִצְטָרֵךְ לְבַשֵּׁל וּלְהַדְלִיק אֶת הַנֵּר בְּיוֹם טוֹב, יִהְיֶה לוֹ מִהִיכָן לְקַחַת אֶת הָאֵשׁ. וְזֶהוּ הַנִּקְרָא 'הַדְּלוּקָה מֵאֵשׁ לָאֵשׁ', דִּהְיִנוּ שְׁאֵנִי מִדְּלוּקָה מֵאֵשׁ שֶׁהִיְתָה דְּלוּקָה מִלִּפְנֵי יוֹם טוֹב, לָאֵשׁ שֶׁעָבְשׁוּ מִתְחַדָּשֶׁת. וְאַמֶּנֶם, יֵשׁ לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא לְכַבּוֹת אֶת הַגִּפְרוֹר שֶׁבְּאַמְצָעוֹתוֹ מִעֲבִיר אֶת הָאֵשׁ בְּיוֹם טוֹב, אֲלֵא יִנִּיחַ אוֹתוֹ שִׁיִּכְבֶּה לְבַד.

הַדְּלָקַת נֵרוֹת הַחֹג

טוֹב שֶׁהַנָּשִׁים יִדְּלִיקוּ אֶת נֵרוֹת הַחֹג לִפְנֵי הַשְׁקִיעָה בְּכָל עֶרֶב שַׁבָּת. אֲלֵא שִׁישׁ נָשִׁים נוֹהֲגוֹת לְהַדְלִיק בְּלֵיל יוֹם טוֹב קֹדֶם הַקְדוּשָׁה, וְיֵשׁ לָהֶן עַל מַה שִׁיִּסְמְכוּ. (סוכות רי)

הַבְּרָכָה

קֹדֶם הַהַדְּלָקָה תִּבְרַךְ הָאֵשׁ: "בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ לְהַדְלִיק נֵר שֶׁל [בִּשְׁבַּת: שַׁבָּת ו] יוֹם טוֹב", וְאַחֵר כֵּךְ תִּדְּלִיק.

ואף על פי שבערב שבת נוהגות רב בנות אשפנו לברך לאחר שמדליקות את הנרות, מכל מקום, בערב יום טוב אף הן יברכו על הנרות ואחר כך ידליקו. מכיון שכל מה שנוהגות הן להדליק ואחר כך לברך, הוא רק מחשש שמקבלות שבת בהדלקה, והיא ידליקו לאחר מכן? אך ביום טוב שמתר להדליק מאש לאש, נמצא שאף לשיטה שמקבלות את החג בברכה, רשאיות להדליק, אך יזהרו שלא לכבות את הנר שבו הן מדליקות. (מ"ב רסג כו. שם רט)

"שהחינו"

לא תברכנה הנשים ברכת 'שהחינו' בהדלקה, פיון שמברכים ברכה זו לאחר מכן בקדוש של ליל יום טוב. (אור זרוע בשם הירושלמי, תרומת הדשן ועוד) נמצא שהמברכות נכנסות לחשש הפסק בין הברכה להדלקה, ולכן טוב להעיר להן בנחת שיפסיקו ממנהגן. וכתבו הגאון יעב"ץ, יפה ללב, חסד לאלפים ועוד, שמנהג נשים זה אין לו יסוד בהלכה, ושגגה הוא.

אף נשים המברכות 'שהחינו' בהדלקה, תענינה 'אמן' על ברכת 'שהחינו' ששומעות בקדוש, ואין בזה חשש הפסק בין ברכת 'הגפן' לטעימת היין.

ויש להבהיר כי דין זה הוא רק בחג הפסח, מאחר וברכת 'שהחינו' שבקדוש שיכת גם על שאר מצוות הסדר כאכילת המצה והמרור, והאשה שברכה 'שהחינו' בהדלקה לא כוונה על מצוות אלו, אלא על עצם החג. ולכן בסכנות שפטורה היא ממצוות סכה, אין לה לענות אמן. ואולם, אם היא מבגות אשפנו, רשאית לענות 'אמן' בקדוש של חג הסוכות, מאחר ויש נוהגות לברך אפלו על הישיבה בסכה, אך בחג השבועות לא תענינה. (שבט הלוי ח"ג סימן סט. שם קנא, ר"ג)

דיני ערב פסח שחל בשבת

כאשר חל ליל הסדר במוצאי שבת, וערב פסח הוא ביום השבת, יש להעריך לכך בהתאם, בדלהלן.

הכנת נר דלוק - יכין מערב שבת נר נשמה דלוק, כדי שתהיה לו אש מוכנה להדליק ממנה במוצאי שבת, שהוא יום טוב, לכל צרכו [כחימום התבשילים, והדלקת נר לזי"ט].

במה מקים סעודות השבת?

בכל שבת ישנה מצוה לקיים שלש סעודות באכילת פת, ואלו בשבת זו שחלה בערב פסח, אין לאכל חמץ החל מהשעה הרביעית מהבקר [כנ"ל בערך 9:10 בבקר, אולם בשעת הדחק או לילדים קטנים יש להקל עד 10:20 בערך]. וכן אין לאכל מצות במשך כל היום כלו, ואם כן, כיצד יקיים מצות סעודות שבת? לכך ישנן שתי אפשרויות כיצד לנהוג באכילת שתי הסעודות הראשונות בשבת ובבעור החמץ וולגבי סעודה שלישית, יתבאר להלן.

העצה הקלה הראשונה:

ביום ששי י"ג בניסן בבקר יוציא את כל החמץ מהבית ולא ישאיר ממנו כלל, וישרף את החמץ כבכל שנה עד סוף השעה החמישית [עד 11:20 בערך]. וכן יבטל את החמץ בערב שבת לאחר הבעור כמדי שנה. (רסב, רסג)

ומאחר ואין עוד חמץ בביתו, במה יקים שלש סעודות בשבת?

לסעודת ליל שבת: יקח שתי מצות שלמות לצרך לחם משנה, ויברך עליהן: "המוציא לחם מן הארץ". ויחלק לכל בני הבית כמות "כביצה" [54 גרם]. ופשוט שיאכלו בצלחות של פסח, שפבר הכשר כל הבית ואין שום חמץ.

לסעודת הבקר: מכיון שרבותינו אסרו ביום י"ד בניסן לאכול מצה, לכך לא יאכל מצה רגילה ככליל שבת, אלא מצה מבשלת שלא יוצאים בה ידי חובה בליל הסדר. וכיצד יכין מצה מבשלת? יבשל מרק ביום ששי, וכשהוא חם מאד, יתן בתוכו כמה מצות שלמות [בכמות שיאכלו בני ביתו], וישקה אותן מעט זמן כדי שיקבלו את טעם המרק ולא יהיה בהן טעם מצה רגילה. וכמו כן ישנה אפשרות לטגן את המצות בשמן במחבת גדולה, ויקפיד שתשארה המצות שלמות. ובסעודת שבת בבקר יקח שתי מצות כאלו, ויברך עליהן: "המוציא לחם מן הארץ". ויחלק לבני הבית [54 גרם] כבכל שבת. (רסב)

העצה השנייה:

שורף את החמץ ביום ששי בבקר. וישאיר כמה פתות כפי הנצרך לבני ביתו לסעודות ליל שבת והבקר, אך לא ישאיר חלות, שהן גורמות לפרורים. ולא יבטל את החמץ אחר שרפתו, שהרי עדין הוא אוכל חמץ. (רנח)

טוב להזהר שהתבשילים יהיו כשרים לפסח, ויבשלם בסירים של פסח, אך ישים לב היטב שלא יגע בהם שום פרויר חמץ. וטוב שיאכלו בצלחות וסכו"ם חד פעמי.

לסעודת ליל שבת: יבצע על שתי פתות שלמות לצרך לחם משנה, ויחלק לבני הבית 54 גרם כבכל שבת. ויזהרו מאד שלא יתפזרו פרוירי הלחם. ובגמר האכילה יקפיד שלא ישארו פרוירים, ויקפל הכל במפה ויזרק בפח האשפה שברחוב. (סד)

לסעודת הבקר: מאחר ואסור לאכול חמץ כבר מהשעה הרביעית [בערך 9:10], אם בן צריך להודרו לקום מקדם ולהתפלל בניץ החמה, כדי שישפיק לחזור לביתו לאכול את הסעודה עם פתות, ולגמר עד סוף השעה הרביעית. (רנז)

בטול החמץ: בגמר האכילה יקפיד שלא ישארו פרוירים, ויקפל הכל במפה ויזרק באשפה שברחוב. ואז יאמר את נסח הבטול שאומרים ביום, כמוכא לעיל. (סד, טו)

אם נשארו לו מעט פתות, יזרקן באשפה שברחוב. וטוב שישפך עליהן נפט, כדי שימאסו לאכילה. (סד)

אם השתמשו בכלים של חמץ, אין התר לשטף את הכלים בשבת, משום שנמצא שמכין משבת לחל, אלא יצניע אותם עד לאחר הפסח. (סז, רנח)

סעודה שלישית

חובה בכל שבת לאכול סעודה שלישית בפת, ולא די במזונות בלבד. וגם בסעודה זו ישתדל לאכול מצות מבשלות או מטוגנות [אפן הכנתן מבאר לעיל], ויקח לפחות שתי מצות ללחם משנה, ויחלק לכל בני ביתו. ואם אין לו מצה מבשלת, יאכל מצה עשירה, מעט יותר מכביצה, או תבשיל כבשר ודגים. (סימן תמד ס"א. רסג, סח)

זמן סעודה שלישית - מאחר ובלילה צריך לאכול את המצה לתאבון, לכך יזדוּז לקיים סעודה שלישית עד השעה העשירית מהבקר [בערך 16:50]. ואם שכח, ימהר מיד כשנזכר לעשותה במצה מבשלת, אלא שיאכל "כזית" [27 גרס] עד 50 גרס ולא יותר [ולא יברך על הנטילה]. ואם אוכל מצה עשירה, יאכל מעט יותר מ"כביצה" [54 גרס]. ופרות או ארז וירקות וכדומה, מתר לאכול עד השקיעה. (רסד)

טלטול המצה

מתר לטלטל מצה רגילה בשבת ואין בזה מקצה [בין שראויה היא לאכילה בליל שבת, וכן מתר לתנה ביום לקטן שלא מבין בספור יציאת מצרים]. אולם מצות שמורות המיוחדות לליל הסדר, הריהן מקצה [מחמת חסרון כיס, בין שהקצו שלא לאכלן עד ליל הסדר], ואסור לטלטלן. אלא שאם יש לו כמות גדולה של מצות שמורות, ואינו מקפיד שלא לאכל מהן קדם הפסח, מתר לטלטלן בשבת. כמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב. (רד, רסו)

ההכנות לליל הסדר

טוב שהאשה תבשל את כל המאכלים של ליל הסדר ביום ששי, בין שגם היא צריכה לשבת בנחת, בשלוחה ובשמחה לשמח את ספור יציאת מצרים, שהרי חיבות הנשים בהגדה ובכל מצוות הפסח, ובליל החג רק תחמם את התבשילים. וידליקו את הגז מאש הדלוקה מערב שבת. ולא יתחילו בסדור השלחן ושאר ההכנות אלא אחר צאת השבת, שהרי אסור להכין משבת ליום טוב. וקדם ההכנות, תאמר: 'ברוך המבדיל בין קדש לקדש'. (רסח)

אם בני הבית מרבים והזמן דחוק, יכולים להתחיל בסדור השלחן בלבד מיד אחר השקיעה, אבל את שאר המלאכות, כהדלקת הנרות או הגז, לא יתחילו בשום אופן אלא לאחר צאת השבת. (רסח)

"ותודיענו"

בתפלת ערבית של יום טוב במוצאי שבת, מוסיף בעמידה 'ותודיענו' [במקום 'אתה חוננתנו' שבכל מוצאי שבת] כמוכא בסדורים. ואם שכח ולא אמרו - אם נזכר כשאמר 'ברוך אתה' קדם שהמשיך 'ה' מקדש ישראל והזמנים', חוזר ואומר 'ותודיענו', אבל אם כבר אמר 'ברוך אתה ה' - בין שהזכיר שם ה', אינו חוזר. (רסח)

הדלקת הנרות לחג הפסח

הדלקת הנרות לכבוד יום טוב של פסח תעשה אך ורק לאחר צאת השבת, ועל ידי הבערה מאש שהיתה דלוקה לפני השבת, כמו 'נר נשמה'. ויש להשתדל שהאשה לא תדליק את הנרות לכבוד החג אלא עד צאת השבת לרבנו תם [20:25 בערך]. (רסח)

הטוב ביותר להדליק נרות שבת ויום טוב בשמן זית, שבזכות שמהדרים במצוה זו, זוכים לבנים תלמידי חכמים. (שבת כג עמוד ב) אמנם אשה המדליקה בנרות, תזהר שלא תדביק ביום טוב את הנרות לפמוטות על ידי חמום השעווה [משום ממרח]. אלא תדביק ביום ששי את הנרות בזוג פמוטות אחר, ובלייל החג תדליק בהם. (חזו"ע יו"ט סא)

עד כאן מדיני ערב פסח שחל בשבת

תפלת ערבית של ליל פסח

ברכת מעין שבע

בליל פסח שחל בשבת, אין לשליח צבור לומר ברכת 'מעין שבע'. ושליח צבור שאמרה, אין לקהל לענות אחריו 'אמן' כלל. (רלא)

והטעם בזה, שכל מה שתקנו חז"ל לומר ברכת 'מעין שבע', בגלל שבזמננו היו בתי הכנסת מחוץ לעיר, ופעמים שהיו אנשים מתאחרים וגומרים את התפלה אחר שהצבור יצאו מבית הכנסת, והיו חוזרים לבדם לביתם בלילה, והיו נוזקים משדים שהיו מצויים מאד בזמננו, לכך תקנו חכמים שיאמר החזן לאחר העמידה ברכת 'מעין שבע', ועל ידי זה תתארך התפלה קצת יותר, כך שכלם יספיקו לסיים את התפלה ויחזרו יחד לביתם. ומעתה, כיון שהתורה אמרה על ליל פסח "כי ליל שמרים הוא זה", ודרשו חז"ל (פסחים קט ע"ב) לילה המשמר מהמזיקים, אם כן, אין חשש של מזיקים כלל ואין צורך בברכת 'מעין שבע', שאף אם יאחר מי מהמתפללים, בודאי שלא ינזק. כך פסקו רבנו ניסים גאון, מחזור ויטרי, הריטב"א, התוספות, המאירי, הראב"ן, ארחות חיים, כל בו, המכתם, הטור, הריב"ש, הרשב"ש, שלטי הגיבורים. ומרן הבית יוסף העיד שכן המנהג. והרדב"ז כתב: "כל הרוצה לאמרה - דעת חיצוני הוא, ואין ראוי לקרותו מחלקת כלל, ולא לחוש לו". וכן פסקו מהאחרונים, הלבוש, המגן אברהם, באר היטב, שלחן גבוה, שלמי צבור, רבנו זלמן, משנה ברורה ועוד. ומרן החיד"א ועוד כתבו, שגם לפי האר"י ז"ל אין לאומרה. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן תפח סעיף א) שאין לומר ברכת 'מעין שבע'. ולכן יש להעיר למשמע אונם של חזנים מסוימים שלא השכילו להבין זאת, ומכניסים את עצמם לחשש ברכה לבטלה, שאפלו אם היה ספק ממש, הרי ספק ברכות להקל' ולא מברך, כל שכן בדין זה שכתב הרדב"ז שאינו מחלקת כלל, שבודאי אין לאמרה, ושליח צבור שאמרה, אין לקהל לענות אחריו 'אמן'. (רלא)

קריאת ההלל בברכה

מנהג ישראל קדושים לגמר את ההלל בברכה בליל יום טוב בבית הכנסת בתפלת ערבית. ויכון בברכה הראשונה לפטר את ההלל שקוראים בסדר בכוס רביעי. (רכו)

נשים בקריאת ההלל

גם הנשים חייבות בהלל זה. ואף אשה שאינה רגילה להתפלל ערבית, תעמד קדם תחלת הסדר ותקרא את ההלל בברכה עד סופו בברכת 'יהללוך'. ואשה שאינה יודעת לקרא, תשמע מחברתה ותצא ידי חובתה. (רל)

מי שבא לביתו מבית הכנסת, ורואה שאשתו ובנותיו עדין לא קראו את ההלל, לא יקפיד ולא יכעס עליהן כלל ועיקר על שמעפבים אותו להתחיל את הסדר מיד כמבאר בהלכה להלן, אלא יאמר להם בנחת ובנעימה קדושה שיקראו את ההלל, וימתין להם בסבלנות עד שיסימוהו, והפל על מקומו יבוא בשלום.

עריכת ליל הסדר

קדש. ורחץ. כרפס. יחץ. מגיד. רחצה. מוציא מצה. מרור. כורך. שלחן עורך. צפון. ברך. הלל. נרצה.

יכינו קערה בתחלת הסדר ויניחו בתוכה:
שלוש מצות. זרוע. ביצה. מרור. חרסת. כרפס. חזרת.

קדש

יערך שלחנו מבעוד יום, כדי שפשיבוא לביתו מבית הכנסת יקדש מיד. ויסדר שלחנו בכלים נאים כפי יכולתו, להראות דרך חרות ובני מלכים. ויכין מקום מושבו, כדי שישב בהסבה, דרך חרות בנחת. (א, ו)

הכוס - מוזגים כוס ראשון לכל אחד מבני הבית, וקדם לכן ישטפו את הכוס מבחוץ, וידיחוהו מבפנים בשפשוף. וטוב שאחר ימוג לבעל הבית, דרך חרות. (טו)

מצות חנוך - מצוה לתת מעט יין גם לפני הילדים הקטנים שמבינים בספור יציאת מצרים, כדי לחנכם במצות ארבע כוסות. (ה)

היין - מצוה לקדש על יין אדם. ולכתחלה אם יכול לשתות יין ממש באפן שאין חשש שישתכר מזה, תבוא עליו ברכה. אך מי שקשה לו, ישתה מיץ ענבים. (יא)

הסבה - ארבע כוסות צריך לשתותם בהסבה, והינו שיטה את גופו בהשענו על צד שמאל. ואם הסב על צד ימין כאלו לא הסב כלל, וצריך לחזור ולשתות בהסבה לצד שמאל. ואולם, אשה שלא הסבה [בכל מקום שצריך להסב], אינה צריכה לחזור. (ו, ט)

גם אדם שמאלי יסב לצד שמאל, ומפל מקום, אם טעה והסב לצד ימין, יצא. (ט)

ראוי שיזכיר לבני ביתו להסב, מאחר ואין אנו רגילים בזה במשך כל השנה. (ט)

שתית היין - צריך שיהא בכוס לפחות רביעית יין, שהוא 81 גרם. ולכתחלה ישתה רביעית שלמה. ואם שתה רב רביעית [41 גרם], יצא. וכשהכוס גדולה יותר, לכתחלה ישתדל לשתות את רב הכוס. (טז)

ישתה את הרביעית בבת אחת, ולא ישתה באמצע השתייה כלל. (יז)

יש לדקדק בעקר בכוס ראשון לשתות לפחות רביעית, משום שישנה הלכה שהקדוש צריך להיות סמוך לסעודה, והרי ספור יציאת מצרים נמשך זמן רב עד הסעודה, אבל בזה שישתה רביעית יין בקדוש נחשב לו כסעודה לגבי דיני קדוש, כמבואר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק א. ואולם אין זה מעבב, כיון שספור יציאת מצרים לא נחשב הפסק, כיון שהוא צורך הסעודה. (יז)

המקדש צריך לכוון להוציא ידי חובת הקדוש את כל השומעים, וכן השומעים צריכים להקשיב לקדוש מלא במלה, ולכוון לצאת ידי חובה, ולענות אחריו 'אמן'. ולא יענו 'ברוך הוא וברוך שמו'. (יז, יט)

יקפיד המקדש לבטא את הקדוש כהגון, ולא יבלע אותיות. ואם אינו מבטא כהגון, יאמר השומע בעצמו בלחש את הקדוש, ולא יענה 'אמן' אחר המקדש. (יז)

ליל הסדר שחל במוצאי שבת - מברכים בקדוש חמש ברכות, שיש בהן קדוש וגם הבדלה, וסימנן יקנה"ז, ראשי תבות: יין [בורא פרי הגפן], קדוש [מקדש ישראל והזמנים], נר [בורא מאורי האש], הבדלה [המבדיל בין קדש לקדש], זמן [שהחינו]. ואם טעה בברכת ההבדלה ובמקום 'ברוך אתה ה' המבדיל בין קדש לקדש' חתם: 'ברוך אתה ה' המבדיל בין קדש לחל', אינו חוזר. (רעא, רעב)

שכח ולא הבדיל בקדוש כלל: אם נזכר קדם שאכל פרפס, יבדיל מיד על כוס אחר, שהרי אסור לטעם קדם הבדלה, ולא יברך 'הגפן'. נזכר אחר כך קדם ההגדה, יבדיל מיד. נזכר באמצע ההגדה, יברך 'בורא מאורי האש' מיד, ולא יבדיל אלא על הכוס השני אחר ברכת 'אשר גאלנו'. ואם לא ברך על הנר קדם, יברך 'אשר גאלנו', 'מאורי האש' וברכת ההבדלה. נזכר באמצע הסעודה, יפסיק ויבדיל מיד. נזכר אחר הסעודה, יבדיל על כוס שלישי. נזכר אחר כך, יבדיל על כוס רביעי. נזכר במשך הלילה, יבדיל על כוס אחר ויברך 'הגפן', 'מאורי האש', והבדלה. (רעב)

ביצה - טוב לאכל ביצה אחר הקדוש, זכר לקרבן חגיגה, ויברך אחריה "נפשות". (לא)

ממתקים - מחלקים לילדים מיני מתיקה, כדי שיראו שנוי וישאלו, ואז ישיב להם, כך וכך ארע לאבותינו, וכך וכך עשה ה' למצרים. (רמב"ם הלכות חמץ ומצה פ"ז ה"ג)

ורחץ

כל דבר שטבולו במשקה צריך נטילת ידים. כלומר, האוכל מאכל שיש עליו רטיבות מאחד משבעה המשקים שהם: יין, דבש דבורים, שמן זית, חלב, טל, דם, מים - חייב לטל את ידיו, אך ללא ברכה. ואמנם ישנם ג' אפנים שבהצטרף שנים מהם, אין צריך לטל ידיו: א. כשידיו אינן נוגעות במשקה. ב. כשהמאכל פחות מ"כפזית" [27 גרם]. ג. כשהמשקה מבשל. נמצא שהמטביל עוגיה קטנה בתה, פטור מהנטילה אף על פי שנוגע במשקה, כיון שהיא פחות מ"כפזית" וגם המשקה מבשל. וכן אם אוכל עוגה "כפזית", אך המשקה מבשל ואינו נוגע במקום הרטיבות. או אם אוכל פחות מ"כפזית" ואינו נוגע במשקה, אף על פי שהמשקה לא מבשל, פטור מהנטילה. כמבואר בחוברת "הלכות ברכות".

לאור האמור, תקנו חז"ל לטל ידים קדם אכילת הפרפס, כיון שטבולו במשקה, אך לא יברך על נטילה זו. וטוב שלא ידבר מהנטילה עד אכילת הפרפס. (לב)

ברפס

יקח ברפס פחות מ"כפזית" [כ-15 גרם ולא יותר, כדי לחשוש לדעת הר"ף והרמב"ם שהכפזית 18 גרם],

וַיִּטְבֹּל אוֹתוֹ בַּחֲמֶץ אוֹ בְּמִי מֶלַח אוֹ בְּמִים עִם מִיץ לִימּוֹן, וַיִּבְרַךְ עָלָיו "בּוֹרָא פְּרִי הָאֲדָמָה", וַיִּכְּנֹן בְּבִרְכָּה זוֹ לְפִטְרָא אֶת הַמְּרוֹר שְׂאוֹכֵל אַחֵר כֶּךָ. (לג, מא)

הַנוֹהֲגִים לִטְבֹּל אֶת הַכֶּרֶס בְּמִים עִם מִיץ לִימּוֹן, טוֹב שְׂכֵמוֹת הַמִּים תִּהְיֶה מְרֻבָּה יוֹתֵר מִהַמִּיץ לִימּוֹן, כְּדֵי שִׁיחֲשֹׁב לְאַחַד מִשְׁבָּעָה מְשָׁקִים שְׂחִיב לְטַל עֲלֵיהֶם יָדִים. (לה)

יָשִׁים לֵב בְּטוֹב הַכֶּרֶס שְׂיִנְעוּ יָדָיו בְּעֵלִים הֶרְטָבִים, כְּדֵי שִׁיתְחַיֵּב בְּנִטְיִלָּה, שֶׁהִרִי הַכֶּרֶס הוּא פָחוֹת מִ"כִּזִּית", וְאִם יָדָיו אֵינָן נוֹגְעוֹת בְּרִטְיבוֹת, אֵינָן חַיִּב בְּנִטְיִלָּה.

יחץ

מִתּוֹךְ שְׁלֹשׁ הַמִּצְוֹת הַנִּמְצָאוֹת לְפָנָיו בְּקַעְרָה, יִקַּח אֶת הַמִּצָּה הָאֲמֻצָּעִית וַיִּבְצַעֶנָּה לְשֵׁתִים. יִנִּיחַ אֶת הַחֶלֶק הַקָּטָן בֵּין שְׁתֵּי הַמִּצְוֹת, וְהַחֶלֶק הַגָּדוֹל יִשְׁמְרֶהוּ לְאַפִּיקוֹמָן. וַיַּעֲטִפְהוּ בַּמָּפָה, זָכַר לְמָה שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת יב לד): "מִשְׁאֲרֹתָם צָרַרְתָּ בְּשִׁמְלָתָם עַל שְׂכָמָם". (מז)

מגיד

מִגְבִּיָּהִים אֶת הַקַּעְרָה וְאוֹמְרִים "הָא לַחֲמָא עֲנִיא" וְכו'. וְלֵאחֲרַי מִכֵּן מְנִיחִים אֶת הַקַּעְרָה בְּסוֹף הַשְּׁלָחַן בָּאֵלוֹ כְּבָר אֲכָלוּ, לְעוֹרֵר אֶת הַיִּלְדִּים שִׁירָאוּ שְׂנוּי וַיִּשְׁאַלּוּ, וְאִזּו יַעֲנוּ לָהֶם שְׂאִין אֲנִי אוֹכְלִים עַד שֶׁנִּסְפֵּר בִּיצִיאַת מִצְרַיִם. (מז)

מוֹזְגִים כּוֹס שְׁנֵי וְאוֹמְרִים "מָה נִּשְׁתַּנָּה". וּמְחַזְרִים אֶת הַקַּעְרָה, וּמְגַלִּים אֶת הַמִּצָּה שֶׁבְּקַעְרָה, וּמִתְחִילִים בְּהַגְדָּה "עֲבָדִים הָיִינוּ לִפְרָעָה בְּמִצְרַיִם". וְאִסּוּר לְהַפְסִיק בְּדַבּוּר בְּאֲמֻצַּע הַהַגְדָּה, אֲלֵא לְצַרֵּךְ גָּדוֹל. וְרִשְׁאֵי לְהַסֵּב בְּאֲמִירַת הַהַגְדָּה. (נד - נז)

סבא - בֶּן נְשׁוּי הַמִּתְאַרֵּךְ אֶצֶל אָבִיו, אֵין צָרִיךְ הֵבֵן לְסַפֵּר בְּעַצְמוֹ לְבָנָיו [הַנִּכְדִּים], אֲלֵא יוֹצֵא הוּא יָדִי חוֹבָה לְכַתְּחִלָּה בְּשִׁמְיַעְתּוֹ מִהַסָּבָא שֶׁמִּסְפֵּר לְכֻלָּם. (מז)

נָשִׁים - חִיבוֹת בְּקִרְיַת הַהַגְדָּה וּבִסְפּוֹר יְצִיאַת מִצְרַיִם. וְאִשָּׁה שְׂאִינָה יוֹדַעַת לְקַרְא, תִּצָּא יָדִי חוֹבָה בְּשִׁמְיַעְתָּהּ מִפִּי הָאֲנָשִׁים. וְאִם אִינָה מְבִינָה לְשׁוֹן הַקֶּדֶשׁ, צָרִיךְ שִׁיתְרַגְּמוּ לָהּ אֶת הַהַגְדָּה וּסְפּוֹר יְצִיאַת מִצְרַיִם. (נב)

מִצְוַת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְסַפֵּר סְפּוֹר יְצִיאַת מִצְרַיִם כְּפִי הַבִּנְת הַשּׁוֹמְעִים, שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת י, ב): "וְלִמְעַן תִּסְפֹּר בְּאָזְנִי בִנְךָ וּבִתְּךָ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִּי בְּמִצְרַיִם וְאֵת אֲתַתִּי אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בָם, וַיְדַעְתֶּם כִּי אֲנִי ה'". וְנֶאֱמַר (שם יג, ח): "וְהַגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוֹר זֶה עָשָׂה ה' לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם". וְהַמִּצְוָה הִיא לְסַפֵּר לְכָל אָדָם, אֲלֵא שֶׁהַקִּדְּמָה וְהַעֲדִיפוֹת לְבָנָיו וּבָתָיו הַקָּטָנִים שֶׁלֹּא הִגִּיעוּ לְגִיל מִצְוֹת, וְאַחֲרַי כֶּךָ לְנִכְדָיו הַקָּטָנִים, וְאַחֲרַי כֶּךָ לְשֹׂאֵר כָּל אָדָם. וְכָתַב הַרְמָב"ם (חֲמִץ וּמִצָּה פ"ז ה"א): "כָּל הַמַּאֲרִיךְ בְּלִילָה זֶה בְּדַבְרִים שְׂאֲרָעוּ וְשִׁהִיו, הִרִי זֶה מְשֻׁבָּח". (נד)

עקר המצוה בלילה הזה

יִשְׁתַּדֵּל לְהַרְחִיב אֶת הַדְּבּוּר מְאֹד, רִאשִׁית, בְּסְפּוֹר תֵּרַח וְהַקּוֹדְמִים לוֹ שֶׁהָיוּ כָּלָם

בופרים בהקב"ה ועובדים עבודה זרה, והיאך אברהם אבינו יצא נגד כלם ומסר עצמו לכבשן האש, ולא השתחוה לעבודה זרה. וכתב הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ו ה"ד): וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו, הרי זה משבח. ואחר כך בספור עשר המכות ויציאת מצרים. ויספר בשמחה ובהתלהבות ממדרשי אגדה של רבותינו המושכים את לבות השומעים על נסיו ונפלאותיו של הבורא יתברך. וכתוב בזהר הקדוש (פרשת בא דף מ ע"ב): כל אדם שמספר ספור יציאת מצרים בשמחה, מזמן הוא לשמח עם השכינה לעולם הבא. והקב"ה שמח בספורו, ובאותה שעה מכנס הקב"ה לכל הפמליא של מעלה, ואומר להם: לכו ושמעו את ספור השבח שלי שמספרים בני, ושמחים שהוצאתים ממצרים. ואז כל מלאכי השרת מתקבצים ובאים ומתחברים עם ישראל, ושומעים שמספרים בשמחת הגאולה של אדון העולם. ובאים ומודים להקב"ה על כל הנסים והנפלאות שעשה לעם ישראל, ומודים לו על העם הקדוש שיש לו בארץ שממחים בישועתו. ובה מוסיפים כח וגבורה למעלה וכו'. עד כאן. ולזאת החלש יאמר גבור אני, ויארץ לספר כי ה' הטובה עליו ולא ימהר, אלא ירחיב הדבור בנעימות, בסבלנות, ברגע, בשלוח ונחת. אי לכך, טוב ונכון שזכין את עצמו מבעוד מועד מתוך 'שער האגדה' המובא לעיל, בפרט על עשר המכות, כדי שבליל הסדר יספר לכל המשתתפים בצורה מעניינת, מרתקת ומוחשית, כאלו הוא עצמו היה שם ויצא לחרות. (נו)

וכמו שכותב הרמב"ם (חמץ ומצה טו): בכל דור ודור חיב אדם לראות את עצמו כאלו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים, שנאמר "ואותנו הוציא משם" וגו', ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה, "וזכרת פי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' משם ביד חזקה ובזרע נטויה", כלומר, כאלו אתה בעצמך היית עבד, ויצאת לחרות ונפדיית.

לאור האמור, החכם עיניו בראשו לבל יצער עצמו בליל הסדר, ועיניו ולבו יהיו נמשכים אחר החרסת והשלחן עורר, ובגלל זה ימהר בהגדה ולא יאריך בראוי כפי שצונו הבורא יתברך. אלא יכין את עצמו מערב החג ויאכל מאכלים המרגיעים את נפשו, כתפוחי אדמה וכדומה, כדי שלא יקוץ, חס ושלום, במצוה החשובה הזאת. וכמו כן יקפיד שהוא ובני ביתו ינחו בראוי בערב החג, ועל ידי שהוא מישב ורגוע, יארץ בספור יציאת מצרים כי ה' הטובה עליו, ויחזק את השומעים באמונה ובטחון בבורא העולם ובהשגחתו הפרטית עלינו בכל צעד ושעל. נמכל מקום, אם לא הכינו בני הבית את עצמם כדי הצרך לליל הסדר במעט אכילה ושנה, וקשה להם להתרכז כל כך, יודרו עתה ויספר להם בהרחבה לאחר הסעודה.

בשיגיע לומר "לפיכך אנחנו חייבים..." יגביה את הכוס עד סוף ברפת "אשר גאלנו", ובגמר הברכה ישתה אותו בהסבה, ולא יברך עליו "בורא פרי הגפן". וואם שכח להסב, יחזר וישתה בהסבה, ולא יברך שוב "הגפן". ומנהג אשכנז לברך "הגפן" על כוס שני. (נט)

רחצה

יטל ידיו עם ברכה, בשמחה ובהתלהבות לקראת המצוות שעתה בא לקיים.

מוציא מצה

יקח את המצות בסדר שהניח, הפרוסה האמצעית בין שתי השלמות, יאחזן בידו, ויאמר לקהל המסבים שיכינו כשאוכלים את המצה לקים מצות עשה מהתורה, זכר לאבותינו שיצאו ממצרים בחפזון ולא הספיק בצקם להחמיץ (ואם לא כונו, יצאון). ויכונן המברך להוציאם ידי חובה בברכות, ויכינו לצאת ידי חובה. ויברך: "המוציא לחם מן הארץ". אחר כך שומט את המצה התחתונה מידו, ומברך: "על אכילת מצה", ובוצע מהעליונה ומהפרוסה יחד, "כזית" [גרם 27] מכל אחת [סך הכל 54 גרם], ויטבל במלח ויאכלן בהסבה. (סח, סח)

קדם שיאכל הוא בהסבה, יחלק לבני ביתו, ולכן יטעם תחלה מהמצה העליונה בלי הסבה, ותוך כדי יחלק לבני ביתו שיאכלו מיד בהסבה, ובגמר החלקה יאכל הוא בהסבה. (סו)

אם אין בשתי המצות שלפניו כמות מספיקה לתת לכל אחד 54 גרם, יקח מהמצות המוכנות לו מקדם, וממצות אלו המוכנות די שיתן "כזית" בלבד לכל אחד. ובמקרה זה, טוב שיכין לכל אחד "כזית" קדם הנטילה, ולאחר שיברך את הברכות, טוב שיתן להם גם מעט מהמצות שלפניו שברך עליהן, כדי שיצאו ידי חובה לחם משנה. (הגר"י סימן קסו סעיף כ. סח)

מתר לשקל את המצה והמרור במשקל מכני, כיון שזו שקילה של מצה. וישתדל לאכל כזית ברוח, כדי שיבלע "כזית" מצה, חוץ מהנשאיר בשנים ובחניכים. (עג)

לכתחלה יאכל כל כזית [גרם 27] פת בתוך זמן של 4 דקות, ונמצא שכביצה [54 גרם] פת יאכל במשך 8 דקות. אך אם קשה לו לאכל תוך זמן זה, יקפיד שלא ישהה יותר משבע וחצי דקות לאכילת כל כזית. (חזו"ע סוכות קיב)

ילעס את המצה היטב, כדי שירגיש טעם מצה בפיו. ואין צריך לבלע את כל "כזית" המצה יחד, אלא יאכל מעט מעט ככל אכילה רגילה. כן פסקו מהרי"ל, אליה רבה, זרע אמת, שלחן גבוה, מגן האלף, וכן נהג החזון איש שלא להכניס את כל הכזית בפיו בבת אחת, אלא היה אוכל מעט מעט. (תשובות והנהגות לחזון איש, סו, סט)

ה"כזית" הוא 27 גרם. אולם, חולה או זקן שקשה להם לאכל כמות זו, יש להקל שיאכלו רק 18 גרם [בהרי"ף והרמב"ם], אך לא יברכו הם, אלא ישמעו מאחר. (עג)

יאכל את המצה לבדה ללא שום לפתן. אולם חולה או זקן שקשה לו לאכל את המצה לבדה, רשאי לטבלה באיזה משקה או בתבשיל מעט חם. ואם בכל זאת קשה לו, אפשר לפזר לו את המצה לפרורים דקים, ויאכלה כן. (עב, עג)

לא ידבר עד שיגמר לאכל "כזית" מצה. ואם דבר, אינו חוזר לברך. וראוי שלא לדבר משעה שברך על המצה עד אחר ה'כורך' עם המצה והמרור. (סח, קא)

אכל מצה ושכח להסב, חוזר לאכל שוב בהסבה, אך לא יברך שנית. (סח)

אחר ולא אכל מצה עד חצות [24:40 בערך] - יאכל, אך לא יברך "על אכילת מצה". (פא)

מרור

יקח כזית [27 גרם] מרור [חסה] ויטבלנו בחרסת, אך לא ישהנו בתוכה, שלא יתבטל טעם מרירות המרור, וינער את החרסת מעליו. ולא כאותם האוכלים את המרור עם הרבה חרסת, ומבטלים בזה לגמרי את מצות מרור, שהרי אינם מרגישים את טעם מרירותו. ולאחר שיטבל, יכון לצאת ידי חובת מצות אכילת מרור, ויברך "על אכילת מרור", ויאכלנו בלא הסבה. (פט)

בורא פרי האדמה - אין מברכים על המרור "בורא פרי האדמה", כיון שכבר ברכנו באכילת הפרס ופטרנו את המרור. ומכל מקום, גם אם יצא בינתיים לחוץ או לבית הכסא [שלגבי דיני ברכות, היציאה נחשבת כהפסח הדעת ומצריכה ברכה שוב], אין צריך לברך. שכיון שחייבים מהדין לאכל מרור, הרי זה כמאכל הבא מחמת הסעודה, שאין צריך לברך עליו, כיון שהוא נפטר בברכת "המוציא" שעל המצה. (טצ)

חרסת - תקנו חז"ל לעשותה זכר לטיט שהשתעבדו בו ישראל למצרים, ולכן מנהג ישראל קדושים לעשות חרסת עבה כטיט, כמו שכתב הרמ"א (תעג ד) שהמנהג לעשותה מפרות שנמשלו בהם ישראל: תמרים, רמונים, תאנים, תפוחים, אגוזים, שקדים, ועוד. ויערב בהם תבלין שלא נטחן היטב, כדי שיהא בה גם זכר לתבן. (רמב"ם) וכמו כן יתן מעט יין אדם סמוך לטבול בחרסת, זכר לדם. (טור)

מנהג בני בבל לעשות חרסת מתמרים לבד, ומרתיחים ומסננים אותם עד שנעשה דבש, ומערבים בהם אגוזים ושקדים שחוקים. וכשחל פסח בשבת, צריך לתת את האגוזים קדם השבת בדבש. ואם לא נתן, רשאי לתן בשבת, אלא שיעשה בשנוי - שיתן את האגוזים קדם ואחר כך את הדבש, ואין לחוש לאסור לש, כי אף שהבלילה עבה, מכל מקום לצורך מצוה מתר. (יז)

אחר ולא אכל מרור עד חצות [24:40 בערך] - יאכל, אך לא יברך "על אכילת מרור". (ק)

בורך

יקח "כזית" מהמצה התחתונה שנשארה בקערה, וכורכה עם "כזית" מרור, ויטבלם בחרסת ולא ישהנו בתוכה, ואין צריך לנער החרסת. ואומר: "זכר למקדש...", ויאכלם בהסבה, ואם שכח להסב וקשה לו לאכל שוב, יצא. (ק, קא)

הטעם שבכורך אין צריך לנער מהחרסת, כי מאחר ואינו משהה אלא מטבל בלבד, באמת לא נאבד טעם המרור. ומה שבאכילת המרור צריך לנער, משום ששם החמירו כי אכילת המרור היא מהדין, אבל 'כורך' הוא רק לזכר בלבד, ולא החמירו. (קא)

אם קשה לו לאכל כורך כ"ל, די שיקח 18 גרם מצה ו-18 גרם מרור, ויטבל בחרסת ויאכל. (קב)

שלחן עורך

יערך שלחנו ויסעד לבו בשמחה, כיד ה' הטובה עליו. והחכם עיניו בראשו לבל ימלא כרסו, כדי שיאכל לבסוף את האפיקומן בתאבון, ולא באכילה גסה. (ק)

מקום שנהגו להקל לאכל בשר צלי בליל פסח, אוכלים. מקום שנהגו שלא לאכל, אין אוכלים. וכשהזרוע שמנח בקערה הוא צלי, אסור לאכלו בכל מקום. (ק)

יודרו בסעודה כדי להספיק לומר את ההלל קדם חצות [24:40 בערך] מלה מלה במלה ולהתבונן במלים על השגחתו הפרטית של בורא עולם עלינו בכל צעד ושעל. (קיד)

צפון

בגמר הסעודה אוכלים "כזית" מהמצה שחצה אותה בתחלת הסדר והניחה במפה, והוא הנקרא "אפיקומן". וקדם שיאכל, יאמר: "זכר לקרבן פסח הנאכל על השבע", ויאכל בהסבה. ואם שכח ולא הסב, וקשה לו לאכל שנית, יצא. (קו, קח)

יש מחמירים לאכל "שני כזיתים", זכר לפסח וזכר למצה הנאכלת עמו, ודי לאכל 36 גרם. (קז)

יאכל את האפיקומן כשהוא מתאנה קצת לאכל, אבל אם היה שבע הרבה עד שקץ באכילתו ואכלו, לא יצא ידי חובה, שאכילה גסה אינה נחשבת אכילה. (קז)

יאכל את האפיקומן קדם חצות [24:40 בערך], והאוכל אחר חצות יצא בדיעבד. (קט)

שכח לאכל אפיקומן, ונזכר אחר שעשה מים אחרונים או שאמר 'בואו ונברך', יאכל מיד בלי ברכת "המוציא". ואם התחיל ברכת המזון, יסיים לברך, ולא ישתה את הכוס השלישי, אלא יטל ידיו מיד [ולא יברך על הנטילה, כיון שאוכל רק כזית], יברך "המוציא" ויאכל, ויברך שוב ברכת המזון, וישתה את הכוס השלישי. ואם נזכר אחר ששתה כוס שלישי, אפלו נזכר במשך כל הלילה ולא אכל מהמצה השמורה בתוך הסעודה, שזה היה נחשב לו כאפיקומן, יטל ידיו ויאכל שוב. (קי)

אסור לאכל אחר האפיקומן כלום, כיון שצריך שישאר טעם המצה בפיו. ואם טעה ואכל - אם עדין לא ברך ברכת המזון, חוזר ואוכל אפיקומן. ומפל מקום, מתר לשותות כל משקה שאינו משפר. ובני אשכנז מחמירים בזה, אלא אם כן נשאר אחר הסדר ללמד ולספר עוד ביציאת מצרים, שרשאי לשתות לצורך למודו. (קיב)

ברך

מים אחרונים - יטל ידיו למים אחרונים עד קשרי האצבעות (ה"ע ח"ב מה), ישטף את הכוס מבחוץ וישפשף מבפנים, יתן בו יין, ויברך עליו ברכת המזון. יאחז את הכוס ביד ימין ללא סיוע מידו השמאלית, ויגביהנו מעל השלחן טפח [כ-10 ס"מ]. ואם קשה לו להגביהו כל זמן הברכה, ישתדל להגביהו לפחות בברכה הראשונה, ולאחר מכן יאחז בו כשהוא מנח על השלחן. (קיד. שיבת ציון ח"א רצג)

יעלה ויבוא - ישים לב לאמרו בברכת המזון. טעה ולא אמר, אם נזכר כשאמר

'ברוך אתה ה', קדם ששים בונה ירושלים', יאמר 'למדני חקיך', שיראה כאומר פסוק, ויחזר לומר 'עלה ויבוא'. ואם נזכר אחר שחתם 'בונה ירושלים', יאמר בשם ומלכות: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר נתן [בשבת: שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית ו] ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה, את יום חג המצות הזה, את יום טוב מקרא קדש הזה, ברוך אתה ה' מקדש [בשבת: השבת ו] ישראל והזמנים". והוא הדין אם התחיל ברכה רביעית ואמר 'ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם' ונזכר קדם שאמר 'לעד האל אבינו...', שיאמר שם את הנסח הקודם 'אשר נתן...'. אך אם נזכר אחר שאמר תבת 'לעד ...', חוזר לתחלת ברכת המזון. והוא הדין בכל זה באשה ששכחה. (סימן קפח ס"ו. קטז)

בגמר ברכת המזון מברך 'הגפן' ושונה בהסבה. ואם לא הסב, חוזר ושונה. (קטז)

הלל

מזוג כוס רביעי ומגביהו לומר עליו את ההלל. ויעורר את המסבים לאמרו בשמחה ובהתלהבות, ולא בשהם מתנמנמים או חוטפים המלים. ואם קשה לו להגביה את הכוס בכל ההלל, יניחאו לפניו, ובברכת 'יהללוך' יגביה אותו. (קז)

מצוה שיהיו בהלל שלשה גדולים, כדי שיאמר הגדול שבהם "הודו לה' כי טוב", והשנים יענו אחריו "כי לעולם חסדו". ואם אין גדולים, יאמר לאשתו ובניו. (קכג)

שונה כוס רביעי בהסבה, ולא יברך עליו 'הגפן', ולמנהג בני אשכנז מברך 'הגפן'. וישתדל לשתות רביעית [81 גרס] בבת אחת, כדי שיברך ברכה אחרונה מעין שלש 'על הגפן'. ואם שכח להסב, חוזר לשתות בהסבה. אלא שאם נשאר לו מעט יין בכוס, ימלאנו וישתה ולא יברך 'בורא פרי הגפן', אבל אם לא נשאר לו יין בכוס, ימלאנו ויברך שוב 'הגפן' וישתה בהסבה. (קכד, קכו)

לכתחלה יסים את ההלל עם שתית הכוס הרביעי קדם חצות [24:40 בערך]. ואם התאחר עד אחר חצות, ראוי לחתם את ברכת 'יהללוך' בשם ה'. ולמנהג אשכנז שמברכים 'הגפן' על כוס רביעי, אם הגיע חצות, לא יברכו 'הגפן'. (פמ"ג, דרך החיים. קכד)

נרצה

ירצה ה' פעלו ותהי משכרתו שלמה מעם ה'. (קכו) וכתב מרן בשלחן ערוך (סימן תפא סעיף ב): **חוב אדם לעסוק בהלכות הפסח וביציאת מצרים, ולספר בנסים ובנפלאות שעשה הקדוש ברוך הוא לאבותינו, עד שתחטפנו שנה. עד כאן. על כן, יעשה כל אדם כפי יכולתו, וזה לא ימנע טוב להולכים בתמים.**

* * * חסל סדר פסח * * *

מהלכות יום טוב

טעה בתפלת יום טוב

המתפלל ביום טוב, ופתאום מצא את עצמו בברכת 'מודים', והסתפק אם אחר 'יעלה ויבוא' סיים על הסדר 'והשיאנו', או שהמשיך 'ואתה ברחמיך' [ויתחזינה עינינו] - לבני אשכנז] כמו בראש חדש וחל המועד, צריך לחזור ולומר 'והשיאנו' ולהמשיך משם על הסדר. ואם סיים תפלתו והסתפק בן, חוזר לראש ומתפלל שוב. (חזו"ע יו"ט רכו, תנ"ד)

יום טוב שחל בשבת - אם טעה בחתימת הברכה בעמידה, ובמקום לסיים 'מקדש השבת וישראל והזמנים', חתם 'מקדש ישראל והזמנים' בלבד - אינו חוזר, מאחר וכבר הזכיר שבת באמצע הברכה. והוא הדין אם טעה וחתם 'מקדש השבת' בלבד. וכן אם טעה והתפלל תפלת שבת רגילה והזכיר 'יעלה ויבוא' ב'רצה', יצא. (שם רכג)

הלל - אסור להפסיק בדבור באמצע ההלל. ואולם, השומע ברכה מחברו או חמשה אומנים הראשונים של קדיש או קדשה או 'ברכו' באמצע ההלל, ואפילו סמוך ממש לברכת 'יהללוך', יענה עמהם. ובהלל של חל המועד, למנהג בני ספרד שאין מברכים עליו, רשאי לענות גם את שאר האומנים שעד סוף הקדיש. (שם רלט. ח"ע חנוכה רכד)

י"ג מדות - אין לאמרו בפתחת ההיכל, מפני קדשת המועד והשמחה שבו. (ח"ע סוכות תלו, תסט)

מוריד הטל - מתחילים לומר 'מוריד הטל' ממוסף של יום טוב ראשון. ואם טעה ואמר 'מוריד הגשם' - אם נזכר כשאמר 'ברוך אתה ה', יאמר 'למדני חקיך', ויחזור ל'אתה גבור'. אבל אם סיים ברכת 'מחיה המתים' - חוזר לראש התפלה. (ילקו"י א רמג, רמז)

הסתפק אם אמר 'מוריד הטל' או 'מוריד הגשם': בתוך שלשים יום לאמירת 'מוריד הטל' [עד ט"ו באדר] - חוזר, כי מן הסתם מתוך הרגל לשונו אמר 'מוריד הגשם', אבל לאחר שלשים יום, אם הסתפק - אינו חוזר, שמן הסתם, לאחר תשעים תפלות שישנן במשך שלשים יום, התרגלה לשונו לומר 'מוריד הטל'. ועצה טובה, שביום טוב ראשון של פסח יחזור 90 פעם "מחיה מתים אתה רב להושיע מוריד הטל", ומכאן ואילך - אם הסתפק אם אמר גשם או טל, אינו חוזר, בין שהתרגלה לשונו ומן הסתם הזכיר 'טל'. וטוב שיאמר בן 101 פעם. (סימן קיד סעיף ט, רמח)

הלכות חג פחג

משה רבנו תקן לישראל שיהיו דורשים את הלכות החג בכל ימי החג, לבד ממה שדרשו קדם לחג. לכך על הגבאים לארגן שעורים בהלכה מפי הרבנים שליט"א, ולחזק את לב ישראל באמונה בביאת המשיח ובגאולה הקרובה, בעזרת ה'. (מגילה ד ע"א. יו"ט רנג)

מלאכות המתרות והאסורות ביום טוב

כל המלאכות האסורות בשבת, אסורות ביום טוב, חוץ ממלאכות שהן "אכל נפש", כלומר, לצרכו של האדם, ובלבד שיהיו אותן המלאכות מצויות ושוות אצל כל אדם, כבשול, והדלקת הנר כדי להאיר את החשכה. אבל מלאכות המשמשות בעקר לאנשים מסימים בלבד, כמפנקים ומענגים, אין התר לעשותן ביום טוב.

הדלקת האש ובשול

אסרו חכמים להדליק אש חדשה ביום טוב, כאש היוצאת ממצית וגפרורים, אבל התירו להדליק מאש שכבר נמצאת. ולכן כל אדם יכין מערב יום טוב נר נשמה' דלוק כדי שיוכל להדליק ממנו לבשול, להאיר ולכל צרכיו. (מט)

חשמל - אין להדליק חשמל ביום טוב, כיון שמדליק אש חדשה. ולכן יש להעיר בנחת ובנעימה לאותם המקלים בזה, ותבא עליהם ברכת טוב. (נג)

תנור - הרוצה לאפות בתנור עופות ותפוחי אדמה וכיוצא, יפעיל את התנור מערב החג על שעון שבת, ויתן את המאכלים בחג בתנור, והתנור ידלק ויפכה מאליו. (עב)

מלוי הסיר - מתר למלאות את הסיר ביום טוב בבשר או בדגים כדי לבשול, ואף על פי שאינו צריך לאכל אלא חתיכה אחת, מפני שתוספת החתיכות מטעימה יותר את התבשיל, ונמצא שהתבשיל פלו נעשה משבח יותר לכבוד יום טוב. (לח)

בשול לצורך מחלל שבת - אסור לבשול ביום טוב לצורך יהודי המחלל שבת בפרהסיא, דהינו שמחלל שבת בפני עשרה, כגון שמעשן סיגריות בשבת ברחוב או נוסע ברכב בשבת, ולכן אין להזמין יהודי בזה לביתו ביום טוב, שמא יבשל בשבילו במיחד. אולם אדם שיש לו קרוב משפחה או מכר שמחלל שבת בפרהסיא, ורוצה להזמין אצלו לחג כדי שאולי יתקרב לתורה ויזכה לחזר למקורות הנאמנים אל חיק בורא עולם, ישם לב לבשל את כל התבשילים מערב החג, כדי שלא יצטרך לבשל בשבילו בחג. ומכל מקום, אם לא בשל קדם לכן, מעקר הדין, אגב שמבשל לעצמו ולבני ביתו, רשאי להוסיף עוד בתבשיל בשביל חברו המחלל שבת. (הרדב"ז, פרי מגדים, מהר"ם שיק ועוד. לח)

עשון - יש אוסרים לעשן סיגריות ביום טוב, כיון שאין זו הנאה השנה לכל אדם. ולהלכה, אדם שאם לא יעשן יגרם לו צער, יש להקל לו. אבל אותם החובבים סיגריות מדי פעם, ימנעו מלעשן. וצריך לדעת כי העשון מזיק מאד מאד לבריאותו של האדם, ויש חשש גדול שעובר על "ונשמרתם מאד לנפשתיכם". (מד)

כבוי האש

אסור לכבות אש ביום טוב כל שאין בזה צורך אכל נפש. ולכן, המעשן סיגריה, יניח את הגפרור והסיגריה בעדינות שיכבו מאליהם. (נב)

כבוי גז - אסור לכבות את הגז, אולם מתר לכבותו על ידי גורם אחר, כגון שימלא קומקום קטן במים על גדותיו ויניחם על האש שירתח, ויגלשו המים וישפכו על

הגז ותכבה האש, ואז יסגר את כפתור הגז. ויקפיד לשותות את המים שרתחו, כי אסור לבשל שלא לצורך. (נח) אם יש לו כבר מחם מים, נמצא אם כן שאינו צריך את אותם מים שמרתים בקומקום, לכן ישתדל להרתיח ביצה וימתין שיגלשו המים ויאכל את הביצה.

הנמכת האש - תבשיל שתחלת בשולו הוא על אש גבוהה, ולאחר מכן צריך לבשלו על אש נמוכה, כמו תבשיל ארז וכיוצא, מתר להנמיך את הגז ביום טוב לצורך התבשיל שיתבשל בהגן ולא ישרף, שכיון שהתירו חכמים כל מלאכה שהיא לצורך אכל נפש, התר גם להנמיך, ולא הצריכו להדליק אש חדשה נמוכה. כן פסק הגאון רבי משה פינשטיין בספרו אגרות משה (ח"א סימן קטו, וח"ד סימן קג) וחזק את ההתר בטוב טעם ודעת על פי רבותינו הראשונים. וכן התיר הגאון רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ישכיל עבדי, וכן כתב בשו"ת קנן תורה, ועוד פוסקים רבים. (נח)

הנחת נר במים - נר שענה דלוק, אין להניחו במים כדי ששכיגע בעוד זמן למים יכבה [כיון שזה גרם כבוי של תורה, שעושה פחם]. אבל מתר להניחו במים כשעדין אינו דלוק, ולאחר מכן ידליקוהו מאש אחרת [שאינו אלא כמדליק נר קטן]. (סימן תקיד סעיף ג. נז)

בורר

מלאכת בורר ביום טוב - מקלים בה יותר משבת, וכגון שיש אכל ופסלת מערבים, אף על פי שבשבת מתר להוציא 'ביד' רק את 'האכל מתוך הפסלת', ובתנאי שיאכל אותו 'לאלתר' [מיד] - ביום טוב הקלו, שאם קל יותר להוציא את הפסלת, יוציא את הפסלת, ובתנאי שיברר לצורך יום טוב, ואף על פי שאינו אוכל לאלתר. (עז)

סוחך

מתר לחתך ירק דק דק להכנת סלט, אף אם אינו אוכלו לאלתר. לא כן בשבת שאסור לחתך את הירק דק דק, אלא אם אוכלו לאלתר. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (עא)

פמפיה - מתר לגרר בפמפיה גזר, תפוח, תפוח אדמה וכיוצא בהם. (עא)

סוחט

אסור לסחט את כל הפרות העומדים למשקה בזיתים, ענבים, תפוזים, אשכוליות, וכל פיוצא בהם, אבל לימונים מתר לסחט בכל אופן. (עג)

מקצה

מקצה ביום טוב החמירו בו חכמים יותר ממקצה בשבת, כדלהלן. והטעם בזה, מכיון שיום טוב קל יותר בעיני האנשים, שהרי מתר להדליק מאש לאש, ומתיר לבשל, לכן חששו חכמים שמא יזלזלו העם בקדשת היום, והחמירו במקצה שלו יותר משל שבת. (כו)

קלפות הראויות למאכל בהמה בקלפות בנות וכיוצא - אף על פי שבשבת אינן מקצה, ביום טוב הרי הן מקצה ואסור לטלטלן ביד אלא על ידי מגב או סכין וכדומה.

אסור להניח את הקלפות, אפלו שהן ראויות למאכל בהמה, בתוך צלחת ריקה, אלא אם כן יניח בצלחת מאכל הראוי לאדם. והטעם בזה מפני דין 'בטול כלי מהכנו', כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (כו)

מקצה לצרך אכל נפש - מבין שהתירה התורה מלאכת אכל נפש ביום טוב, גם חכמים התירו לטלטל מקצה ביום טוב לצרך אכל נפש, כגון אם מנחות אבנים על דברי מאכל, שבשבת אסור להוציא את האבנים כיון שהאבנים הן 'מקצה מחמת גופן', ואסור לטלטלן אפילו לצרך מקומן - מכל מקום ביום טוב, לצרך אכל נפש התירו חכמים להוציאן. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'.

אף על פי שבארנו לעיל שאסור להדליק אש מהגפרורים, מכל מקום הגפרורים אינם מקצה ביום טוב, ומותר להשתמש בהם כדי להדליק מאש מצויה. (אב)

דיני המקצה ביום טוב שחל בשבת הם ככל דיני מקצה בשבת, ולא ביום טוב, שכן שבלאו הכי ישנה חמרת שבת, לא הצרכו חכמים להחמיר כל כך במקצה מצד היום טוב עצמו. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב' הלכות מקצה. (כו)

רחיצה

אסור לחמם מים ביום טוב כדי לרחוץ בהם את כל הגוף, כיון שאין זו הנאה השווה לכל נפש, [שהרי לא כל אדם רוחץ את כל גופו בכל יום]. אמנם מותר לחמם מים כדי לרחוץ את פניו, ידיו ורגליו בלבד. (שלחן ערוך סימן תקיא סעיף ב. מא)

מים שהתחממו מערב יום טוב - לבני ספרד מותר לרחוץ בהם את כל הגוף. והוא הדין שמותר להתרחץ במים חמים שהתחממו בדוד שמש, שלא אסרו חכמים אלא לחמם את המים ביום טוב, אבל כל שהתחממו מערב יום טוב או שהתחממו מאליהם, מותר לרחוץ בהם. (סימן תקיא סעיף ב. מא)

כל ההיתרים הנ"ל להתרחץ במים חמים, הם דוקא באמבטיה פרטית שבבית, אבל בבית המרחץ של רבים [מקוה], גזרו חכמים שלא להתרחץ בו כלל אפילו פניו, ידיו ורגליו לבד. מפני שהיו בלגים רשעים שמחממים מים ביום טוב באסור, והיו אומרים שחממו את המים מערב יום טוב. (מא)

מנהג בני אשכנז להחמיר שלא לרחוץ את כל הגוף באחד, אפילו במים חמים שהתחממו מערב יום טוב. ואמנם יש להקל לרחוץ כל אבר ואבר לבדו. ועל כל פנים, לצרך תינוק, יש להקל לרחוץ במים חמים. (הרמ"א סימן תקיא סעיף ב' ומשנ"ב. מא)

מחיצת כפפים ורקוד

גם ביום טוב אסור למחא כפפים ולרקוד, [חוץ משמחת תורה]. וכן הדין שאסור לדפק על השלחן עם קצב השיר, כמו שאסור בשבת. כמבאר בחוברת שבת ח"א. (שכ)

רפואה

מי שיש לו איזה מחוש או כאב, אף על פי שאינו שוכב במטה אלא הולך כבריא, מותר לו לקחת תרופה או לבלע כדורים ביום טוב, מה שאין פן בשבת. (כג)

יום טוב שחל ביום ששי - מותר לכונן את ה'שעון שבת' [שאינו דיגיטלי] ביום טוב לצרך השבת לאיזה שעות ידלק ויכבה. (יז)

מהלכות חל המועד

הנהגת היהודי בחל המועד

כתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות יו"ט ה"ז): מצות עשה מן התורה להיות שמח וטוב לב במועד, הוא ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים אליו. ואף על פי שאכילה ושתיה במועד מצות עשה היא, לא יאכל וישתה כל היום כלו, אלא כך היא הדת: בבקר משכימים כל העם לבתי כנסיות ומתפללים, וחוזרים לבתיהם ואוכלים, והולכים לבתי מדרשות קוראים ושונים עד חצי היום, ואחר חצי היום מתפללים מנחה וחוזרים לבתיהם לאכל ולשתות שאר היום.

וכשאוכל ושותה ושמח במועד, לא ימשך ביין ושחוק וקלות ראש, ויאמר שכל מי שיוסיף בזה - ירבה במצות השמחה, שהשכרות והשחוק הרבה וקלות הראש, אינה שמחה, אלא הוללות וסכלות [טפשות], ולא נצטוינו על ההוללות והסכלות, אלא על השמחה שיש בה עבודת יוצר הכל, שנאמר: "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב", הא למדת, שהעבודה בשמחה, ואי אפשר לעבד את ה' לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך שכרות. עד כאן.

ימי חל המועד נאסרו בחלק מן המלאכות, כדי שלא יהיו כשאר ימי החל שאין בהם קדשה. וצריך לכבדם בבגדים נאים, ובמאכל ובמשתה מיוחדים. וכבר אמרו חז"ל (אבות פ"ג מ"א): המבזה את המועדות, אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא. ופרש רש"י, המבזה, שנוהג בחל המועד מנהג חל באכילה ושתיה.

עבודת ה' האמתית במועדים

"ודבר ידוע הוא, שהעבודה השלמה היא עבודת הנפש עם עבודת הגוף. ועבודת הגוף היא להתענג במאכל ומשתה, כמו שכתוב בתורה במצות המועדים: 'וזבחת שלמים ואכלת שם'. ועבודת הנפש היא להודות, לשבח ולזכר נסיו ונפלאותיו. ובשניהם יחד תהיה העבודה שלמה, כמו שאמרו (פסחים סח ע"ב): חלקהו חציו לה' וחציו לכם. ובאותה שעה, אפלו הדברים הגופניים, שהם המאכל והמשתה והתענוגים האחרים, כלם נעשים רוחניים, והם עבודת ה'. אבל אם חס ושלום אינו כן, אלא מתכנן להנאת גופו, ואינו עובד לה' יתעלה העבודה הראויה, אינם מועדים ומקראי קדש. ועל זה אמרו חז"ל: 'אלה הם מועדי' - בזמן שאדם עושים המצוות ומקדשים המועדות באספת העם בבתי כנסיות, ומהללים ומשבחים לה' ועוסקים בתורה, אז 'אלה הם מועדי', ואם לאו - אינם מועדי אלא מועדיכם. וכמו שהשיב רבי עקיבא לאותו מין ששאל אותו, למה אתם עושים עתה מועדים, והלא כתיב (ישעיה א יד) 'חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, היו עלי לטרח'? אמר לו: 'חדשיכם ומועדיכם' כתיב. בזמן שאדם מכונים להנאת גופכם בלבד, הם שנואים, אבל אם אתם מכונים לעבודתי, אינם שנואים ואינם עלי לטרח, אלא אהובים וחיביבים הם לפני". (דרשות רבי יהושע אבן שועיב)

אָמְרוּ חֲזוֹ"ל (סנהדרין ז ע"א): תַּחֲלֵת דִּינֵי שֶׁל אָדָם בְּעוֹלָם הַבָּא - עַל דְּבָרֵי תוֹרָה. וְכַתֵּב הַפֶּלֶא יוֹעֵץ (מערכת חול המועד): יֵשׁ אָדָם שֶׁיָּבֵא בְּטַעֲנָה שֶׁהִיָּה טְרוּד בְּפִרְנָסְתּוֹ לְהֵבִיא טָרֶף לְבֵיתוֹ, וְלִכְּנָן לֹא עֶסֶק בְּתוֹרָה, אֲךָ חֹל הַמוֹעֵד יִסְתַּר טַעֲנָתוֹ, שֶׁהִרִי בִימֵי חֹל הַמוֹעֵד פָּנָיו הוּא מִמְּלָאכָה, וּמִבְּזוֹ אֶת הַזְּמַן בְּטוֹיֹל בְּכָל רַחֲבֵי הָאָרֶץ וּבִפְטוּטִים שׁוֹנִים, וְיִטְעֲנוּ בְּשִׁמְמִים כְּנֻגָּדוֹ: הִרִי הָיָה לָךְ פָּנָיו בְּחֹל הַמוֹעֵד לְלַמֵּד תוֹרָה, וְלָמָּה אֲבִדְתָּ אֶת זְמַנְךָ! אֲבָל הָאִישׁ הִירָא אֶת ה', וְקִבֵּעַ אֶת יָמֵי הַמוֹעֵד לְלַמּוֹד תוֹרָה, אִזּוּ דְּנִים אוֹתוֹ לְזִכּוֹת, וּמַחְשִׁיבִים לוֹ בְּאֵלּוֹ עֶסֶק בְּתוֹרָה גַּם בְּשָׂאֵר הַיָּמִים שֶׁהִיָּה טְרוּד בְּפִרְנָסְתּוֹ. וְהוּא שָׁאֵמַר דִּוְד הַמֶּלֶךְ ע"ה (תהלים עה ג): "כִּי אֶקַּח מוֹעֵד - אֲנִי מִיִּשְׂרָאֵל אֲשַׁפֵּט", שֶׁעַל פִּי הַתְּנַהֲגוּתוֹ וּמִדַּת נְצוּל זְמָנוֹ בְּמוֹעֵד, יִשְׁפֹּט אוֹתוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִיִּשְׂרָאֵל.

ט"ז בְּנִיֶּסֶן - בְּיוֹם הָרֵאשׁוֹן שֶׁל חֹל הַמוֹעֵד [ט"ז בְּנִיֶּסֶן], טוֹב לְהוֹסִיף מֵאֲכָל מִיָּחִיד בְּסַעֲדָה [לְבַד מִמָּה שֶׁצָּרִיךְ לְשִׁמּוֹחַ בְּבִשּׁוֹר בְּהִמָּה וְיִיזֵן לְכַבּוֹד הַחָג], לְזַכֵּר אֶסְתֵּר שֶׁהִזְמִינָה אֶת אַחֲשֵׁרוּשׁ וְהָמָן לְמִשְׁתָּה, וּבִאוּתוֹ יוֹם תָּלוּ אֶת הָמָן עַל הָעֵץ. (שלי"ה, מג"א, חק יעקב, רמט)

יַעֲלָה וַיְבּוֹא

מִזְכִּירִים 'יַעֲלָה וַיְבּוֹא' בְּשַׁחֲרִית, מִנְחָה וְעֶרְבִית. וְאִם טָעָה וְלֹא אָמַר - אִם נִזְכֵּר כְּשֶׁאָמַר 'בְּרוּךְ אַתָּה ה'' כְּדֵי לומר 'הַמַּחְזִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן', יִסִּים 'לְמַדְנֵי חֲקִיךָ', וַיַּחֲזֹר לומר 'יַעֲלָה וַיְבּוֹא'. אֲךָ אִם כָּבַר אָמַר 'הַמַּחְזִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן', יֹאמַר 'יַעֲלָה וַיְבּוֹא' לְפָנֵי 'מוֹדִים', וְאִם הִתְחִיל אֶפְלוּ תִּבְּחָה אַחַת 'מוֹדִים' וְנִזְכֵּר, חֲזוֹר לְתַחֲלֵל בְּרַפְת 'רִצָּה'. וְהוּא הָדִין כְּשֶׁנִּזְכֵּר בְּהַמְשָׁךְ הַתְּפִלָּה קֹדֶם שֶׁבָּא לַעֲקֹר רִגְלָיו, אֲבָל אִם נִזְכֵּר כְּשֶׁבָּא לַעֲקֹר רִגְלָיו, חֲזוֹר לְתַחֲלֵל הָעֵמִידָה. וְדִין זֶה אֶפְלוּ בַּתְּפִלָּה עֶרְבִית, וְלֹא כִּמוֹ בְּרֵאשׁ חֹדֶשׁ שְׁבַעֲרִבִּית לֹא חֲזוֹר. (סימן תצ סעיף ב. ח"ע חנוכה רס"ה)

קְרִיאַת הַתּוֹרָה - אִם טָעָה בִּימֵי חֹל הַמוֹעֵד וְקִרְאוּ בְּתוֹרָה קְרִיאָה שֶׁל יוֹם אַחֵר שֶׁל פֶּסַח, אֵין צָרִיךְ לְחֹזֵר וּלְקַרֵּא אֶת הַקְּרִיאָה שֶׁל הַיּוֹם, כִּי אֵין סֵדֶר הַקְּרִיאוֹת שֶׁל יָמֵי הַפֶּסַח מִעֲבָב. (רמז)

אוֹמֵר 'יַעֲלָה וַיְבּוֹא' בְּבִרְכַּת הַמִּזוֹן. וְאִם טָעָה וְלֹא אָמַר, אִם נִזְכֵּר אַחֵר 'בְּרוּךְ אַתָּה ה' בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם', אוֹמֵר [בְּלִי שֵׁם ה'] בְּלִשׁוֹן זֶה: "בְּרוּךְ אֲשֶׁר נָתַן מוֹעֲדִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְשִׁשּׁוֹן וּלְשִׁמְחָה". (סימן קפח סעיף ז)

מְלָאכָה בְּחֹל הַמוֹעֵד

מִשְׁרַת חֹל הַמוֹעֵד - אָמַר רַבִּי אֲבָא בְּרַם מִמֶּלֶךְ: אֵלּוּ הָיָה מִי שֶׁיִּצְטָרֵף עִמִּי, הִיִּיתִי מִתִּיר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּחֹל הַמוֹעֵד, כִּי כָּל הַטָּעַם שֶׁאֲסוּר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּמוֹעֵד, כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים וְעוֹסְקִים בְּתוֹרָה, אֲבָל הֵם אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים וּפוֹחֲזִים. וּמִכָּאֵן נִרְאָה, שֶׁאֲסוּר שְׂחֹק וְקִלּוֹת רֵאשׁ בְּחֹל הַמוֹעֵד חֲמוּר יוֹתֵר מִעֲשִׂית מְלָאכָה בּוֹ, כִּיּוֹן שֶׁכָּל מִשְׁרַת הַתּוֹרָה בְּמוֹעֲדוֹת לְהַדְּבִק בָּהּ יִתְבַּרֵּךְ וּבְתוֹרָתוֹ. (חזו"ע יו"ט קעב)

דְּבַר הָאֲבִד - אֲסוּר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה בְּחֹל הַמוֹעֵד, אֲלָא רַק 'דְּבַר הָאֲבִד', דִּהְיָנוּ שָׂאֵם לֹא יַעֲשֶׂה אֶת אוֹתָהּ מְלָאכָה, יָכוֹל לְהַגִּיעַ לְהַפְסֵד, וּכְדִלְהֵלֶן. (קעג)

לא משתלם לעבד בחל המועד

היה זה בחל המועד ספות תשל"א. עבר הגאון רבי מצליח מזוז זצ"ל ברחובות העיר תוניס וראה יהודי עובד בחנותו, במלאכת הצורפות. אמר לו: "שמא שכחת שאסור לעבד בחל המועד?" אמר: "יודע אני, אבל עבודה דחופה לי לעשותה". אמר לו הרב: "אין זה דבר האבד, ואסור לעשותו במועד". לא ציית האיש, והמשיך במלאכתו.

בעבר שלשה שבועות, ביום ששי, הגיעה אל בית הרב נערה בוכיה: אבי הצורף נעצר בעלילה שקנה תכשיטים גנובים. מיד קם הרב והלך לתחנת המשטרה, בקש שישחררו את העצור לשבת, וחתם ערבות אישית לשובו לכלא ביום ראשון. בדרך ספר העצור כי מחמת הענויים הודה בנכונות העלילה, למרות שהאמת היא שלא סחר בתכשיטים גנובים. אדרבא, ממנו נגנבו תכשיטים יקרים.

אמר לו הרב: "אספר לך ספור. מעשה באחד שהחמיצו לו ארבע מאות חביות יין. ערך חשבון נפש, והבין שקפח מעט את האריס שעבד בכרמו, ועל פן ארע לו הפסד זה. פצה את האריס - ופתאום התיקר מחיר החמץ ונמכר במחיר היין וכסה את הפסדו... כדאי גם לך לערך חשבון נפש: עבדת בחל המועד כדי להרויח עוד מעט ממון - ולבסוף, ראה מה הרוחת..."

אמר: "טעיתי, רבי, לא אוסיף עוד לחלל את קדשת המועד".

ביום ראשון שב האיש לכלא. אמר לו החוקר: "בשראייתי שהרב מזוז ערב לישרך ומשתדל למענך, הבנתי שאתה אדם ישר. פתחתי בחקירה נמרצת וגליתי שהפועל הערבי שלך, הוא שרכש את הסחורה הגנובה, ולא עוד, אלא שהודה בגנבות שגנב אצלך והחזירן!" (מעין המועד)

אכל נפש - כל מלאכה שהיא לצורך אכל נפש במועד, מתר לעשותה אפלו על ידי אמן, ואפלו יש בה טרח גדול. ולכן מתר לתקן בחל המועד מקרר חשמלי, פירים של גז, תנור אפיה, ברז מים שבמטבח, וכיוצא בזה. ומתר לפועל לקבל שכרו משלם עבור עבודתו זאת, אם אין אמנים שיעשו מלאכות אלו בחנם. (קפח)

כבושים - אסור לכבש חמוצים, אלא אם כן יכול לאכל מהם במועד. אבל אם לא יהיו ראויים לאכילה במועד, אסור. ומאכל שלא יהיה מצוי לאחר המועד, מתר לקנותו ולכבשו. וכן אם יש חשש שיתליע או שיתקלקל אם לא יכבשנו במועד, מתר לכבשו, שהרי זה 'דבר האבד'. (קפח)

גלוח ותספרת - אין מתגלחים ואין מסתפרים במועד. ואפלו היה אנוס ולא הספיק להסתפר או להתגלח בערב החג, אסור. ואפלו לאבי הבן, למוהל ולסנדק, אסור. אבל לסדר את השפם, מתר לכל אדם. (קצ)

אפלו התגלח בערב החג, אסור להתגלח במועד, ואפלו רגיל להתגלח בכל יום. (קצ)

היוצא מבית הסהר במועד, מתר לו להסתפר ולהתגלח, ואפלו היה יכול להסתפר בערב החג, כיון שאין לו מצב רוח להסתפר בהיותו בבית הסהר. (קצב)

אבל על אביו או על אמו, שהסתימו השלשים יום במועד, וגערו בו שישתפר, מתר לו להסתפר. ורשאי לומר לאחר שיגער בו כדי שישתפר. (קצג)

צפרנים - מתר לגזז צפרנים בחל המועד, ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה. (קצד)

משקפים - שנסגרו במועד, מתר לתקנם אפלו על ידי מעשה אמן. (קצה)

תפירה. גהוץ - מי שצריך לתפר את בגדו בחל המועד, אם אינו אמן במלאכת התפירה, רשאי לתפר כדרכו. וכן מתר לגהץ את הבגדים בחל המועד. (קצו)

רכב - אין לתקן רכב פרטי אם צריך מעשה אמן, ואפלו אם מתכוון להעביר בו דברי מאכל, כל שאפשר להעבירם בדרך אחרת. אבל תקון שאינו מעשה אמן, מתר לתקנו. (קעה)

פועל - שאם יתחמק מלעבד יש חשש שיפטר והו, רשאי להמשיך לעבד, כל שאינו יכול לקבל חפשה על חשבון חפש שנתי המגיע לו, שודאי נחשב דבר האבד. (קפג)

בעל עסק - המעביד פועלים קבועים, ואם לא יעסיק אותם יצטרך לשלם להם משכורת שלמה - רשאי להעסיק אותם. וישתדלו לעבד בצנעה ככל האפשר. (קפב)

חנות - בעלי מכלת ומוכרי ירקות רשאים לפתח את חנותם, כיון שידוע שקונים לצורך המועד, שהרי מוצרי החלב והירקות אינם מתקיימים זמן רב, וכן כל כיוצא בזה. אבל מוכרי פרות יבשים, ארז וכדומה שמתקיימים זמן רב, ימכרו בצנעה, דהיינו, שאם היתה פתוחה החנות לרשות הרבים - פותח דלת אחת ונועל אחת, שלא יחשדוהו שמוכר לחל. ומכל מקום, בערב שמחת תורה מתר למכר בפרהסיא, מפני כבוד יום טוב. (סימן תקלט סעיפים י, יא. קצ)

כבוס - אסור לכבס בגדים בחל המועד אפלו לצורך המועד. ואולם, מגבות ידים ורחצה מתר לכבס. וכן בגדי ילדים קטנים מתר לכבס, כיון שדרכם להתלכלך תמיד בעפר. ואין לצרף בגדי גדולים למכונת הכביסה. (קצח)

בזמננו שמחליפים גרבים ולבנים הסמוכים לבשר מדי יום, מפני שמתלכלכים תמיד בזעה - אם אין לו אחרים להחליף, מתר לכבסם במכונת כביסה במועד. (קצח)

בגד שהתלכלך בכתם, מתר לנקות את הכתם בחמרי נקוי, שאין זה בגדר כבוס. (ק)

צחצוח נעלים - מתר לצחצח נעלים במועד, שאינו דומה לכבוס כלל. (קצח)

מצלמה - מתר לצלם במועד, אבל לא יפתח את התמונה אלא לאחר המועד. (ר)

גוי - מלאכה שאסור לעשותה במועד, אסור גם לומר לגוי לעשותה. ומכל מקום, אם עבר ואמר לגוי לעשותה, לא אסרו חכמים להנות ממנה אפילו במועד. (ו)

כתיבה - כתיבה רגילה שלנו נשלא מקפיד שתהיה מתקנת ויפה, מתרת, כל שהיא לצורך המועד. וכן מתר לכתב בחל המועד אגרת שלום לחברו וחדושי תורה, בין שחדש מעצמו ובין ששמע מאחרים. מה גם, שאם לא יכתבם, יש חשש שישכחו ממנו ונחשב כדבר האבד, ואפילו יחזר עליהם כמה פעמים, עדין יש חשש שישכחם. ומתיר לכתבם בכתב יד או במכונת כתיבה או באמצעות מחשב. (ד)

תלמוד תורה - מתר לשפץ את חדרי תלמודי התורה, וכן לתת לנגר לעשות ספסלים לתלמידים, כדי שיהיו מוכנים מיד לאחר החג ולא יתבטלו תלמוד תורה. ומתיר לפועלים לקבל שכרם כראוי ללא כל חשש, מאחר והוא דבר מצוה. (קעו)

בית הכנסת - אין בונים בית הכנסת במועד. אולם אם ישנם רשעים שחפצים למנוע את הבניה, מתיר להמשיך לעבד במועד, שאין לך דבר האבד גדול מזה. (קעה)

קבלת פני רבו ברגל

מצוה על כל אדם לקבל את פני רבו בחג, ואפילו אם רבו גר מחוץ לעיר, ישתדל לנסע אליו לראותו. ומכל מקום, גם במשך השנה, בכל פעם שאדם הולך לקבל את פני רבו, מקים בזה מצוה. (ראש השנה ט"ז ע"ב, סוכה י ע"ב, כו ע"א ועוד. רמב"ם פ"ה הל' תלמוד תורה ה"ז)

עליה לרגל

הן אמת שעסקר מצות עליה לרגל היתה בזמן בית המקדש, שהיו מביאים קרבנות להקריבם בבית המקדש ככתוב בתורה, מכל מקום, גם בזמן הזה מצוה לעלות לירושלים ולכתל המערבי, מפני שקדשתן קימת לעולם מפני השכינה, שנאמר (מלכים א ט ג): "והיו עיני ולבי שם כל הימים". וכן אמרו במדרש (שיר השירים רבה ב): מעולם לא זזה שכינה מכתל המערבי. וכן כתב הרמב"ם (פ"ו מבית הבחירה ה"טז), שקדשת בית המקדש וירושלים לא בטלה לעולם. ובספר חסידים (סימן תרל) מובא, שרבונו האי גאון היה רגיל לעלות מבבל לירושלים בחג הסוכות מדי שנה בשנה, והיה מקיף את הר הזיתים ביום הושענא רבה שבע פעמים. ובשורת התשב"ץ (ח"ג סימן רא) כתב: והעידו מגידי אמת, כי עדין נשאר מהנסים שהיו בירושלים בזמן המקדש, שלא אמר אדם לחברו צר לי המקום, כי בית הכנסת שבירושלים שצריכה למעט אנשי המקום הדרים שם, מתמלאת מפה לפה בעת התקבץ עולי הרגל החוגגים בחג השבועות יותר משלש מאות איש, וכלם נכנסים ויושבים רוחים, כי עדין היא בקדשתה. (יחזה דעת ח"א סימן כה)

אף על פי שבכל השנה, אם עברו שלשים יום שלא ראה אדם את הכתל המערבי, עומד ואומר את הפסוק (ישעיה סד ו): "בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבותינו היה לשופת אש, וכל מחמדינו היה לחרבה", וקורע את בגדו עד כנגד לבו, מכל מקום, אם בא בחג, אינו קורע, מפני קדשת ושמחת החג. ובכל אופן, הגר בירושלים אינו צריך לקרע, אף אם לא ראה את הכתל שלשים יום. (שור"ע סימן תקסא. חזו"ע ארבע תעניות תלח)

וַיֵּשׁ לְהִזְכִּיר וּלְהַזְהִיר, שֶׁהַכְּנִיסָה לְשֹׁטֶחַ הַר הַבַּיִת כְּיוֹם אֲסוּרָה בְּשׁוּם פָּנִים וְאֶפֶן, מֵאַחַר וְכִלְנוּ טִמְאֵי מֵתִים, וְהִנָּכַס לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּשֶׁהוּא טָמֵא מֵת, חַיִּב כָּרַת. וּבַעֲזֶרֶת ה' בְּקִרְבּוֹ, שִׁיבָא מִשִּׁיחַ צִדְקָנוּ, וַיִּטְהֲרוּ כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאִפְרָה אֲדָמָה, נִכְנָס בְּשִׁמְחָה וּבְטוֹב לִבָּב לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁלִישִׁי שִׁירָד בְּנוֹי מִן הַשָּׁמַיִם, מִמַּעֲשֵׂה יָדָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. וְלִכֵּן אֵין לְהַתְּפֹתוֹת אַחֵר אוֹתָם חוֹטָאִים וּמַחֲטִיאִים אֶת הָרַבִּים, שֶׁבָּנוּ כְּנִיסָה מִיְּחֻדֵּת לְהַר הַבַּיִת, וְנוֹטְלִים דְּמֵי כְּנִיסָה כְּאֵלוֹ זֶה אֶתֶר מוֹזִיאָן, וְאַנְשִׁים תְּמִימִים עֲמֵי הָאֲרָצוֹת מִתְּפִתֵּים אַחֲרֵיהֶם לְהַכְּנִס לְשֵׁם. וְה' הַטוֹב יְכַפֵּר בְּעַד. (יחזקאל דעת ח"א סימן כה)

וְהִיא מִחֲנִיךְ קָדוֹשׁ

כְּתֹב מִרְן הַשְּׁלַחֵן עֲרוֹךְ (סימן תקכט סעיף ד): חַיִּבִּים בֵּית דִּין לְהַעֲמִיד שׁוֹטְרִים בַּחֲגִים, שִׁיְהִיו מְשׁוֹטְטִים וּמַחֲפִשִּׁים בְּגִנּוֹת וּבַפְּרָדֵסִים וְעַל הַנְּהָרוֹת, שֶׁלֹּא יִתְקַבְּצוּ שָׁם לֶאֱכֹל וּלְשִׁתּוֹת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, וַיָּבֹאוּ לְיַד עֵבֶרָה, חָס וְשָׁלוֹם. וְכֵן יִזְהָרוּ בְּדִבְרֵי זֶה לְכָל הָעָם, שֶׁלֹּא יִתְעַרְבוּ אֲנָשִׁים וְנָשִׁים בְּבִתְיָהֶם בְּשִׁמְחָה, וְלֹא יִמְשְׁכוּ בִּינוֹן, שֶׁמָּא יָבֹאוּ לְיַד עֵבֶרָה, אֲלֹא יִהְיוּ כָּלֵם קְדוֹשִׁים. ע"כ. וְכֵתֵב הָרַב מִשְׁנֵה בְּרוּרָה: וְדָבָר זֶה יֵשׁ חַיִּיב תָּמִיד לְהַזְהִיר עָלָיו וּלְמַחֲוֹת בְּמִי שֵׁשׁ בִּידוֹ, אֲלֹא שֶׁבַחֲגִים מְצוּי הַקֶּלְקוֹל בְּיִתְרָה. וּבַעֲזֶרֶתֵּנוּ הָרַבִּים נִתְּפָרֵץ קֶלְקוֹל זֶה בְּזִמְנָנוּ בְּאִיזָה מְקוֹמוֹת גַּם בִּימֹת הַחֹל, וְעוֹנֵן גָּדוֹל הוּא, וּמִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְמַחֲוֹת, בְּנִדְאֵי מַחֲיָב לְמַחֲוֹת. עכ"ד.

שְׁבִיעֵי שֶׁל פֶּסַח

מַעֲיֵן שֶׁבַע - שְׁבִיעֵי שֶׁל פֶּסַח שֶׁחֵל בְּשַׁבָּת, פְּשוּט שְׁאוּמֵר הַשְּׁלִיחַ צָבוּר בְּרִכַּת מַעֲיֵן שֶׁבַע, שֶׁאֵין זֶה 'לֵיל שְׁמוֹרִים' כְּלִיל הַסֵּדֶר, וְחוֹתֵם 'מִקְדָּשׁ הַשַּׁבָּת' בְּלִבָּד.

קְרִיעַת יָם סוּף - לְאַחַר סְעוּדַת לֵיל יוֹם טוֹב שְׁבִיעֵי שֶׁל פֶּסַח, מְנַהֵג יִשְׂרָאֵל קְדוֹשִׁים לְלַמֵּד אֶת הַתְּקוּן הַמְּסֻדָּר הַמוֹבָא בְּמַחֲזוּרִים, וְשֵׁם הוֹבָאוּ פְּסוּקִים מִהַתְנַ"ךְ וְקִטְעֵי גִמְרָא הַמְּדַבְּרִים בְּעִנְיַן הַגְּאֻלָּה הָעֵתִידִיָּה שְׁנוּכָה לָהּ, בְּעֶזְרַת ה' יִתְבַּרֵּךְ, בְּקִרְבּוֹ. וּמָה טוֹב וּמָה נָעִים שִׁיאֲרָגְנוּ הַגִּבְאִים שְׁעוֹר עַל יְדֵי חֲכָם שִׁידְבֵּר בְּעִנְיַן הַגְּאֻלָּה הָעֵתִידִיָּה, וַיִּבְאֵר לְצָבוּר אֶת דִּבְרֵי הַגִּמְרָא בְּטוֹב טַעַם וְדַעַת עִם מַעֲשִׂיּוֹת וּמִשְׁלִים, כִּיד ה' הַטּוֹבָה עָלָיו, לְמַשְׁךְ אֶת לֵב הַקֹּהֵל [כְּמוֹבָא בְּהִרְחָבָה בְּשַׁעַר הָאֲגָדָה], עַד חֲצוֹת לַיְלָה [24:40 בְּעֶרְךְ]. וְלֹאֲחֵר מִכֵּן יִפְתָּחוּ אֶת הַהִיכָל, וַיִּקְרְאוּ מִתּוֹךְ סֵפֶר הַתּוֹרָה בְּפִרְשֻׁת בְּשִׁלַּח, מִתְחַלֵּת הַפְּרָשָׁה וְעַד שִׁירַת הַיָּם, וַיִּשְׁתַּדְּלוּ לְהַגִּיעַ לְקִרְיַת שִׁירַת הַיָּם בְּשַׁעַת חֲצוֹת בְּדִיוֹק, וַיִּשְׁירוּ כָּל הַקֹּהֵל יַחַד אֶת שִׁירַת הַיָּם בְּשִׁמְחָה גְּדוֹלָה מְאֹד. וּסְגֻלָּה בְּדוּקָה וּמְנִסָּה לְבַקֵּשׁ לְאַחֵר מִכֵּן אִיזוֹ בְּקִשָּׁה וַיִּשְׁוּעָה, וּבַעֲזֶרֶת ה' יִתְבַּרֵּךְ תִּתְמַלֵּא בְּקִשְׁתּוֹ.

מוֹצָאֵי פֶּסַח

קְנִיַת חֲמֵץ לְאַחֵר הַפֶּסַח

כָּל אָדָם יֵרָא שָׁמַיִם לֹא יִקְנֶה שׁוּם מִצָּרֵךְ שֵׁשׁ בּוֹ חֲמֵץ לְאַחֵר הַפֶּסַח, אֲלֹא מִבְּעַל

מכלת ירא שמים שמכר את חמצו לגוי באמצעות הרבנות, כדי שלא יבשל באסור חמץ שעבר עליו הפסח, אבל בעל מכלת שאינו שומר תורה ומצוות יש לחוש פן לא מכר את חמצו לגוי, ואפלו אם הוא אומר שמכר, אין לסמך עליו, אלא אם כן מראה תעודת מכירת החמץ מהרבנות המקומית, כפי שנהוג לתת. (ע)

אכילת חמץ ומצה לאחר הפסח

מימונה - חמץ שנמכר לגוי בערב פסח באמצעות הרבנות, מתר לאכל אותו מיד במוצאי הפסח, כיון שבשטר מכירת החמץ לגוי נכתב במפרש שהגוי מרשה למוכרי החמץ לקחת מיד אחר הפסח מהחמץ, וישלמו לו אחר כך את מחירו נאם כן אין בזה גם חשש של גזל הגוי, שהוא אסור מן הדין. ולכן מתר לאפות במוצאי הפסח חמץ מקמח שנמכר לגוי, וכמו שנהגו רבים לחג את המימונה במוצאי פסח, ולאכל 'מופלאטה', שהיא חמץ גמור. (ש"ע חושן משפט סימן שנט סעיף א. שו"ת יחיד ח"ב סימן סד)

ברכת המצה במשך השנה - מנהג בני אשכנז לברך על המצה 'המוציא' וברכת המזון, אבל מנהג בני ספרד לברך 'מזונות' ו'על המחיה', ורק בשקובע סעודה [שאוכל 216 גרס], נוטל ידיו ומברך 'המוציא' וברכת המזון. וטוב שגם בני ספרד יאכלו את המצה בתוך סעודת פת. (ח"ע ברכות סא)

מוצאי פסח שחל בשבת - מקים את סעודות השבת במצות, ומברך על המצה 'המוציא' לכל הדעות, מכיון שאין לנו לחם חמץ. ונראה הדין בכל מוצאי פסח, כיון שעדיין לא נמצא לחם בשוק. ומתיר לאכל בשבת זו מהחמץ שנמכר לגוי, ואין בזה אסור מקצה. (קכג. ח"ע ברכות סד)

ספירת העמר

לשם יחוד - בזמן בית המקדש היתה מצות ספירת העמר מן התורה, אבל היום שחרב המקדש, בעונותינו הרבים, ספירת העמר היא מדברי חכמים, ולכן בנפסח של 'לשם יחוד' שאומרים קדם הספירה, לא יאמר: 'הנני בא לקיים מצות עשה של ספירת העמר', אלא: 'הנני בא לקיים מצות ספירת העמר'. (ח"ע יו"ט ריג)

זמן הספירה - מעקר הדין סופר מהשקיעה, אך לכתחלה נכון להחמיר ולספור מצאת הכוכבים. ואם לא ספר במשך הלילה, יספר ביום ללא ברכה. (סימן תפט ב, ז. רלב)

ספירה בבקר - מנהג טוב לספר את העמר בכל בקר אחר התפלה ללא ברכה, כדי שמי ששכח בלילה לספר, נמצא שסופר ביום, ויוכל להמשיך לספר בברכה.

זבוי הרבים - מנהג יפה ונעים בכמה קהלות שבימי הספירה בין מנחה לערבית קוראים בפרקי אבות ושומעים מפי חכם מוסר השכל עד צאת הכוכבים. ואז מתפללים ערבית וסופרים את העמר. ואולי בזכות זה ימשיכו כן לכל השנה, כי מצוה גוררת מצוה. וכל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו. (רלה)

המנהג הנכון שהשליח צבור או רב הקהל מברך וסופר את העומר תחלה, ואחר כך הצבור מברך וסופר. ועדיף לעשות כן, כדי שלא יטעה מי מהקהל בספירתו. (רכח)

צבור נשים תפלת ערבית בבין השמשות, ויודע החזן שאם לא יספר עכשו, ישבחו חלק מהצבור לספר, מצוה עליו לספר עתה ולא ימתין לצאת הכוכבים.

טעה - שכח לספר בלילה ולא ספר למחרת ביום, אינו רשאי להמשיך לספר בברכה, אלא יאמר לאחר שיכון עליו בברכה ויספר הוא עצמו. אבל המספק אם ספר אתמול, רשאי להמשיך לספר בלילה למחרת בברכה. (סימן תפט סעיף ח. רלח, רמח)

ספר את העומר ולא ברך, יצא, ואינו רשאי לברך באותו ערב. ולכן, מי ששאל אותו חבירו 'כמה היום לעמרי' לא יענה לו 'היום כך וכך' [פי זה נחשב לספירה], אלא יאמר: 'אתמול היה כך וכך', וממילא יבין חבירו כמה היום לעמר. ואם טעה וענה לו 'היום כך וכך', לא יברך באותו ערב. ומכל מקום, אם לא אמר לו תבת 'היום', רשאי לספר בברכה. וכל זה עד יום הששי לספירה, אבל מהיום השביעי לספירה שצריך להזכיר גם את מספר השבועות, כיון שענה לו רק את מספר הימים, רשאי לספר עם ברכה. (רמז)

חנוך - מצוה לחנך את הקטנים לספר את העומר בברכה, ואפלו אם שכחו לספר יום אחד, ימשיכו לספר בברכה. (רכא)

בר מצוה - קטן שהגדיל בתוך ימי ספירת העומר, אף על פי שהקפיד לספר בקטנותו כל יום, לא ימשיך לספר עם ברכה, אלא ישמע מאחר ויצא ידי חובתו. (רכא)

נשים - נשים פטורות מספירת העומר, ואמנם רשאיות לספר בלי ברכה. (רכ)

מנהגי ימי העומר

נשואין - נהגו למעט בימי העומר בשמחת נשואין, מכיון שבזמן זה מתו עשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבא, ונשאר העולם שמם מתורה, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ולמד אותם תורה, והם: רבי מאיר בעל הנס, רבי יהודה ברבי אלעאי, רבי יוסי בן חלפתא, רבי שמעון בר יוחאי ורבי אלעזר בן שמוע. והם הם שהעמידו את התורה מאותו הדור והלאה.

מנהג בני ספרד שלא לשאת אשה עד יום ל'ד לעומר בבקר, שבו ביום פסקו תלמידי רבי עקיבא למות. ומנהג בני אשכנז להתיר להנשא מיום ל"ג לעומר. ועל כל פנים, 'תנאי השדוכים' [נוירט] שקדם החתנה, מתר לעשותם בכל ימי העומר, רק שלא יעשו רקודים ומחולות, אלא ישירו בפה בלבד. (רנג, רנח)

כלי נגינה - נכון להחמיר שלא לשמע שירים המלוים בכלי נגינה, אבל שירה בפה

מתר. ומכל מקום לשמחת מצוה, כבירת מילה, פדיון הבן, בר מצוה [ביום שמלאו לו 13 שנה], סיום מסכת, מתר אף בכלי נגינה ממש. ולכן מתר לארגן תהלוכת הכנסת ספר תורה עם כלי זמר, מפני שהיא שמחה של מצוה. (מגן אברהם, קרן לדוד. רנח)

שהחינו - מתר לברך 'שהחינו' על פרי חדש בכל ימי העמר. אבל בגד חדש, שהשמחה בו גדולה יותר, טוב שלא לחדש מראש חדש איר. וכשיש צרך יחדשו בשבת. ולשמחת מצוה כבירת מילה וכדומה, מתר לחדש ללא שום חשש. (רנט)

קניית בגדים - מעקר הדין אפשר לקנות בגדים חדשים בימי העמר, וכן מתר להכנס לדירה חדשה. ויעשו גם חנכת הבית, שאין זו שמחה כשמחת נשואין שנהגו להחמיר בה, רק שישירו בפה בלא כלי נגינה, ויאמרו דברי תורה. (רסא, רסט)

תספורת - נהגו שלא להסתפר עד יום ל"ד לעמר בבקר, ולבני אשכנז עד ל"ג לעמר. ויש להזהר גם בגלוח הזקן. ומי שקשה לו להמתין כל כך בגלוח הזקן, רשאי לגלח בראש חדש איר. ובמקום צרך גדול, יש להקל להתגלח בכל ערב שבת. (רסא)

מתר לאבי הבן, לסנדק ולמוהל להסתפר לכבוד המילה. ואם קשה להם להסתפר ביום המילה, יסתפרו יום קדם. ואם המילה ביום ראשון, יכולים להסתפר ביום ששי לכבוד שבת. וכמו כן מתר גם לחתן בר מצוה ולאביו להסתפר. (רסד)

נשים - אין הנשים בכלל אסור תספורת בעמר כלל ועקר. (רסא)

י"ד באיר - הוא פסח שני, וירבה בשמחה קצת, כי קדוש היום. (החיד"א מורה באצבע אות רכב)

ל"ג לעמר - נוהגים להרבות בשמחה בל"ג לעמר, שהוא יום ההלולא של רבי שמעון בר יוחאי זיע"א. ויש נוהגים ללמד בחבורה את שבחי רבי שמעון בר יוחאי המפורים בש"ס ובזהר הקדוש, ומנהג יפה הוא. (החיד"א מורה באצבע אות רכג. רעג)

שנה שחל ל"ג לעמר ביום ששי, מתר גם לבני ספרד להסתפר ביום ששי, מפני כבוד השבת. ואם קשה לו להסתפר ביום ששי, רשאי להסתפר ביום חמישי בלילה [ליל ל"ג]. ובשנה כזאת מתר גם לערך נשואין בליל ל"ג לעמר. (רסז)

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם